

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Медичний інститут
Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»
завідувачка кафедри психології
_____ Ірина ЛИСЕНКОВА
«30» травня 2023 року

УДК 159.9-057.875:[316.647.5:316.346.2]

ГЕНДЕРНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТУДЕНТІВ

Кваліфікаційна робота бакалавра
за освітньою програмою «Психологія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 - Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконав:
студент 465 групи
Скібін Даніїл Русланович

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, професор
Лисенкова Ірина Петрівна

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Медичний інститут
Кафедра психології

Освітній рівень – бакалавр

Галузь знань: 05 – Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

завідувачка кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

« 1 » червня 2023 року

**ЗАВДАННЯ
НА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА**

Студенту **Скібіну Даніілу Руслановичу**

1. Тема роботи: «Гендерна толерантність як чинник соціально-психологічної безпеки студентів» затверджена наказом Чорноморського національного університету імені Петра Могили № 206 від «10» листопада 2022 року.
2. Об'єкт дослідження – гендерна толерантність студентів.
3. Предмет дослідження – чинники соціально-психологічної безпеки студентів.
4. Завдання дослідження:
 - 1) розглянути та проаналізувати основні підходи до концептуалізації феномену толерантності, показати багатоаспектний характер толерантності. Визначено толерантність як таку системну характеристику особистості, що має рівневу структуру детермінації;
 - 2) описати та проаналізувати результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення особливостей толерантності як системної характеристики особистості;
 - 3) розробити психодіагностичну карту толерантності, на основі якої подати комплекс методик, спрямований на дослідження толерантності як системної характеристики особистості;
 - 4) на основі узагальнення результатів теоретичної, емпіричної і формульовально-експериментальної складових дослідження проаналізувати загальні положення програми тренінгу розвитку толерантності

5. Науковий керівник роботи:

ПІП та посада керівника	Завдання видано (дата, підпис)	Завдання виконано (дата, підпис)
Лисенкова Ірина Петрівна д.психол.н, професор	21 вересня 2022 року _____	10 травня 2023 року _____

6. КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи бакалавра (КРБ)	Строк виконання етапів роботи
1	Погодження керівником змісту КРБ	10.10.2022 р.
2	Пошук, добір та опрацювання літературних джерел з проблематики дослідження	01.11.2022 р.
3	Робота над підготовкою тексту КРБ	
3.1	Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження гендерної толерантності як чинника соціально-психологічної безпеки студентів	23.12.2022 р.
3.2	Розділ 2. Результати експериментального дослідження психологічних механізмів та структури гендерної толерантності як чинника соціально-психологічної безпеки студентів	01.03.2023 р.
4	Висновки	10.05.2023 р.
5	Захист КРБ на кафедрі (попередній захист)	16.05.2023 р.
6	Захист КРБ перед Екзаменаційною комісією	20.05.2023 р.

Студент

_____ Данііл СКІБІН

Науковий керівник

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

АНОТАЦІЯ

Скібін Д.Р. Гендерна толерантність як чинник соціально-психологічної безпеки студентів.

Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за спеціальністю 053 «Психологія» - Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2023.

Кваліфікаційну роботу присвячено узагальненню теоретико-методологічних основ та розробці рекомендацій щодо удосконалення гендерної толерантності як чинник соціально-психологічної безпеки студентів.

Розкрито поняття, цілі, завдання та функції гендерної толерантності як чинник соціально-психологічної безпеки студентів. Розглянуто сутність, елементи системи гендерної толерантності та теоретичні підходи до її удосконалення. Вивчено теоретико-методологічні основи визначення ефективності системи гендерної толерантності.

Розроблено процедуру визначення ефективності гендерної толерантності як чинник соціально-психологічної безпеки студентів. Проаналізовано ефективність гендерної толерантності як чинник соціально-психологічної безпеки студентів.

Узагальнено результати дослідження та напрями удосконалення системи гендерної толерантності.

Об'єктом дослідження виступає гендерна толерантність студентів. Предметом дослідження є чинники соціально-психологічної безпеки студентів.

Наукова новизна полягає в розробці теоретичних положень та обґрунтування рекомендацій в питаннях удосконалення гендерної толерантності як чинник соціально-психологічної безпеки студентів.

Ключові слова: гендер, толерантність, чинник соціально-психологічної безпеки, студентів, система удосконалення, гендерні особливості.

ANNOTATION

Skibin D.R. Gender tolerance as a factor of social and psychological security of students.

Manuscript.

Qualification work for the bachelor's degree in speciality 053 "Psychology" - Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, 2023.

The qualification work is devoted to the generalisation of theoretical and methodological foundations and the development of recommendations for improving gender tolerance as a factor of students' social and psychological security.

The concept, goals, objectives and functions of gender tolerance as a factor of students' socio-psychological security are revealed. The essence, elements of the gender tolerance system and theoretical approaches to its improvement are considered. The theoretical and methodological foundations for determining the effectiveness of the gender tolerance system are studied.

The procedure for determining the effectiveness of gender tolerance as a factor of social and psychological security of students is developed. The effectiveness of gender tolerance as a factor of socio-psychological security of students is analysed.

The results of the study and directions for improving the system of gender tolerance are summarised.

The object of the study is gender tolerance of students. The subject of the study is the factors of social and psychological safety of students.

The scientific novelty is the development of theoretical provisions and substantiation of recommendations for improving gender tolerance as a factor of students' social and psychological safety.

Keywords: gender, tolerance, factor of socio-psychological security, students, system of improvement, gender peculiarities.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК СИСТЕМНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ.	
1.1. Огляд сучасного стану досліджень феномена толерантності	6
1.2. Методологічні засади дослідження психології толерантності в системному підході.....	12
1.2.1. Соціально-психологічні засади толерантності.....	14
1.2.2. Індивідуально-психологічні особливості толерантності.....	16
1.2.3. Психофізіологічні передумови толерантності.....	18
1.2.4. Теоретична модель толерантності як багаторівневої характеристики особистості.....	20
1.3. Визначення місця толерантності студентів у структурі особистісних характеристик	24
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК СИСТЕМНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ	
2.1. Огляд і обґрунтування вибору методик емпіричного дослідження	29
2.2. Опис психодіагностичного комплексу спрямованого на дослідження особливостей толерантності як системної характеристики особистості.....	30
2.3. Характеристика вибірки та етапів дослідження студентів.....	35
2.4. Дескриптивний аналіз отриманих даних	36
2.5. Аналіз взаємозв'язків показників толерантності	44
2.5.1. Кореляційний аналіз шкал толерантності на матеріалі всієї вбірки.....	44

2.5.2. Аналіз взаємозв'язків показників загального рівня толерантності на матеріалі гендерних груп.....	48
2.5.3. Аналіз взаємозв'язків показників комунікативної толерантності на матеріалі гендерних груп.....	52
2.6. Прогнозування толерантності за допомогою множинного регресійного аналізу	62
2.7. Визначення детермінант толерантності як системної характеристики особистості.....	63
2.8. Визначення місця толерантності студентів у структурі особистісних характеристик.....	84
2.9. Побудова програми тренінгу розвитку толерантності студентів.....	87
2.10. Загальні положення програми тренінгу розвитку толерантності.....	88
Висновки до другого розділу.....	93
ВИСНОВКИ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	102
ДОДАТКИ.....	109

ВСТУП

Актуальність дослідження. Змішання культур, індивідуалізація людей, розмаїття релігійних та світоглядних переконань, поліетнічність, інтенсифікація комунікативних взаємодій, особлива гострота зростання «іншого» ставлять питання про формування толерантності у відносинах між соціальними громадянами і суспільства. Проблема. Виховувати молодь у всьому світі, особливо в Україні, про толерантність. Толерантність завжди була важливою загальнолюдською цінністю та основою налагодження належного людського контакту, конструктивної взаємодії на всіх рівнях: у стосунках між індивідами, між різними соціальними групами, культурами тощо. Це дозволяє існувати складним багатоетнічним державним структурам, мультикультуралізму та суспільствам.

Актуальність і доцільність дослідження залежить від трансформаційних змін в Україні, пов'язаних із процесом становлення активної, творчої, самодостатньої, гендерно незалежної, андрогінної особистості. Сьогодні в психологічній науці межа між сексуальною психологією та гендерними дослідженнями дуже чітка.

Зазначені вище проблеми кількох аспектів, актуальності та незавершеності зумовили вибір теми бакалаврської роботи.

Мета дослідження: теоретично продемонструвати та емпірично дослідити психологічні чинники соціально-психологічної безпеки студентів, визначити роль гендерної толерантності як чинника соціально-психологічної безпеки студентів. Завдання дослідження:

1) розглянути та проаналізувати основні шляхи концептуалізації феномену толерантності, демонструючи багатоаспектність толерантності. Толерантність визначається як системна риса особистості з визначеною ієрархією;

2) описати та проаналізувати результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення специфіки толерантності як системної характеристики особистості;

3) розробити психодіагностичну карту толерантності, на основі якої представити комплекс методик, спрямованих на вивчення толерантності як характеристики систем особистості;

4) проаналізувати загальні положення тренінгової програми розвитку толерантності на основі узагальнення результатів теоретичної, емпіричної та формульованої експериментальної частин дослідження.

Об'єкт дослідження – гендерна толерантність студентів.

Предмет дослідження – чинники соціально-психологічної безпеки студентів.

Методи дослідження:

– *теоретичні*: аналіз наукових розробок проблематики гендерної толерантності;

– *емпіричні*: бесіда, спостереження (для з'ясування біографічних даних досліджуваних та особливостей характеру, комплекс психодіагностичних методик: методика «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (за Г.У. Солдатовою, О.О. Кравцовою, О.Є. Хухлаєвим, Л.А. Шайгеровою)»; методика діагностики загальної комунікативної толерантності (за В. В. Бойко); методика «Опитувальник оцінки нервово-психічної стійкості (ЛВМА ім. С. М.Кірова)»; методика «Тест дивергентного (творчого) мислення Ф. Вільямса»; методика «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії (за А. Мехрабіаном, Н. Елштейном)»; методика Н. Холла на визначення рівня емоційного інтелекту; методика дослідження малюнкової фрустрації (за С. Розенцвейгом); опитувальник Ш. Шварца для вивчення цінностей особистості (SchwartzValuesInventory – SVI), адаптований В. М. Карандашевим.

– *математико-статистичні*: описова статистика, кореляційний (коефіцієнт r_{Spearman}), порівняльний (U-критерій Манна-Уїтні, критерій t-Стьюдента), факторний (метод головних компонент), матричний і структурний аналізи (за А. В. Карповим), визначення кореляційного відношення (η та коефіцієнта детермінації (η^2)) (для обробки одержаних емпіричних та

формульовано-експериментальних даних, їх систематизації і наочної демонстрації).

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалась на базі ЧНУ ім.П.Могили. У експерименті взяли участь 32юнаків віком від 20 до 21 років.

Теоретична та практична значущість. Результати проведеного дослідження можуть бути використані для розробки робочих програм та навчально-методичної літератури з дисциплін «Психологія сім'ї», «Сфера сучасної психології», «Сексологія», у системі професійної підготовки майбутніх психологів під час виробничого навчання. практика . Результати цієї програми та корекційної роботи будуть корисні фахівцям психологічних служб, особливо центрів соціальних служб для сім'ї та молоді.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на: Міжнародній науково-практичній конференції: «Психологічна наука в XXI столітті: перспективи розвитку» та X Міжнародної науково-практичної дистанційної конференції: «International Scientific Innovations In Human Life»

Публікації. Основний зміст і результати роботи відображено в 2 тезах у збірнику матеріалів конференції.

Структура кваліфікаційної роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 135 сторінок, основний зміст викладено на 98 сторінках. Робота містить 11 таблиць, 2 рисунки, 2 додатки. Список використаних джерел складає 80 праць українських та зарубіжних авторів, з них 13 – англійські.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК СИСТЕМНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Огляд сучасного стану досліджень феномену толерантності

Проблематика терпимості, толерантності представлена в різних сферах соціальної філософії, релігійно-етичних вчень, науки. Крім психології, в біології та медицині, наприклад, термін «толерантність» пов'язують з адаптаційними процесами організму.

У науковому середовищі терміни «резистентність» і «толерантність» часто використовуються як синоніми. Певною мірою ці поняття мають спільну етимологію. У словнику сучасної іноземної мови є таке визначення: «Толерантність — терпимість, терплячість, наполегливість, завзятість, зневага до чого-небудь, здатність терпіти несприятливі наслідки».

Питання толерантності порушувалося в стародавніх релігійно-етичних уявленнях східних країн [1]. Джайнізм, індуїзм, даосизм, стародавні китайські філософські концепції, а також іслам (з деякими застереженнями) і християнство поділяють принципи терпіння, смиренності, толерантності та поваги до спільного життя та слідування життєвим шляхом. Воно проголошує це важливим моральний обов'язок виконати [2]. Глибокі духовні наслідки толерантності як особистої чесноти (включаючи терпіння, любов, смирення, гордість і подолання лицемірства) розкриваються в християнській моралі. У цих поняттях толерантність найчастіше розуміється як невід'ємна частина духовного життя особистості, заснована на її вірі в надприродний, трансцендентний абсолют, а тому нереалізовану чесноту (моральні якості).

Філософська сторона роздумів про толерантність представлена багатством поглядів і концепцій мислителів різних епох, які прагнули раціонально

обґрунтувати толерантність як принцип людського співіснування. Таке розуміння толерантності хвилювало західноєвропейську філософію з давніх часів. Простота і поміркованість вважалися фундаментальними в стародавніх етичних системах, як відображено в поглядах Фалеса, Солона, Демокріта і Сократа [3]. У середні віки терпіння і толерантність, милосердя, справедливість, прощення і милосердя були гарантією наближення до Бога і регламентувалися релігійними доктринами. Побудова стосунків за принципом зворотного зв'язку, можливо, не вперше висловлюється християнством. Наприклад, «Прости мене, і будеш прощений» або «Не роби іншим того, чого не хочеш, щоб робили тобі» [57]. Християнське поняття любові набуло нового «природного» значення в епоху Відродження, особливо в творах Данте Аліг'єрі, які підтвердили вимогу глибокої пошани не лише до Бога, але й до земного.

Мотив толерантності відіграв важливу роль і в українській соціально-філософській думці. У повчанні Г. С. для П. Сковороди проблема пошуку «гармонійної рівноваги» (толерантності) полягає в тому, щоб «ворога любити, ворогові добром віддавати, другу добро робити, але й здоров'ю шкодити». Це виглядає як проблема, яку можуть вирішити лише люди. [4], [60], [65], [66].

Ідея людської толерантності була в центрі уваги українських далекоглядних мислителів. Найбільше їх знають письменники XIX-XX ст., які наполегливо проводять ідеї про національні та загальнолюдські цінності, такі як взаєморозуміння, толерантність, любов, доброта, доброзичливість і гуманізм. Подібні ідеї пронизують творчість доктора Лесі Українки, Б.Д. Грінченка тощо [5], [57], [62], [66].

Наукові статті, опубліковані в 20 столітті, показують, що толерантність є шляхом до самозбереження людини та культурного розвитку. Оскільки толерантність апіорі передбачає різноманіття та інакшість, вона є антиподом фанатизму, тоталітаризму, який прагне одноманітності. Толерантність передбачає рівність людей з різними поглядами. Справжнім суб'єктом толерантності є лише та людина, яка сприймає іншого як людину. Так, на думку С. Мендаса, толерантність – це чеснота, якщо цінністю вважати автономну

особистість, гідну поваги [6], [68], [70], [74]. Ж. Раз стверджує, що необхідною є толерантність, котра передбачає подолання схильності та бажання переслідувати, мучити, завдавати шкоду або реагувати на людину небажаним чином [6], [69], [73]. П. Кінг вважає, що «толерантність» означає терпимість до того, що людина, діяльність чи організація справді не схвалюють. Б. Вільямс, П. Гернсі, Ж. Бастід підкреслює, що толерантність не означає втому, байдужість чи пасивне підкорення. П. Ніколсон вважає, що толерантність — це передусім питання морального вибору і що індивідуальні смаки та схильності тут не важливі [9], [16], [33].

Одним із найбільш фундаментальних міркувань щодо теми толерантності є міждисциплінарний науковий підхід, який перетинає гуманітарні науки (психологію та етику, соціальну філософію, літературу тощо). Зокрема, творчість М. Бахтіна [7], М. Бубера, А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла, Г. Олпорта, Е. Фромма сформували основи для екзистенційно-гуманістичного розуміння сутності толерантності.

В психологічній науці існує декілька підходів до розуміння природи толерантності. Психофізіологічний, інтерактивний, різнобічний, особистісний, екзистенційно-гуманістичний, соціально-психологічний, ситуативний.

Психофізіологічний підхід. Як визначає це С.Ю.Головін у своєму Словнику практичних психологів: «Толерантність — це втрата або ослаблення відповіді на конкретний шкідливий фактор внаслідок зниження чутливості до якогось несприятливого впливу» виражається як збільшення Зовні це наполегливість, самовладання і здатність тривалий час переносити несприятливі впливи без шкоди для пристосовуваності.» [8, с. 77].

Інтеракційний підхід. Дослідники О.Г.Асмолов, Г.І.Солдєрова, Л.А.Шайгерова, О.Д.Шеллоу стверджують, що толерантність у науковій літературі означає насамперед повагу та визнання рівності, відмову від домінування та насильства, визнання багатовимірності та різноманітності людських культур, норм і вірувань. , і вказує на те, що відмова звести цю різноманітність до одноманітності стає домінантною. Точка зору. Толерантність

включає готовність приймати інших такими, якими вони є, і взаємодіяти за згодою. Толерантність не зводиться до байдужості чи нехтування власними інтересами. Це передбачає взаємність та активну позицію всіх зацікавлених сторін. Толерантність є важливою частиною життєвої позиції зрілої людини, яка має власні цінності та інтереси і готова [9, 71]. В якості критеріїв толерантності пропонуються: рівноправ'я, взаємоповага, рівні можливості, співробітництво та солідарність у вирішенні спільних проблем і т.ін. Таким чином, толерантність розглядається як достатньо абстрактне поняття, на що вказують її критерії та соціальні показники.

Диверсифікаційний підхід. Серед «ключових вимог до толерантності» (кожна з яких може відкрити цілий напрям для фундаментальних досліджень) деякі автори цитують п'ять або більше, зокрема:

Онтологічні припущення, епістемологічні, аксіоматичні, соціологічні, психологічні та ін. Але й тут, навіть якщо спробувати обмежитися психологічним виміром, феномен толерантності не залишається на певному рівні, його зміст неоднорідний і не є: лінійний детермінізм». І його не можна зводити до власних особливостей, показників і характеристик.

Складність і багатовимірність феномену толерантності можна розглядати в багатьох напрямках. Перший — різноманітність типів і форм толерантності. У багатьох філософських і богословських трактатах вони прагнуть представити толерантність як чітко зрозумілу, чітко гарантовану та неподільну. Але в сучасній психології «сама» толерантність просто зникає і підрозділяється на безліч альтернатив, типів, видів, форм і рівнів. Спроби систематизувати психологічні дослідження толерантності надзвичайно складні. Виявилося, що термін «толерантність» застосовний майже до будь-якого психологічного явища. Толерантність пронизує всі сфери людського життя, соціального та особистого, є важливим аспектом майже всіх психологічних процесів і станів і є одним із центральних «екзистенційних чинників» людського життя.

Особистісний підхід. Перш за все, до основного змісту особистісного виміру толерантності входить відповідна ціннісна семантика. Ця система

включає цінність поваги до людини як такої, цінність її прав і волі, рівність. Вибір світогляду та життєвих позицій, зосереджених на частці людей, які мають відношення до фундаментальних питань, цінності відповідальності за своє життя та її визнання всіма людьми та інших цінностей демократичного громадянського суспільства.

Толерантність – здатність індивіда сприймати без агресії думки, що відрізняються від власних, а також особливості поведінки та зовнішності інших індивідів [10].

На думку дослідників, існує два види опору. Природно і проблематично. Природна толерантність виникає тоді, коли об'єкт оцінюється позитивно і немає чіткого розмежування між суб'єктом і об'єктом. Це толерантність до ідентичності. Проблемна толерантність виникає, коли присутні установки на співпрацю (конструктивна толерантність) або пристосування (людина до цього звикла), незалежно від негативної оцінки суб'єкта, тоді як вседозволена толерантність, що з'являється, коли суб'єкт оцінюється дуже негативно [10].

Соціально-психологічний підхід. На думку В. Москаленко, соціально–психологічне розуміння толерантності означає терпимість до різних думок, справедливість в оцінці людей і подій. У структурі феномену толерантності особистості можна виділити два елементи: Індивідуальна чуттєва та темпераментна толерантність. Сенсорна толерантність пов'язана зі стійкістю індивіда до впливів зовнішнього середовища та поміркованою реакцією на несприятливі наслідки зниження сенсорної функції. Диспозиційна толерантність базується на принципово інших механізмах, що забезпечують індивідуальну толерантність у взаємодії з середовищем. Йдеться про бажання людини [11].

Ситуаційний підхід. Останнім часом у літературі фрустраційну толерантність описують як здатність переносити різні життєві труднощі без втрати психологічної координації. В його основі лежить здатність правильно оцінювати реальну життєву ситуацію і передбачати вихід з неї [12,37,45,54,57].

Підсумовуючи наведені вище підходи до розуміння природи толерантності, виявляємо, що використання терміна «толерантність» у психології орієнтується на два розуміння:

1) як індивідуальна риса (стійка або ситуативна) позначення, що складається з здатності підтримувати саморегуляцію під впливом фруструючих факторів середовища;

2) Як вираження здатності поводитися неагресивно по відношенню до інших на основі щедрості, відносно незалежної від дій інших. У першому випадку на перший план висувається здатність до самозбереження, а в другому — готовність до активної взаємодії.

Однак, на наш погляд, доцільно розглянути іншу область толерантності. Від розуміння як нервово-психічної стійкості до оцінки як морального обов'язку особистості .

На нашу думку, найпопулярніше визначення толерантності походить від Г.Солдьової. «Толерантність – це здатність бути активним із зовнішнім середовищем у проблемах і кризових ситуаціях з метою відновлення нервово-психічної рівноваги, гарної адаптації, уникнення конфліктів, розвитку позитивних стосунків із самим собою та навколишнім світом. Це істотна характеристика особистості, яка визначає їх здатність взаємодіяти». Звичайно, толерантність повинна мати свої межі. Є думки іншої людини, які ми приймаємо без будь-яких обмежень, абсолютно спокійно, а є думки, відмінні від наших, до яких ми непримиренні. Неможна однозначно стверджувати, що більш високий рівень толерантності завжди переважніший. Є сенс прислухатися до тих, хто ставить проблему меж толерантності.

Надмірне підвищення ситуативної толерантності (яку деякі соціологи називають «толерантністю без обмежень») може призвести до ослаблення стійкості, а підвищена індивідуальна вразливість (у найширшому розумінні) може призвести до зниження сприйнятливості до різних проявів. виявлення). Все це вимагає досить обережного і диференційованого ставлення до питання

практичного застосування принципу толерантності в безпосередньому міжособистісному спілкуванні [40,63,79].

Отже, інтолерантність має сенс існування, оскільки вона враховує як індивідуальні симптоми однієї людини, так і деталі конкретної ситуації. Узагальнюючи результати проведеного аналізу, можна зробити такі висновки:

Проблема толерантності є надзвичайно актуальною для сучасної психології, оскільки вона вивчає механізми ставлення людини до різноманітних подій, думок, переконань і вчинків, які не відповідають її позиції.

На основі аналізу літератури виділено кілька типів толерантності особистості.

Міжособистісні, соціальні, соціально-психологічні, етнічні, комунікативні, політичні та ін. Виходить, що толерантність у сучасній науці розглядається з двох сторін.

Як відповідний синонім психофізіологічної витривалості, стійкості та толерантності, і як риса характеру, що регулює процес взаємодії людини з навколишнім середовищем і робить його більш доречним і конструктивним. Аналізуючи та впорядковуючи свої джерела інформації, ви можете визначити такі фактори толерантності: психофізіологічні, когнітивні, емоційні, поведінкові та особистісні.

Зріла толерантність означає більше, ніж просто психологічну стійкість і толерантність. Це набагато більше стосується здатності до толерантної поведінки, когнітивної складності розпізнавання суперечливого світу, емпатичної готовності до «інакшості», особистих смислів, цінностей і ставлення до життя зі світом.

1.2. Методологічні засади дослідження психології толерантності в системному підході

Огляд національних та міжнародних праць на тему толерантності доводить, що неможливо чітко визначити толерантність, звести її до однієї характеристики та обмежити конкретною темою. Навіть з психологічної точки зору феномен толерантності не залишається на одному рівні, його зміст

неоднорідний і не може бути зведений до власних характеристик, показників чи характеристик. Толерантність – це складне, багатогранне та багатокomпонентне явище, яке має багаторазове виникнення та розвиток.

Такі характеристики толерантності як складність, численні фактори та подвійна обумовленість (біологічно-соціальна), забезпечують: По-перше, вони дозволяють розглядати толерантність як систематичний об'єкт дослідження. По-друге, тому нам необхідно застосувати системний підхід до вивчення цього явища. Сутність системного підходу полягає в тому, що об'єкт пізнання є системним напрямом, за яким діяльність розвивається як система.

Видокремлюють такі загальні характеристики «системи»:

1. Цілісність – це нездатність як звести систему до суми її частин, так і вивести властивості системи в цілому з будь-якої її частини;

2. Структурність – зв'язки і відносини елементів системи впорядковуються в певні структури, які визначають поведінку системи в цілому;

3. Зв'язок між системою та середовищем. Він може бути «закритим» (без змін у середовищі чи системі) або «відкритим» (зміна середовища чи системи);

4. Ієрархічність – кожен компонент системи можна розглядати як систему, яка містить інші системи. Н. Кожен компонент системи може одночасно бути елементом (підсистемою) цієї системи, а також може сам містити інші системи;

5. Множинність опису – кожна система є складним об'єктом і в принципі не може бути зведена до одного зображення, одного відображення. Щоб повністю описати систему, має співіснувати багато різних відображень системи.

Припускаючи, що системне дослідження – це дослідження, предметом якого є об'єкт, який є системою, а системні характеристики таких об'єктів відображені в результатах відповідного дослідження, можна стверджувати, що дослідженню підлягають усі системи. Однак він фіксує деякі відмінні риси системних об'єктів. Ці характеристики визначають принципи системності дослідження.

І.В. Брауберг і Е. Х. Юдін виділяють вісім найважливіших понять і принципів системного дослідження. повнота, зв'язність, структура та організація,

рівні системи та ієрархія цих рівнів, управління, призначення та доцільність функціонування системи, самоорганізація системи, функція та розвиток [13].

Слід зазначити, що багато дослідників системних підходів вказують на відсутність спеціально побудованої логіки та методології системного дослідження.

Зокрема Е.Г. Юдін підкреслює, що це суміжна область метанауки, побудована на серії конкретних системних розробок і системних понять узагальнюючого характеру [13,39,80].

Системний підхід до вивчення толерантності обумовлює необхідність звернутися до визначення компонентів цього феномену та їх структури. Узагальнюючи наявну за відповідною проблематикою літературу і спираючись на інтегральний підхід до поняття толерантності Г.У. Солдатової та Л.А. Шайгерової, можна виокремити три ключові напрями розуміння і дослідження толерантності. Ці напрями можна позначити як психофізіологічний, індивідуально-психологічний та соціально-психологічний. Враховуючи інтегральний характер толерантності як системної характеристики особистості, кожне з вказаних вище дискретних розумінь толерантності можна вважати одним із складових системного підходу до цього феномену. Відповідно, напрацювання кожного з підходів повинні бути враховані, а виявленні складові, детермінанти і передумови – включені у системне вивчення толерантності. Таким чином, визнаючи рівневу природу цього явища, можна говорити про психофізіологічні, індивідуалістичні та соціально-психологічні компоненти та передумови толерантності.

1.2.1. Соціально-психологічні засади толерантності

Зосереджуючись на соціально-психологічному рівні толерантності, я займався дослідженням соціальних установок і цінностей, які впливають на установки і поведінку щодо різноманітності етнічних, соціальних, культурних і філософських відмінностей. Власне, на соціокультурному рівні продуктивна спрямованість і діалог пов'язані зі зрілістю людини, рівнем її морального

розвитку, сформованістю відповідних систем цінностей, орієнтацій, установок тощо. Хотілося б зазначити, що соціально-психологічний рівень толерантності є вищим за всі інші рівні і може розглядатися як «системотворчий елемент», який об'єднує та контролює дії всіх інших «периферійних» психологічних елементів толерантності.

На думку Л.І.Люмшиної, вивчення толерантності як стійкої позиції повинно здійснюватися через вивчення індивідуальних установок, цінностей і змісту. З одного боку, вони визначають внутрішній світ індивіда, емоції, переживання тощо. Вони є мотиваційними та регулятивними кореляціями, які визначають фактичну поведінку рішучих індивідів [14,35,38,59]. На нашу думку, саме вивчення цінностей і ціннісних орієнтацій як основного чинника на соціально-психологічному рівні має займати одне з провідних місць у дослідженнях детермінації толерантної поведінки та формування толерантного характеру.

На основі аналізу численних досліджень можна стверджувати, що цінність – це багатовимірне явище, яке поєднує властивості природи і суспільства, виникає через суб'єкт-об'єктні відносини та існує в трьох основних формах:

- 1) у формі суспільних ідеалів;
- 2) у формі реального втілення цих ідеалів у діях;
- 3) у формі мотиваційної структури особистості, яка стимулює її до реального втілення ідеалів у поведінці й діяльності.

Ціннісно-орієнтаційна категорія може бути виражена як в термінах цінностей і ціннісних відносин, так і в термінах установок, установок, особистісного змісту, особистісної спрямованості, внутрішньої позиції, регуляції поведінки як усвідомлених дій.

Отже, саме ціннісна орієнтація визначає деталі і характер стосунків особистості з навколишньою дійсністю, а отже, деталі її вчинків, зміст її діяльності, міру її толерантного ставлення до оточуючих, її здібності, і так далі. Йдеться про конструктивність і збереження емоційної рівноваги.

Таким чином, основний зміст соціально-психологічного виміру толерантності включає, насамперед, відповідні ціннісно-сміслові системи: цінність поваги до самої людини, цінність людини, прав і волі, рівності людей. . Стосовно фундаментальних питань, вибору світогляду та життєвої позиції, цінності відповідальності за власне життя, визнання цієї відповідальності перед усіма людьми та інших цінностей демократичного громадянського суспільства. Ці цінності мають займати провідне місце як у теоретичних та емпіричних дослідженнях толерантності, так і в практичних спробах формування та розвитку толерантності.

1.2.2. Індивідуально-психологічні особливості толерантності

Психо-індивідуальний вимір дослідження толерантності спрямований на психологічні характеристики, які допомагають людям розвивати позитивні та конструктивні стосунки як з іншими, так і з власними системами саморозуміння. Такі широкі визначення відповідних аспектів толерантності свідчать про різноманітність індивідуальних і психологічних компонентів, залучених до систем толерантності, які носять когнітивний, емоційний і поведінковий характер.

Правомірність виокремлення індивідуально-психологічного аспекту толерантності і відповідних складових й умов цього феномену підтверджується роботами низки дослідників (зокрема, див. праці С. Л. Братченка [15,30,31] й І. В. Шкуратової [16,78,36,55], що вивчають розвиток і природу толерантності. Так, О. Б. Скрябіна [17,32,34], описуючи толерантність, видокремлює тріаду компонентів: когнітивний, емоційний і поведінковий. На мій погляд, цей підхід дозволяє вдало систематизувати індивідуально-психологічні особливості толерантності як системної характеристики особистості. Перейдемо до більш детального розгляду вказаної тріади складових.

Когнітивний компонент толерантності полягає в усвідомленні й прийнятті людиною складності, багатомірності – як самої життєвої реальності, так і варіативності її сприйняття, розуміння й оцінювання різними людьми, а також відносності, неповноти й суб'єктивності (щонайменше – часткової) власних

уявлень і своєї картини світу. Толерантність у когнітивному «вимірі» найбільш яскраво проявляється в ситуаціях суперечності, тобто незгоди, незгоди, і ми розглядаємо цю незгоду як вираження плюралізму, багатства індивідуальних уявлень тощо. Когнітивна нетерпимість – навпаки, виникає з позиції «норми», «відповіді на те, що є правильним», таким чином відкидаючи можливість різноманітних поглядів і пом'якшуючи будь-які розбіжності між поглядами та оцінками різних людей. Помилки, омани і навіть свідомий опір. Тому толерантність також означає здатність не приписувати незгоду (когнітивні «конфлікти») міжособистісним конфліктам.

Емоційний компонент толерантності має особливе значення завдяки тому, що саме цей вимір комунікативної ситуації є особливо важливим у формуванні спільності чи роз'єднаності (навіть до нетерпимості) співрозмовників.

Головним компонентом емоційної складової є емпатія. Однією з головних функцій емпатії в системі толерантності є різниця потенціалів між співрозмовниками на когнітивному або поведінковому рівні (рівень індивідуальної психології) і недостатня нервово-психічна стійкість (рівень психофізіологічний), що запобігає переростанню взаємодії між співрозмовниками в дисонанс. Міжособистісна конфронтація та нетерпимість. Оскільки емпатія розглядається як специфічна форма відображення об'єктивної реальності, якою є внутрішній (суб'єктивний) життєвий світ іншої людини та складна психологічна система забезпечення Я-Ти-зв'язку (М. Бубер), системоутворюючу функцію в якій виконує діалогічність свідомості людини, то саме адекватність такого відображення зумовлює розуміння і прийняття Іншого.

Поведінковий компонент толерантності за визначенням Б. С. Братченко є найпомітнішою частиною «айсбергу толерантності», якому традиційно приділяється особлива увага як у діагностиці, так і в навчанні.

До поведінкової толерантності належить велика кількість конкретних умінь і здібностей, серед яких виділимо:

- уміння відкрито висловлювати та відстоювати свою позицію як точку зору (Я-Висловлювання тощо);
- готовність бути толерантним до того, що говорять інші (визнання думок і оцінок інших як виразників власної точки зору, що мають право на існування, незалежно від того, наскільки вони відрізняються від власної);
- здатність до «діалогу між дисидентами» та здатність до переговорів (узгодження позицій, компромісу та згоди);
- толерантна поведінка в напружених і чутливих ситуаціях (різні точки зору, суперечливі думки та оцінки).

1.2.3. Психофізіологічні передумови толерантності

Під психофізіологічним виміром у системному розгляді толерантності розуміється толерантність до зовнішніх впливів, здатність зберігати стан нервово-психічної рівноваги, стійкість під впливом стресорів і фрустраційних факторів. Одним із найактуальніших представників відповідного елемента опору є нервово-психічна стійкість.

Нервово-психічна стійкість характеризується емоційною нерухомістю, незламністю, несприйнятливістю людини до емоційних подразників і ситуацій. Таке трактування розглянутого поняття наближає до стійкості до стресових ситуацій і факторів, тобто до фрустраційної толерантності. Однак, коли ми думаємо про нервово-психічну стабільність, ми говоримо насамперед про психофізіологічні аспекти толерантності. Тобто елементів і елементів, що забезпечують витривалість психіки на психофізіологічному і нейропсихологічному рівні і відображають механізми, що забезпечують збалансовану роботу нервової системи, тобто функціонування нервової системи.

Такому розумінню нейропсихологічної стабільності як відображення психофізіологічних механізмів забезпечення толерантності протистоять дещо інші тлумачення першої концепції як здатності підтримувати позитивну емоційну домінантність. Одним з основних показників нервово-психічної

стійкості є ефективність діяльності в емоційно спровокованих ситуаціях. Це й успішне вирішення складних завдань, підтримання сталості психічної та рухової функції, спрямованості поведінки, належного функціонування.

Зрозуміло, що сама система контролю емоційної активності (розширена інтерпретація нервово-психічної стійкості) виходить за межі психофізіологічного рівня і за межі феноменології толерантності, яка включає формування індивідуальної психології та цінностей. Однак фундаментальне розуміння нейропсихологічної стабільності, тобто специфічних систем для забезпечення стабільності в умовах, викликаних емоціями, змусило нас розглядати цю структуру в першу чергу як витривалість, оскільки психофізіологію, що лежить в основі толерантності, можна розглядати як відображення основного механізму.

Отже, психофізіологічні передумови толерантності в основному охоплюються поняттям нервово-психічної стабільності. Нейропсихологічна стабільність пов'язана зі збереженням емоційної рівноваги та стабільності, здатністю підтримувати позитивний спосіб участі в діяльності в емоційно складних ситуаціях, і сама по собі є складно визначеним суб'єктом наукового дослідження.

Проведені теоретичні аналізи засвідчують необхідність системного вивчення толерантності особистості як багаторівневої риси, що включає психофізіологічні, психоіндивідуальні та психосоціальні компоненти та передумови, які передусім відображаються у таких явищах і якостях, як нервово-психічна стійкість, емпатія, Емоційний інтелект, дивергентне мислення та ціннісна орієнтація. За допомогою розглянутих елементів толерантності можна охопити психофізіологічні, когнітивні, емоційні, поведінкові та ціннісні аспекти цього системного явища.

1.2.4. Теоретична модель толерантності як багаторівневої характеристики особистості

Спираючись на загально-методологічні принципи системного підходу та технологію системних описів В. О. Ганзена [18,29,41,76] я розробив і

застосовував власну системну процедуру дослідження толерантності. Для проведення компонентного, структурного та функціонального аналізу поняття «толерантність» ця процедура виглядає таким чином: вибір об'єкта та формулювання завдання в термінах системного підходу; вибір зрізу дослідження, що дозволяє одержати найбільш повний набір характеристик толерантності як системного об'єкта (компонентний аналіз та синтез); структурний аналіз і синтез компонентного складу системи; функціональний аналіз та синтез компонентного складу системи.

Результати теоретичного аналізу поняття толерантності як моделі відповідних психічних явищ і сучасного погляду на природу толерантності приводять нас до визначення феномена толерантності як системного (комплексного, інтегративного, поліструктурного, багатофункціонального) розглядати як предмет дослідження. Толерантність має усі специфічні особливості системних об'єктів: її неможливо безпосередньо спостерігати; вона не має чітких просторових ознак для побудови реальної просторової структури і тому може описуватись переважно концептуально (інтеграція накопичених часткових знань про толерантність або їх диференціація з подальшим синтезом); вона характеризується цілісністю, багатоконпонентністю, подвійною обумовленістю (соціальне – біологічне), варіабельністю; перехід від толерантності до інтолерантності здійснюється через порушення зв'язності або гармонійності компонентного складу внаслідок зовнішніх і внутрішніх причин.

Дослідження толерантності у термінах системного підходу передбачає вивчення її складу, структури та функцій. Проводячи системний структурний аналіз і синтез з метою такого вивчення, я керувався таким тлумаченням головних системних понять [19,26,28,64]: система – це сукупність елементів, між якими існують певні відношення; склад системи – це множина елементів, які її утворюють; структура системи – це постійна частина відносин між її компонентами (оскільки види цих відносин можуть бути різні, то і структур у системи може бути декілька); функція системи – це відповідність між нею та

середовищем; властивості системи – це постійні сумарні характеристики її складу і відносин між її компонентами.

Наступним кроком процедури якісного системного опису толерантності повинно стати встановлення такого «зрізу» його дослідження, який би забезпечив одержання та експериментальне вивчення найбільш повного набору характеристик. Це дуже важливий етап системного дослідження в психології, без якого неможливо здійснити дійсно системний опис психологічних об'єктів. Таким «зрізом» системного дослідження толерантності я обрав локальні форми його опису різного рівня узагальненості: від найбільш загальних до описів певних видів толерантності. Таким чином було проаналізовано такі різновиди форм опису толерантності як термінологічні (монографії, статті, присвячені теоретичному аналізу феномена толерантності) та емпіричні (наукові статті, звіти, які висвітлюють результати експериментальних досліджень механізмів толерантності). Ці описи, доповнюючи один одного, можуть зробити суттєвий внесок у створення цілісного образу толерантності, його компонентного складу. Науковий аналіз і узагальнення цих двох типів даних допусків, характеристик конструкції компонентів, слід проводити систематично з використанням відповідної термінології.

Метою структурного аналізу (з остаточним синтезом) набору характеристик допуску, отриманого з двох локалізованих форм, показаних вище, була розробка схеми для систематичного впорядкування даних допуску. Цей аналіз здійснюється за процедурою дослідження системи шляхом виявлення взаємозв'язків між елементами системи (у моєму випадку це компоненти допусків) і дає уявлення про її структуру в цілому, тобто базову структуру особистісної толерантності.

У рамках нашого структурного аналізу вперше виявлено такі взаємозв'язки компонентів толерантності з біосоціальною природою людей (суб'єктів толерантності) як рівноправних (що відповідають рівності людських організацій). По-друге, на основі взаємозв'язку таких компонентів толерантності створювалася можливість формування підструктури загальної структури.

У такий спосіб ієрархія толерантності формується компонентами кожного з трьох основних рівнів, які складають тему толерантності. Психофізіологічний, психологічний, соціально-психологічний. Нижчий психофізіологічний рівень (трофічна реакція, психомоторні зміни та ін.) в системі толерантності представлений нервово-психічною стійкістю. Психологічний рівень (міра психічного функціонування) включає три компоненти: когнітивні, емоційні, поведінкові. Індивідуальні установки, цінності та смисли уніфіковані на соціально-психологічному рівні.

Кожен рівень толерантної системи має власний набір критеріїв і вимагає власних конкретних моделей потоку. Незважаючи на взаємозв'язок і взаємозалежність рівнів, у розвитку рівня можливі багато варіацій. Це означає, що багаторівнева система опору може «постраждати» на деяких рівнях, залишаючись відносно недоторканою на інших. Залежно від рівня розвитку кожного компонента системи змінюється і ступінь їх контролю, що призводить до загальносистемної трансформації та формування трьох основних типів толерантності. Умовно можна дати такі визначення:

- 1) толерантність – прийняття;
- 2) толерантність – поблажливість;
- 3) толерантність – витривалість (див. рис.1.1).

Рис. 1.1. Теоретична модель рівнів детермінації толерантності та її структурних елементів

Кожен компонент толерантності характеризується відповідною властивістю, яка залежить від ступеня прояву компонентів, що входять до системи толерантності.

Підсумовуючи, можна запропонувати модель стадій розвитку резистентності. Якщо ознаки, що входять до «толерантності-толерантності», передували її розвитку, а ознаки «толерантності-толерантності» характеризують ранні етапи її становлення, то ознаки «толерантності-прийняття» їх ідеально відображають. Ієрархія структурних елементів допуску дозволяє вищим (наступним) компонентам виконувати функції регулювання на нижчих компонентах. Таким чином люди, які цінують доброту та людяність, можуть компенсувати недостатню психофізіологічну стійкість.

У реальних життєвих ситуаціях репрезентація зазначених ознак може бути різноманітною та комбінованою залежно від діяльності та ситуації, в яку поставлена людина. Водночас цей підхід можна використовувати як специфічну модель для вивчення (формуючих) проявів і якостей толерантності, щоб зрозуміти, якою мірою вона виражена в особистості конкретної людини.

1.3. Визначення місця толерантності студентів у структурі особистісних характеристик

Для більш повного аналізу взаємозв'язків та детермінації толерантності доцільно звернутися до вивчення латентної структури характеристик, якостей і феноменів, що вивчаються, тобто до факторного аналізу.

До аналізу було включено дослідження значного розміру. Обидва узагальнені показники толерантності, цінностей і нервово-психічної стійкості, емпатія за Мехрабіаном, інтегрований рівень емоційного інтелекту, узагальнений рівень дивергентного мислення та соціальної адаптації. Якщо було недостатньо спільності або надмірна неоднозначність у приписуванні змінних

тому чи іншому фактору, відповідні змінні вилучалися з аналізу. Я виокремив чотири чинника методом головних компонент, що пояснюють 71,6 % спільної дисперсії. Для більших можливостей інтерпретації даних було проведене обертання варімакс з нормалізацією Кайзера.

На думку В.В. Бойко, перший фактор найбільш сильно представлений такими показниками, як «індекс толерантності», «соціальна адаптація» та інтолерантність і цінності: «Універсальність» на нормативному та поведінковому рівнях, «Сила» на нормативному рівні та «Доброта» на обох рівнях. Трохи нижча кореляція існує з узагальненою шкалою дивергентного мислення Вільямса.

При цьому нетерпимість і «влада» знаходяться в оберненій залежності від фактора, що розглядається. Враховуючи наведені вище змінні, я думаю, що це можна інтерпретувати як рівень розвитку соціальної психології, соціальної зрілості. Це пов'язано з соціальною адаптивністю, високими цінностями і відкритістю. Отже, ми бачимо, що міжособистісна толерантність є складовою і вираженням соціальної зрілості. Підтверджуються отримані раніше дані щодо детермінації міжособистісної толерантності, особливо через соціально-психологічний рівень, ціннісну орієнтацію та психологічну зрілість особистості. Відмінність від раніше отриманих даних полягає в тому, що толерантність, соціальна адаптація, набори цінностей і дивергентне мислення узагальнено в одному факторі, а також існує конкретний єдиний фактор, який частково залежить і детермінований толерантністю. Це показує, що вони поєднані в явище.

Другий чинник корелює з поведінковими рівнями цінностей, таких як «незалежність», «стимулювання», «гедонізм» і «досягнення». Це можна інтерпретувати як позицію, яка зосереджена на собі, своїх емоціях і результатах. Цікаво, що цей коефіцієнт не залежить від метрики допуску. Н. Остання більше пов'язана із загальною соціальною зрілістю, ніж із виразністю відповідної системи цінностей. У той же час ми виявили, що певні компоненти простору цінностей виключені з аналізу через їх зв'язок з кількома факторами. Тобто вони

пов'язані із соціальною незрілістю та є проявами егоцентризму, що негативно впливає на толерантність. Тому зосередженість лише на власних досягненнях, стимулах і задоволенні, якщо вона не супроводжується прагненням до високого статусу, переваги над іншими або поганою соціальною адаптованістю чи зрілістю, є чинником, що знижує толерантність. Це частково пояснює значно зменшений ефект типу цінності, враховуючи, що соціальна адаптація була включена як коваріата в нашому попередньому аналізі.

Третій чинник корелює з рівнем норми поведінки цінності «традиція» та рівень поведінки «конформність». Тому цей елемент можна трактувати як традицію, дотримання правил і норм. Водночас ця традиція і норма не має нічого спільного з міжособистісною толерантністю. Це пояснюється тим, що, з одного боку, толерантне ставлення до людей є частково частиною норм і традицій, а з іншого боку, високий ступінь дотримання останніх є, у певному сенсі, «негнучким», твердим. ставлення до інших.

Четвертий чинник корелює з нормативними значеннями незалежності та безпеки. Це можна інтерпретувати як прагнення до незалежності та матеріального достатку. Оскільки мова йде не про власну безпеку, логічно, що цей фактор не має нічого спільного з опором.

Отримані результати зазвичай підтверджуються результатами більш потужного узагальненого факторного аналізу найменших квадратів. Згідно з наведеними вище умовами залишається лише 7 змінних.

Показники толерантності, інтолерантності за В.В.Бойком, соціальної адаптації, універсалізму на нормативно-поведінковому рівні, конформності та традиційності на поведінковому рівні. Останні дві змінні утворюють другий фактор, а всі інші змінні утворюють перший фактор. Разом ці два фактори пояснюють 84,0% загальної дисперсії дев'яти розглянутих показників.

Перший чинник можна інтерпретувати як соціальну зрілість, подібно до попереднього варіанту аналізу. Цікаво, що, як і в цій версії, відкритість найбільш репрезентативна на рівні рис характеру та установок і асоціюється з цим елементом. Як уже зазначалося, це підтверджено обома варіантами факторного

аналізу і є несумісним за В.В. Бойом менше залучений до змінних нашого дослідження, менше визначається цінностями та соціальною зрілістю. Певною мірою це відображає важливість ситуаційних факторів (а не лише особистих) у визначенні нашої поведінки.

Другий чинник можна інтерпретувати так само, як і третій, якщо аналізувати за методом головних компонентів. За традицією дотримання правил і норм. Це підтверджує, що толерантність не залежить від цього фактора. Егоцентризм, навпаки, не можна розглядати повністю окремо від толерантності за попередньо отриманими даними.

Підсумовуючи, можна сказати, що толерантність є елементом і вираженням соціальної зрілості, яка визначається, головним чином, соціально-психологічним рівнем особистості, високою ціннісною орієнтацією, психологічною зрілістю. Відмінність від отриманих досі результатів полягає в тому, що толерантність, соціальна адаптація, системи цінностей і дивергентне мислення узагальнені в одному факторі, а конкретні фактори, за якими визначається толерантність, частково. Це свідчить про те, що вони об'єднані в одне явище. Увага до власних досягнень, стимулів і задоволеності сама по собі є чинником, що знижує толерантність, якщо не супроводжується прагненням до вищого статусу, переваги над іншими або слабкою соціальною адаптованістю чи зрілістю. Виявилось, що ні. Виявляється, традиціоналізм, дотримання правил і норм, прагнення до незалежності і матеріального добробуту є самостійними факторами і не мають нічого спільного з толерантністю.

Висновки до першого розділу

Теоретико-методологічний аналіз поняття толерантності і підходів до вивчення даного феномену дозволив мені зробити такі висновки:

1. Підготовлено концептуальний огляд соціальної філософії, релігії та етики, що дозволяє обговорити актуальні принципи дослідження толерантності в психології. У цих джерелах толерантність є специфічним гуманістичним ідеалом, важливою морально-етичною нормою людських стосунків, а світоглядна позиція, що реалізується через любов і повагу до «іншого»,

розглядається як конкретні орієнтири для дій. . Толерантність можна розглядати як призму взаємності та як культуру толерантної свідомості, яка дозволяє співіснувати суспільним групам різних точок зору, різного значення та масштабу.

2. Проаналізовано підходи до розуміння толерантності в різних науках і концепціях. У сучасній психології показано психофізіологічний, інтерактивний, диверсифікований, особистісний, екзистенціально-гуманістичний, соціально-психологічний та ситуативний підходи до розуміння природи толерантності. Ці підходи охоплюють широкий спектр симптомів і понять толерантності. Нечутливість до шкідливих впливів. Готовність визнавати багатовимірність і різноманітність людської культури, бачити інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі консенсусу та рівності. Вільний і відповідальний вибір для тих, хто має толерантний матеріалістичний погляд на життя. Високотолерантні цінності, установки та значення людини. Терпимість до різних думок і справедливість в оцінці людей і подій. Здатність переносити різні життєві труднощі без втрати психологічної координації.

Узагальнюючи наведені вище підходи до розуміння природи толерантності, використання терміна «толерантність» у психології орієнтується на два розуміння: 1) як індивідуальна риса (стійка або ситуативна) позначення, що складається з здатності підтримувати саморегуляцію під впливом фруструючих факторів середовища; 2) як вияв здатності діяти неагресивно та конструктивно по відношенню до інших на основі відкритості щодо їхніх дій. У першому випадку на перший план висувається здатність до самозбереження, а в другому — готовність до активної взаємодії.

3. Показано, що системний підхід до вивчення толерантності розрізняє три рівні толерантності (а також області дослідження та розуміння). Соціальна психологія, індивідуальна психологія, психофізіологія. Враховуючи інтегративний характер толерантності як системної характеристики людини, кожне з наведених вище дискретних розумінь толерантності можна розглядати як один із компонентів системного підходу до цього явища. Тому слід

враховувати успішність окремих підходів, а ідентифіковані компоненти, детермінанти та передумови слід включати в систематичні дослідження резистентності.

4. Було показано, що кожен із трьох рівнів (або аспектів) дозвільної системи, розглянутих вище, повинен мати власний набір критеріїв і мати свою специфічну історичну модель. Незалежно від взаємозв'язків і взаємозалежностей рівня можливі варіації в розвитку рівня. Це означає, що багаторівневі системи опору можуть бути «вражені» на деяких рівнях, тоді як інші залишаються відносно недоторканими.

Отже, в емпіричних дослідженнях слід розглядати системні ознаки толерантності особистості як багаторівневі риси, що включають психосоціальні, індивідуально-психофізіологічні та психофізіологічні компоненти та передумови, серед яких переважно цінності, емпатія, емоційний інтелект, дивергентне мислення та специфічна поведінка. Закономірності та нейропсихологічна стабільність. Ці елементи толерантності дають змогу охопити ціннісно-сміслові, когнітивні, емоційні, поведінкові та психофізіологічні аспекти цього системного явища.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК СИСТЕМНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Огляд і обґрунтування вибору методик емпіричного дослідження

Методологічною та теоретичною основою даного дослідження є теорія психологічної діяльності, яка є основоположним принципом психології сім'ї. Принцип єдності свідомості та діяльності, принцип розвитку, принцип соціально-діяльничої зумовленості розвитку особистості, принцип системності.

При виборі методу дослідження я звернувся до принципу системності. Це передбачає дослідження тем і явищ реального світу в їхніх внутрішніх взаємозв'язках і залежностях. Цей принцип включає розгляд досліджуваного об'єкта як єдиного цілого, виявлення елементів його структури, взаємозв'язків, що характеризують характеристики об'єкта, розгляд об'єкта як частини більш загальної структури, а також вивчення зв'язків між ними.

Наше дослідження припускає, що ієрархія дозволяючих структурних елементів у розвинених системах контролює верхні (онтогенетично більш пізні) компоненти відносно нижніх (онтогенетично більш ранніх).

З цієї причини я планую провести дослідження толерантності особистості з урахуванням усіх положень системного підходу. І ми вважаємо, що стандартизовані опитування є більш прийнятним методом емпіричного дослідження. Адже це опитування є універсальним способом отримати багато інформації за короткий проміжок часу, і ми маємо підстави вважати отримані дані достатньо правдоподібними. Перевагою цього методу є простота застосування та обробки даних. Нарешті, це дослідження допомагає уточнити, розширити та керувати отриманими в результаті дослідження даними за допомогою інших форм дослідження.

2.2. Опис психодіагностичного комплексу, спрямованого на дослідження особливостей толерантності як системної характеристики особистості

Ми пропонуємо використовувати відповідні методи для дослідження кожного рівня системи опору. Таким чином, наш дослідницький арсенал складається (згідно з попередніми обґрунтуваннями нашого вибору).

1) Методика «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (за Г.У. Солдатовою, О.О. Кравцовою, О.Є. Хухлаєвим, Л.А. Шайгеровою));

2) Методика діагностики загальної комунікативної толерантності 50 (за В. В. Бойко);

3) Методика «Опитувальник оцінки нервово-психічної стійкості (ЛВМА ім. С. М.Кірова))» – психофізіологічний рівень;

4) Методика «Тест дивергентного (творчого) мислення Ф. Вільямса» – психологічний рівень (когнітивний компонент);

5) Методика «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном))» – психологічний рівень (емоційний компонент);

6) Методика Н. Холла на визначення рівня емоційного інтелекту – психологічний рівень (емоційний компонент);

7) Методика дослідження малюнкової фрустрації (за С. Розенцвейгом) – психологічний рівень (поведінковий компонент);

8) Опитувальник Ш. Шварца для вивчення цінностей особистості (Schwartz Values Inventory – SVI), адаптований В.М. Карандашевим.

Методика «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (за Г.У. Солдатовою, О.О. Кравцовою, О.Є. Хухлаєвим, Л.А. Шайгеровою) була розроблена для діагностики загального рівня толерантності групою психологів центра «Гратіс». В її основу ліг вітчизняний та зарубіжний досвід в даній області (Солдатова, Кравцова, Хухлаєв, Шайгерова, 2002). Методика направлена на діагностику таких аспектів толерантності, як етнічна толерантність, соціальна толерантність, толерантність як риса особистості.

Таким чином, метод має форму опитувальника, що містить три підшкали. Субшкала «Етнічна толерантність» вказує на ставлення людини до представників інших етнічних груп та у сфері міжкультурного обміну. Субшкала «Соціальна толерантність» дозволяє досліджувати прояви толерантності та нетолерантності різних соціальних груп, а також індивідуальне ставлення до тих чи інших соціальних процесів. Субшкала «Толерантність як риса особистості» включає пункти, які діагностують риси особистості, установки та переконання, які значною мірою визначають ставлення особистості до навколишнього середовища.

Стимулом опитувальника є твердження, що відображають загальне ставлення до навколишнього середовища та оточуючих, а також соціальні установки в різних сферах взаємодії, де виражена людська толерантність і нетерпимість. Ця методика включає показ стосунків із конкретними соціальними групами (меншини, психічно хворі, жебраки), комунікативні установки (повага до поглядів опонентів, готовність до конструктивного вирішення конфліктів, продуктивна співпраця). Включає опис. Особлива увага приділяється етнічній толерантності/нетерпимості (ставлення до інших рас і етнічних груп, ставлення до своєї етнічної групи, оцінка культурної дистанції).

Процедура дослідження може бути індивідуальною та груповою. Обробка результату складається з двох кроків:

- 1) для кількісного аналізу підраховується загальний результат, без поділу на субшкали;
- 2) для якісного аналізу аспектів толерантності використовується розподіл на субшкали.

Запропонована методика діагностики загальної толерантності спілкування. В.В.Бойко (Практична психодіагностика, 1998) можна діагностувати вседозволені та інтолерантні установки, які виникають у процесі спілкування.

Комунікативна толерантність, чи толерантність у спілкуванні, підрозділяються на ситуативну, типологічну, професійну та загальну. Ступінь толерантності до ситуації визначається як ставленням людини до певних

партнерів по спілкуванню (колеги, випадкові знайомі), так і до типологічно-колективних типів або груп людей (представників будь-якої національності, професії, соціального стану). на твоє ставлення. Відкритість до професійного спілкування проявляється в робочому середовищі та стосунках з людьми, з якими ми ведемо бізнес, залежно від роду діяльності (клієнти, пацієнти). Загальна толерантність спілкування визначається життєвим досвідом, властивостями особистості, моральними принципами, багато в чому визначаються й інші форми толерантності спілкування.

Методика представлена у формі опитувальника з елементами, згрупованими в дев'ять шкал. Анкета подається респонденту без назви шкали. Процедура дослідження може бути індивідуальною та груповою. Отриманий рейтинг обчислюється в сумі балів. Чим вищий бал респондента, тим вищий рівень нетерпимості до інших.

Методика «Опитувальник оцінки нервово-психічної стійкості (ЛВМА ім. С.М. Кірова)» розроблена в Ленінградській військово-медичній академії ім. С.М. Кірова. Вона використовується в першу чергу для оцінки професійної придатності людини до роботи у ситуаціях, що вимагають високої нервово-психічної стійкості.

Таким чином, метою цієї методики є вимірювання рівня нервово-психічної стабільності людини, здатності підтримувати певний рівень психологічної стабільності за несприятливих умов і повертатися до рівноваги самостійно. Люди з високою нервово-психічною стійкістю менш схильні до неврастенії і легше пристосовуються до сильних фізичних і психічних перевантажень. Нервово-психічна стійкість зумовлена насамперед біологічними властивостями нервової системи, але важливу роль у зниженні її рівня відіграють також психологічні та соціальні фактори.

Ця методика виконана у формі закритої анкети і містить 84 твердження. Процедура дослідження може бути індивідуальною та груповою. Обробка результатів полягає в отриманні метрики NPS шляхом простого підсумовування позитивних і негативних відповідей, що відповідають «ключу». Форма

вважається недійсною, якщо більше половини (7 і більше) відповідей на помилкове завдання збігаються з «ключем».

Методика «Тест дивергентного (творчого) мислення Ф. Вільямса» являє собою модифікований та адаптований варіант набору креативних тестів Ф. Вільямса (CreativitiAssessmentPacket – CAP) [23,24,25,27]. Цей набір розроблено, щоб забезпечити дійсний метод оцінки когнітивних та особистих факторів, пов'язаних із творчими здібностями дітей. Заснована на моделі Ф. Вільямса, це система, яка вимірює вісім різних аспектів мислення та особистісні характеристики, і в останні роки широко використовується в американських школах для розвитку навчальних і творчих навичок.

Методика складається з 12 малюнків і пропонується доопрацювати. Тести можна проводити індивідуально або в групах.

Надійність визначали за двома вибірками (коефіцієнти рангової кореляції Спірмена 0,75 і 0,70 відповідно). Кореляції між даними різних психологів, які оцінювали результати тестування, коливаються від 0,81 до 0,91.

В результаті обробки даних ми отримуємо 5 показників, представлених необробленими точками.

Швидкість (Ш), Гнучкість (Г), Оригінальність (О), Розвиток (Р), Ім'я (Н). Тест обчислює максимально можливий загальний бал на основі цих показників.

Методика «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії (за А. Мехрабіаном, М. Епштейном)» адаптована та застосовувалась Ю. М. Орловим і Ю. Н. Ємельяновим (Практикум по соціальній психології, 1986).

Ця методика використовується для визначення рівня емпатичних тенденцій. Емпатія (як симпатія або співчуття) - це механізм сприйняття і розуміння людей у спілкуванні.

Ця методика виконана у формі закритої анкети і містить 33 твердження. Процедура дослідження може бути індивідуальною та груповою. Обробка результату полягає в зіставленні відповіді з «ключем» і підрахунку кількості збігів. Отриману загальну кількість звернень порівнюють із середнім.

Метод Н. Холла для визначення рівнів емоційного інтелекту спрямований на виявлення здатності розуміти особисті стосунки, представлені емоціями, і керувати емоційною сферою на основі рішень.

Методика має форму анкети, що містить закриті питання, що містять 30 тверджень і складаються з 5 шкал. Усвідомлення емоцій, управління власними емоціями, спонтанність, емпатія, розпізнавання емоцій інших. Процедура дослідження може бути індивідуальною та групою. Обробка результатів підраховує суму балів за кожною шкалою (рівень часткового емоційного інтелекту) з урахуванням знака відповідей. У тесті використовуються показники, наведені на шкалі, для обчислення максимально можливого загального балу (рівня інтегративного емоційного інтелекту).

На основі теорії фрустрації, розробленої С. Розенцвейгом у 1945 році, запропоновано метод дослідження фрустрації зображення. Відповідно до нього стан фрустрації виникає, коли організм зустрічає більш-менш серйозні перешкоди на шляху до задоволення важливих потреб.

Ця методика є проєктивною і допомагає діагностувати особливості поведінки насамперед у ситуаціях, пов'язаних з виникненням труднощів або перешкод, що заважають досягненню цілей. Стимулюючий матеріал для цієї методики складається з 24 зображень, які показують людей, які переживають неприємні перехідні ситуації. Представлені ситуації можна розділити на дві групи: ситуації, що заважають («втручання его» за С. Розенцвейгом) і ситуації, що засуджуються («втручання суперего»).

Коефіцієнт надійності складає 0,60 – 0,80 за даними, що маються у зарубіжній літературі.

Процедура опитування може бути як індивідуальною так і групою.

Опитувальник Ш. Шварца для вивчення цінностей особистості (Schwartz Values Inventory – SVI), адаптований В. М. Карандашевим призначений для вимірювання значущості 10 динамічно взаємопов'язаних типів цінностей (влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, самостійність, універсалізм, доброта,

традиція, конформність, безпечність). Авторрозробник – Ш.Шварц (1992), який розвинув новий теоретичний та методологічний підхід до вивчення цінностей.

2.3. Характеристика вибірки та етапів дослідження студентів

Дослідження толерантності особистості на предмет підтвердження чи заперечення висунутої мною гіпотези було проведено у жовтні – грудні 2022 року в вигляді констатуючого зрізу. Досліджувані – студенти Чорноморського національного університету імені Петра Могиливіком від 20 до 21 років, які навчаються на четвертому курсі медичного інституту. Обсяг вибірки – 32 осіб. Група студентів мала однаковий вік та рівень освіти. До неї увійшли представники обох статей (8 чоловічої та 24 жіночої статі).

Дослідження проводилось в умовах воєнного стану, дистанційно.

Добір контингенту досліджуваних був обумовлений кількома факторами.

З одного боку, за логікою нашого дослідження, контингент випробовуваних був достатньо підготовлений компонентам трьох основних рівнів (психофізіологічного, психологічного та соціально-психологічного) організації суб'єктної толерантності.

Традиційно юнацький вік вважається одним з найважливіших періодів в онтогенезі особистісних структур людини. Необхідно відмітити, що в сучасній вітчизняній психології виконано багато досліджень, які присвячені різним психологічним аспектам особистісного розвитку студентів [20,21,22,75].

Студентські роки – особливий етап інтелектуального розвитку. Завдяки відносно помірному розвитку організму в цей час інтенсивно розвивається внутрішній світ людини. Якісний стрибок відбувається у сфері особистої мотивації та семантики, впевненості, емоцій та волі. Учнівські інтереси, прагнення, настрої виявляються, а головне закріплюються в практичних діях і вчинках. Цей вік характеризується як «стійка концептуальна соціалізація», в якій розвиваються стійкі риси особистості, стабілізуються всі психічні процеси, особистість набуває чіткого характеру [19,43,44,61].

Студенти характеризуються відносно високим рівнем навченості, активним використанням культури, розвиненістю пізнавальної мотивації, підвищеною потребою в спілкуванні та громадській діяльності [46,48,50,72].

Тому молодь ідеально підходить для дослідження толерантності як системного явища, враховуючи сформованість трьох основних рівнів, що складають проблему толерантності.

З другого боку, студентство – це період розвитку, який в найбільшому ступеню виявляє залежність від конкретних історичних умов. В умовах нестабільності сучасного суспільства, глобальності криз та катаклізмів економічної, політичної, біологічної та психологічної природи виникає напружена та складна соціальна ситуація розвитку. Студенти найбільш гостро та безпосередньо реагують на зміни, що відбуваються, найбільш сензитивні до трансформацій ціннісних орієнтацій та смислоутворюючих життєвих установок [47,49,51].

Таким чином, з огляду на вищезазначене, я вважаю, що саме досліджувані юнацького віку є оптимальним контингентом для вивчення толерантності як системного явища.

2.4. Дескриптивний аналіз отриманих даних

Переходимо до обговорення шкал методу «Індекс толерантності» та методу В.В. Бойка. Описова статистика за цими показниками наведена в таблиці.

3.1. Описова статистика шкал толерантності.

Таблиця 3.1.

Описова статистика шкал толерантності

	N	Сере днє	Стд. відхилення	Мініму м	Макси мум
Індекс толерантності	251	80,87	11,070	57	111
Етнічна толерантність	250	26,05	5,222	12	41
Соціальна толерантність	250	27,56	4,420	10	39
Особистісна толерантність	250	27,44	4,664	8	40
Неприйняття іншого	251	5,88	2,989	1	15

я як еталон	250	5,13	3,129	0	15
категоричність	251	6,73	3,233	0	15
Невміння приховувати почуття	251	6,58	3,261	0	15
Прагнення переробити	251	5,73	3,385	0	15
Прагнення підігнати	251	5,92	3,054	0	15
вміння вибачати	251	5,73	2,992	0	15
нетерпимість	251	4,27	2,997	0	15
Невміння пристосовуватися	251	5,53	2,808	0	15
ВсьогоБойко	251	51,49	20,351	16	105

По-перше, давайте подивимося на шкалу методології «Індексу толерантності» Г.У. Солдатової та співавторів. Середнє \pm стандартне відхилення узагальненої шкали «Індекс толерантності» дорівнює $80,87 \pm 11,070$. Це свідчить про середній рівень вираженості відповідних якостей респондентів. Водночас цей середній рівень характерний для більшості зразків, дещо коротший у нижній і верхній частині шкали. Після запуску частотного аналізу ми бачимо, що 10,4% зразків мають низькі значення допуску (до 60) і лише 5,6% мають високі значення (від 100). Значення шкали від 57 до 111. Враховуючи низькі показники ексцесу (-0,096) та асиметрії (-0,282), ми знаходимо, що отриманий розподіл близький до нормального, але не є нормальним. Він охоплює весь діапазон теоретично можливих значень. Згідно з цією шкалою, у жодного студента немає випадків вираженої непереносимості, але шкала рідко перевищує максимально можливе значення 75% (як уже зазначалося, лише 5,6% від загальної вибірки).

Середні значення і відхилення шкал «етнічна толерантність», «соціальна толерантність» і «толерантність характеру» наступні: $26,05 \pm 5,222$; $27,56 \pm 4,420$; $27,44 \pm 4,664$ відповідно. Через велику кількість пунктів субшкали соціальної толерантності (8 проти 7 за іншими субшкалами) вона найменш варіабельна, а також найменш виражена. Що стосується абсолютної значущості шкали, то середні значення трьох субшкал складають 62%, 57,4% і 65,3%. Толерантність як особистісна риса є найбільш виразною з трьох шкал, але, дотримуючись логіки, запропонованої для узагальнених шкал у методі «Індекс толерантності», середній бал для всіх трьох показників є помірним.

Тепер розглянемо методику В.В. Середнє \pm стандартне відхилення узагальненої шкали становить $51,49 \pm 20,351$. Зверніть увагу на статистичну значущість після критерію t ($p < 0,001$, див. Таблицю 3.2. Критерій t однієї вибірки). Середній показник склав 38,1% від максимальної потужності шкали, і в поєднанні з порівняльними даними вище, на нашу думку, студентська нетерпимість виражена добре (але в розумних межах). З одного боку, ви відстоюєте свою думку та представляєте свої переконання та позиції, тому це може бути добре. З одного боку, це пов'язано з неадекватною готовністю визнавати позицію інших, невмінням розглядати суспільні норми та права інших понад свої, небажанням брати участь у конструктивній дискусії – це може свідчити про щось подібне.

Таблиця 3.2

t-критерій для однієї вибірки

	Значення, що перевіряється = 43					
	t	ст.св.	Значущість (2-бічна)	Різниця середніх	95% довірчий інтервал різниці середніх	
					нижня межа	верхня межа
Всього Бойко	6.606	250	,000	8,486	5,96	11,02

Переходимо до субшкального аналізу методики В.В. до. Бойка, найвиразнішими симптомами інтолерантності у школярів були категоричність (середнє \pm стандартне відхилення = $6,73 \pm 3,233$) та невміння приховувати почуття ($6,58 \pm 3,261$), координуючи найменшу нетолерантність ($4,27 \pm 2,997$). Виявляється, що Нездатність приховати емоції ($5,53 \pm 2,808$). Загалом, середні значення для субшкал техніки коливаються від 28% до 45% від максимально можливого значення. Тоді учні будуть менш толерантними. Водночас відсутність основних толерантних рис, таких як справедливість, сприйняття різних субкультур тощо, компенсується загальною увагою до почуттів і поведінки інших та здатністю пристосовуватися до інших.

Були виявлені відмінності між студентами та студентками залежно від шкали двох використаних методів толерантності. Дивлячись на описову статистику двох статей окремо, студентки трохи перевершують студентів за всіма шкалами опитувальника «Індекс толерантності» та за більшістю комунікативних нетерпимостей, окрім субшкали «Схильності». масштаб. «Що нового», «Схильність до адаптації», «Що неприпустимо». Згідно з результатами t-критерію, різниця між чоловіками та жінками досягла рівня значущості лише за однією шкалою «класифікація» ($p=0,012$). Тому юнаки перевершують дівчат за своєю класифікацією, наявністю певної жорсткості у відношенні до певних груп людей і нетерпимістю до певних протиріч між різними народами. Частково це можна пояснити стереотипами про «жорсткішу» чоловічу поведінку та, як наслідок, зниження сприйнятливості суспільства до зростання чоловічої нетерпимості. Опис інших показників. Для шкали нейропсихологічної стабільності середнє значення \pm стандартне відхилення становить $23,41 \pm 8,623$ (див. описову статистику для цієї та інших шкал (за винятком значень) у таблиці).

3.3 Описова статистика). Діапазон значень індексу коливається від 5 до 46. Ці дані свідчать про загалом задовільну нервово-психічну стійкість. При цьому в межах відхилень від середнього показника висока ймовірність нервово-психічних розладів, незадовільного стану нервово-психічної стійкості, специфічних нервово-психічних проблем, що свідчить про відносно високий відсоток можливих людей.

Таблиця 3.3

Описова статистика

	N	Середнє	Стандарт. відхилення	Мінімум	Максимум
НПС	251	23,41	8,623	5	46
Емпатія Мехрабіан	251	22,23	4,788	9	31
Інтегративний рівень	251	30,82	19,331	-29	75
Разом Вільямс	249	91,87	19,266	25	127
GCR	251	70,01	9,773	47	87
Екстрапунітивніс ть	251	25,96	10,376	9	60

Інрапунітивність	251	22,16	4,702	8	30
Імпунітивність	251	51,77	11,585	21	81

Шкала емпатії (за Мехрабіаном і Епштейном). Середнє \pm стандартне відхилення становить $22,23 \pm 4,788$. Діапазон значень шкали коливається від 9 до 31. Отримані результати свідчать про середню (досить низьку) емпатійну здатність досліджуваних.

Рівень інтеграції коефіцієнта емоційного інтелекту за методом Холла характеризується таким середнім і стандартним відхиленням: $30,82 \pm 19,331$. Діапазон значень шкали коливається від -29 до 75. Оскільки теоретично можливий діапазон шкали – від -90 до 90, то отримані дані можна вважати помірно виразним показником сформованості коефіцієнта емоційного інтелекту студентів. Високий індекс виявлено лише в 1,6% зразків, а низький – у 67,7%. Це говорить про особливість (як і у випадку з методом «індексу толерантності») використання норми більш ідеалізованого характеру на основі можливих значень шкали, тобто високого емоційного інтелекту. (або Толерантність) – це ствердні відповіді, повна або повна згода майже з усіма запитаннями тесту.

Звертаючись до опису узагальненої шкали розбіжностей для тесту Вільямса, ми знаходимо, що середнє \pm стандартне відхилення становить $91,87 \pm 19,266$, а оцінки шкали коливаються від 25 до 127. Таким чином, середнє значення відповідає 70,1% від максимальної виразності за шкалою (131), що вказує на добре розвинені навички дивергентного мислення.

Пояснення результатів методу Розенцвейга. Середнє \pm стандартне відхилення шкали соціальної адаптації становить $70,01 \pm 9,773$. Це свідчить про те, що суб'єкти групи достатньо схожі у поведінці (розуміють соціальні норми та моделі поведінки та добре інтегровані у своє соціальне середовище), але водночас зберігають свою індивідуальність та підтримують власні стандарти. Це свідчить про те, що ситуація заповнена з індивідуальними особливостями. Середнє \pm стандартне відхилення для додаткового, внутрішнього і безкарного індексів становить $25,96 \pm 10,376$. $22,16 \pm 4,702$ $51,77 \pm 11,585$. Таким чином, самозвинувачення за поточну ситуацію не перевищувало 30% усіх відповідей, і

дослідження найбільше нагадує реакції на фрустрацію в цьому аспекті (з найменшою варіативністю на цій шкалі). Це означає, що міжпредметні реакції є найбільш рідкісними у студентській вибірці. Найсильнішою та найпоширенішою реакцією є не звинувачувати себе чи інших, тобто знецінювати або мати справу з проблемними ситуаціями (діапазон спрямованості цієї відповіді становить 21-81%). Загалом можна сказати, що суб'єкти використовують різноманітні стратегії для подолання фруструючих ситуацій, але вони не намагаються зрозуміти дискомфорт ситуації, вони не намагаються розпізнати суть проблеми, а їхнє ігнорування проблеми переважає, і обидва можуть бути захисними механізмами, які можуть бути запущені наслідками зрілого ставлення (наприклад, заперечення) до недосконалості повсякденного життя.

Розгляд цінностей за методикою Ш. Шварца (див. Таблицю 3.4. Описова статистика в описовій статистиці). Описує нормативні та поведінкові цінності. Нормативні цінності - це ідеали, переконання людини, але не завжди проявляються на рівні реальної поведінки. Середні бали за бал (порівняльні бали) коливаються від 2,947 до 4,639. Стандартне відхилення становить від 0,9048 до 1,6394. Значення шкали коливаються від -0,3 до 7. Сила, Стимул і Традиція (у порядку важливості) є найменш важливими в ціннісно-смысловій сфері суб'єкта, тоді як доброта, універсальність і сумісність є найважливішими (у порядку важливості). менш важливі). Важливість).

Таблиця 3.4

Описова статистика цінностей

	N	Середнє	Стандарт.відхилення	Мінімум	Максимум
конформність1	250	4,1538	,91789	1,30	6,5
конформність2	251	2,298	1,1448	-,5	5,7
традиції1	251	3,338	,9986	,6	5,8
традиції2	251	1,934	1,2242	-1,0	5,6
доброта1	251	4,639	1,2242	,8	6,6
доброта2	251	3,212	1,5551	,0	6,0
універсалізм1	251	4,416	1,4241	,8	6,5
універсалізм2	251	3,843	1,7128	,3	6,1
самостійність1	251	4,149	,9078	1,2	6,0
самостійність2	251	2,789	,7282	1,0	4,6

стимуляція1	251	3,239	1,1383	,0	6,0
стимуляція2	251	2,277	,9868	-,7	5,4
гедонізм1	251	3,798	1,4736	-,3	7,0
гедонізм2	251	2,411	1,3916	-1,0	6,1
досягнення1	251	4,001	1,3101	,8	6,8
досягнення2	251	2,519	1,2702	-,3	6,0
влада1	251	2,947	1,6394	,3	6,2
влада2	251	1,574	1,5126	-,7	6,0

Тому студенти керуються вищими цінностями, гуманістичними уявленнями і ставленням до людей, повагою до встановленого порядку і старших, але це призводить до нижчого оцінювання традицій, вірувань і простого пристосування до навколишнього середовища. Важливість таких цінностей, як незалежність, адаптивність і традиції, була найбільш однаковою по всій вибірці (тобто ці цінності були оцінені найбільш рівномірно), тоді як такі показники, як влада, гедонізм і універсалізм, були найбільш однаковими. мінливість. Цікаво, що влада і гедонізм є дещо неоднозначними цінностями в нашому суспільстві, що відображається у відносно високій волатильності на тлі помірно високих середніх показників.

Поведінковий рівень цінностей. Середні бали за балами коливаються від 1,574 до 3,843. Стандартне відхилення становить від 0,7282 до 1,7128. Діапазон значень шкали коливається від -1 до 6,1. Серед досліджуваних важливих сфер влада, традиції та безпека (у порядку важливості) є найменш важливими, тоді як універсалізм, доброта та незалежність є найважливішими (у порядку найменшої важливості). Таким чином, два найважливіших і найменш важливі значення відповідають нормативному рівню. Це підтверджує гуманістичну орієнтацію респондентів і другорядну роль влади і традицій. Частково це пов'язано з юним віком учнів. Цінності, такі як незалежність, безпека та хвилювання, були найбільш послідовними у вибірці за важливістю, тоді як універсальність, знайомство та сила відрізнялися найбільше. Це означає, що 2 найважливіші цінності та 2 найменш важливі цінності також є найбільш мінливими цінностями та по-різному виражаються різними респондентами.

Отже, проведений стислий дескриптивний аналіз дозволив охарактеризувати мою вибірку. За узагальненою шкалою методики «Індекс толерантності» переважній більшості вибірки притаманний середній рівень, а низький і високий діапазони (за нормативами) шкали є певною мірою усіченими. За методикою В.В. Бойка можна говорити про досить виразний рівень інтолерантності. Найбільш виразними проявами інтолерантності у дослуджуваних студентів є категоричність та невміння приховувати почуття, а найменш виразними – нетерпимість і невміння пристосовуватися. Тобто певна відсутність таких базових для толерантності характеристик як неупередженість, прийняття різних субкультур компенсується загальною увагою до почуттів і дій інших, вмінням адаптуватися до оточуючих. Встановлено перевагу студентів чоловічої статі над студентками за класифікацією, наявністю певних жорстких установок щодо певних груп людей, нетерпимістю до певних відмінностей між різними людьми. Н. Молоді чоловіки менш відкриті до спілкування, ніж дівчата у відповідних аспектах.

Загалом я спостерігав задовільну нервово-психічну стабільність суб'єктів, хоча тенденція до зростання. Дані, отримані за шкалою емпатії, свідчать про середні (досить низькі) емпатійні здібності студентів. У них також помірно розвинений емоційний інтелект (хоча, на думку авторів цього методу, цей рівень слід трактувати як низький) і добре розвинені навички дивергентного мислення.

Примітно, що бали помірні за кількома ключовими шкалами, низькі відповідно до наданих стандартів, а середні бали дуже рідкісні (ніж можна було б очікувати за стандартними даними). У певному сенсі це передбачає використання ідеалів, а не статистичних норм.

Результати методу Розенцвейга показують, що суб'єкти розуміють соціальні норми та моделі поведінки та добре інтегруються у своє соціальне середовище, але водночас зберігають свою індивідуальність і наповнюють стандартні ситуації своїми індивідуальними особливостями. Вони використовують різноманітні стратегії для подолання фруструючих ситуацій, але в них переважає ігнорування проблеми, вони намагаються уникнути

розуміння незручності ситуації та не можуть визнати проблему. З іншого боку, ендо-каральні відповіді є найрідкіснішими у вибірці студентів.

Цільові студенти орієнтуються на вищі цінності, гуманне сприйняття і ставлення до людей, повагу до встановленого порядку і старших, але це непросто для традицій, вірувань і навколишнього середовища, на відміну від низького інтересу до адаптації. На поведінковому рівні ми підтвердили гуманістичну орієнтацію респондентів і невелику роль влади і традицій. Крім того, на поведінковому рівні стає зрозуміло, що безпека менш важлива, ніж важливість незалежності та інших цінностей. У нашому суспільстві влада і гедонізм іноді виявляються амбівалентними цінностями. Це відображається у досить високій мінливості на фоні не обов'язково найвищого середнього.

При наявності достатньої кількості шкал індексів, що широко охоплюють різні рівні вираження для даної змінної, і більш глибокого розуміння розподілу кожного індексу можливий подальший аналіз допусків у зв'язаних системах з іншими шкалами.

2.5. Аналіз взаємозв'язків показників толерантності

Щоб з'ясувати роль і місце толерантності в психологічному стані людини, варто звернутися до аналізу інших шкал і систем толерантних відносин, які відображають різні рівні функціонування людини. Ми рекомендуємо розпочати цей аналіз із вивчення ваших зв'язків.

2.5.1. Кореляційний аналіз шкал толерантності на матеріалі всієї вибірки

Почну з розгляду всієї вибірки. Процедура аналізу є такою. Усі кількісні досліджувані змінні були Z-нормалізовані за допомогою формули Брома, що дозволяло коригувати певні відхилення початкової шкали від нормального розподілу (що підтверджено результатами тестів Колмогорова-Смирнова та Шапіро-Віллка). Він також має параметричні ідеальні права. надійний спосіб. У той же час, навіть після нормалізації, розподіл шкали «швидкість» є досить незвичним (асиметрія = -3,150, ексцес = 8,628), тому цю шкалу було вилучено з аналізу параметричними методами. Для аналізу кореляції з індексом швидкості

та номінативною шкалою використовувався коефіцієнт кореляції Спірмена, а в усіх інших випадках – коефіцієнт кореляції Пірсона. Відповідні шкали Z-нормалізації також використовуються в аналізах у наступних підрозділах, якщо не зазначено інше.

Аналіз кореляцій шкали «Індекс толерантності» з іншими змінними.

Перш за все, найбільш значущим результатом є те, що соціальна пристосованість (GCR) виявилася тісно корелюваною зі шкалами Розенцвейга та Шварца (див. табл. 3.5). Метод Розенцвейга (r Пірсона = 0,942; $p < 0,001$)

Таблиця 3.5

**Кореляції шкали «Індекс толерантності» зі шкалами методик
Розенцвейга та Шварца**

	N	Кореляція Пірсона	Знч. (2- бічна)
GCR	251	,942	,000
Екстрапунітивність	251	-,842	,000
Інтрапунітивність	251	-,164	,009
Імпунітивність	251	,654	,000
фіксація на перешкодах	251	-,767	,000
самозахист	251	-,363	,000
фіксація на задоволенні потреби	251	,808	,000
конформність2	251	,213	,001
традиції2	251	,167	,008
доброта1	251	,626	,000
доброта2	251	,649	,000
універсалізм1	251	,862	,000
універсалізм2	251	,812	,000
самостійність2	251	,145	,021
гедонізм1	251	-,430	,000
гедонізм2	251	-,385	,000
досягнення1	251	-,524	,000
досягнення2	251	-,288	,000
влада1	251	-,710	,000
влада2	251	-,515	,000
безпека1	251	-,189	,003

Примітка. Позначка 1 означає нормативний рівень цінностей, 2 – поведінковий.

Величина таких коефіцієнтів кореляції залежить від того, чи є ці показники індикаторами різних складових (наприклад, поєднання конкретних загальних механізмів реакції на соціальне середовище) чи соціальної, зрілості, адаптації до середовища тощо. Це призводить до запитання, чи є проявом спільних елементів системи реагування на конкретні ситуації спілкування. У будь-якому випадку, виявлені результати показують, що типові реакції на соціальну адаптацію та фрустрацію тісно пов'язані з рівнями толерантності, і навпаки. На додаток до обумовленості загальними факторами, згаданими вище, це розвиток толерантної поведінки як частини загальної соціальної адаптації, можливість примусової толерантності в нашому середовищі та розвиток толерантності через соціальне навчання, і це може вказувати на зв'язок з управлінська здатність. Емоції, почуття та очікування щодо розуміння інших.

Була сильна негативна кореляція між позасудовими реакціями та одержимістю перешкодами ($r=-0,842; p<0,001$; $r=-0,767; p<0,001$), а одержимість задоволенням потреб має сильну пряму ($r=0,808; p <0,001$). Спостерігається середня позитивна кореляція з відповідями про відсутність покарання, помірною негативною кореляцією з самозахистом ($r=-0,363; p<0,001$), слабкою негативною кореляцією з відповідями щодо внутрішнього покарання ($r=-0,164; p<0,001$)= $0,009$). Таким чином, схильність звинувачувати інших у проблемах і тенденція зосереджувати увагу на перешкодах, а не на досягненні цілей тісно пов'язана з низьким рівнем міжособистісної толерантності. Можна припустити, що механізми та детермінанти міжособистісної та фрустраційної толерантності широко розповсюджуються (можливо, вони являють собою специфічні стратегії подолання поведінки, механізми реакції на соціальні та комунікативні ситуації або (використовуючи більш загальний опис, обумовлені) певні рівні формування або функціонування особистості, що створює спостережуваний образ). Крім того, слід зазначити, що спроба захистити себе, а також взяти на себе відповідальність не є позитивною складовою відкритості до спілкування. Це може бути пов'язано, можливо, з надмірною увагою до себе, до свого «Я», або з почуттям провини, передані іншій особі.

Аналіз взаємозв'язку між показниками толерантності (за методом «індексу прийнятності») та ціннісно-орієнтованими показниками (за методом Ш. Шварца). По-перше, звертає на себе увагу висока кореляція з цінністю універсалізм (як на нормативному, так і на поведінковому рівні; $r=0,862$; $p<0,001$ $r=0,812$; $p<0,001$) а також висока від'ємна кореляція з нормативним рівнем цінності влада ($r=-0,710$; $p<0,001$). Цілком логічні та зрозумілі результати, враховуючи те, що перша шкала оцінює орієнтацію на вищі загальнолюдські цінності, гармонію, тобто децентровану позицію, тоді як друга – орієнтацію на себе та свій статус, тобто центровану на собі позицію. Також спостерігався середній позитивний зв'язок із дружелюбністю ($r=0,649$, $p<0,001$ для нормативних рівнів) і середній негативний зв'язок із нормативними досягненнями та рівнем продуктивності ($r=-0,524$); $p<0,001$, $r=-0,515$). $p<0,001$). Крім того, такі цінності, як досягнення ($r=-0,288$; $p<0,001$), конформність ($r=0,231$; $p=0,001$) і традиції ($r=0,167$; p) слабо або дуже слабо корелюють з рівнями поведінки ($r=0,008$), незалежність ($r=0,145$; $p=0,021$) і дуже слабка кореляція з базовим рівнем безпеки ($r=-0,189$; $p=0,003$). Тобто конформна і традиційна (повага до оточуючих, традицій, усталеного порядку) і (що цікаво) незалежна поведінка (можливо, самовпевненість спонукає звернути увагу на інші позиції та точки зору), певним чином привертає толерантність. У той же час потреба в безпеці може заважати толерантності, а недостатня толерантність може призвести до почуття ворожості до оточення.

Отримані дані ще раз підтверджують, що толерантність характеризується цілою системою зв'язків з індивідуальними рисами і рисами, які відіграють важливу роль у соціальних адаптаціях і реакціях на конкретні проблемні ситуації. Орієнтація на загальнолюдський рівень цінностей, тобто принаймні просоціальний рівень і навіть психічний рівень домінування в структурі особистості, асоціюється з толерантним ставленням до оточуючих, а егоцентричний рівень – з інтолерантністю, що, як виявляється, може призвести до дію. Описані результати можна інтерпретувати як доказ зв'язку між толерантністю та розвитком дивергентного мислення та вербального інтелекту.

Водночас ми отримали досить парадоксальний (виходячи з теоретичних припущень) слабкий прямий кореляційний зв'язок між рівнями нервово-психічної стійкості та інтолерантною поведінкою. Нейропсихологічна стійкість не є основою толерантності, але може бути психофізіологічною основою тяжкої інтолерантної поведінки.

2.5.2. Аналіз взаємозв'язків показників загального рівня толерантності на матеріалі гендерних груп

Враховуючи дані щодо важливості врахування гендерних особливостей при вивченні толерантності через наявність відмінностей у значенні і місці цього феномену для жінок і чоловіків, доцільно провести кореляційний аналіз порівнюючи вибірки юнаків і дівчат. Це дає змогу виявити гендерну специфіку толерантності досліджуваних.

У такому аналізі перше, на що варто звернути увагу, це виявлення того, що існує дуже тісний зв'язок між «індексом толерантності» та соціальною придатністю жінок. ($r=0,960$; $p<0,001$) Див. таблицю 3.6. Співвідношення шкали «індекс толерантності» зі шкалами Розенцвейга і Шварца в гендерних групах. Показано значну кореляцію принаймні для однієї статі. Як зазначалося раніше, цей рівень взаємозв'язку залежить від того, чи є ці показники індикаторами різних компонентів (наприклад, поєднання специфічних загальних механізмів реакції на соціальне середовище) чи загальних факторів, таких як соціальна зрілість. прояв У будь-якому випадку ми можемо зробити висновок, що соціальна адаптація тісно пов'язана з вседозволеністю, і навпаки. Найвища кореляція (усі розглянуті методи) за тією ж шкалою ($r=0,895$; $p<0,001$) спостерігалася як у молодих чоловіків, так і у жінок, що підтверджує отримані раніше дані. На мій погляд, ці результати більше свідчать про розуміння толерантності як вираження соціальної зрілості, соціальної адаптації. Можливе пояснення полягає в наступному. Соціально адаптовані люди краще розуміють важливість і необхідність толерантного ставлення до інших.

Таблиця 3.6

Кореляції «індексу толерантності» зі шкалами методик Розенцвейга та Шварца у гендерних груп

	студентки			студенти		
	N	Кореляція Пірсона	Знач. (2-бічна)	N	Кореляція Пірсона	Знач. (2-бічна)
Соціальна адаптація	170	,960	,000	81	,895	,000
Екстрапунітивність	170	-,887	,000	81	-,714	,000
Інтрапунітивність	170	-,218	,004	81	-,011	,925
Імпунітивність	170	,706	,000	81	,509	,000
фіксація на перешкодах	170	-,803	,000	81	-,667	,000
самозахист	170	-,448	,000	81	-,130	,248
фіксація на задоволенні потреби	170	,845	,000	81	,702	,000
конформність2	170	,276	,000	81	,041	,717
традиції2	170	,187	,015	81	,104	,354
доброта1	170	,646	,000	81	,585	,000
доброта2	170	,673	,000	81	,591	,000
універсалізм1	170	,882	,000	81	,811	,000
універсалізм2	170	,855	,000	81	,693	,000
самостійність2	170	,179	,019	81	,036	,748
гедонізм1	170	-,482	,000	81	-,341	,002
гедонізм2	170	-,424	,000	81	-,332	,002
досягнення1	170	-,587	,000	81	-,458	,000
досягнення2	170	-,290	,000	81	-,323	,003
влада1	170	-,707	,000	81	-,722	,000
влада2	170	-,536	,000	81	-,496	,000
безпека1	170	-,163	,034	81	-,260	,019

Примітка. Позначка 1 означає нормативний рівень цінностей, 2 – поведінковий.

По-друге, очевидно, що міжгрупові відмінності характеризуються нижчою міцністю стосунків у чоловіків, тоді як деякі слабкі або дуже слабкі кореляції, які спостерігаються у дівчат, менш виражені у хлопчиків.

Структура відносин з індикатором методу Розенцвейга дуже схожа для гендерних груп. Сильні та помірні кореляції (від 0,509 до 0,887 на модуль, ігноруючи вже розглянуті шкали соціальної адаптації) та додаткові та каральні

відповіді (перша з цих кореляцій була негативною), ступінь задоволення фіксований, а інвалідність фіксована (негативна). Таким чином, небажання звинувачувати інших у проблемах і зосередженість на досягненні цілей, а не на перешкодах тісно або помірно пов'язані з толерантністю на рівні рис характеру та установок як у чоловіків, так і у жінок. Я хотів би зазначити, що на відміну від хлопців, які не виявляють суттєвої кореляції з цими показниками, дівчата показують помірно або слабо негативні кореляції зі шкалами самозахисту та дисциплінарної відповіді відповідно. У дівчат тенденція до захисту власного «Я», почуття провини, почуття відповідальності у фруструючих ситуаціях негативно асоціюється з «індексом толерантності», тоді як у хлопців такі стосунки не є фіксованими.

Якщо наші припущення щодо спільності механізмів і детермінант толерантності до фрустрації та толерантності на рівні особистісних рис і установок правильні, то, враховуючи важливість розглянутих кореляцій для обох статей, у молодих чоловіків ці механізми, ймовірно, будуть: сказав це І, як і відповідні компоненти дозвільної системи, детермінанти також більш диференційовані.

Структура зв'язку зі шкалою Шварца також дуже схожа для обох розглянутих груп. Сильні і помірні кореляції спостерігаються з такими цінностями, як «універсальність», «влада» (негативні стосунки) і «доброта». Перший вимірює орієнтацію на вищі цінності, гармонію та децентралізацію, другий вимірює орієнтацію на себе та свій статус, третій вимірює орієнтацію на інших, що дуже логічно, оскільки оцінює доброзичливе ставлення. Тому і чоловіки, і жінки можуть говорити про цінності «універсалізм» і «дружелюбність». Вони сприяють прояву толерантності через децентралізовану позицію людини, прагнення до гармонії та орієнтації на свій статус, продуктивність і задоволення через егоцентризм. Опір оточуючим, можливо, низький рівень функціонування людини (наприклад, психосоціальний, недуховний), є фактором, який перешкоджає формуванню та розвитку міжособистісної толерантності.

Маємо і певні розбіжності у системі зв'язків «індексу толерантності» з ціннісною сферою. По-перше, можемо зазначити зниження значення у цій системі поведінкового рівня ціннісної орієнтації «універсалізм» для юнаків навіть на тлі загального зниження сили кореляцій у останніх у порівнянні з дівчатами. Отже, прояв високих, універсальних цінностей у поведінці (а не на нормативному рівні) виявляється не таким важливим для толерантності студентів на рівні рис і установок особистості, як для студенток. Певною мірою, це може пояснюватися більшою розбіжністю поведінкового та установчого рівня у юнаків, меншим впливом «високих» поверхів психіки на поведінку останніх. По-друге, у студентів ціннісна орієнтація «влада» має релятивно більше значення у системі зв'язків. Це означає, що страх за власний статус, становище, домінування в цінностях молодих чоловіків більше заважає толерантності, ніж дівчат.

Узагальнюючи результати вивчення кореляцій між показником «індекс толерантності» та іншими показниками для важливих гендерних груп, можна відзначити наступне: Система відносин «індекс толерантності» дуже схожа в обох групах. Найтіснішим чином вона пов'язана із соціальними адаптаціями, системами реагування на фрустраційні ситуації, цінностями та вимірними способами В.В. Бойка з аспектом нетерпимості, гнучкість думки. Саме включення толерантності в систему соціальної адаптації, її зв'язок із особливостями стресових реакцій, загальними поведінковими стратегіями людини та ціннісними орієнтаціями (загальнолюдські цінності, доброта, гармонія на відміну від спрямованості) свідчить про її важливість. . власний статус, успіх, задоволення), розвиток дивергентного мислення для прояву толерантності. Дивлячись на відмінності між групами, ми бачимо, що «індекс толерантності» дівчат корелює з тими самими шкалами, що й уся вибірка, але з більшою частиною шкал. Порівняно з дівчатами юнаки виявляють меншу інтегрованість толерантності в їхні системи особистісних якостей і рис, а також більші відмінності в толерантності на рівнях поведінки та установок (В.В. Бойка і Г.У. Солдатової), відносна збільшується вага гнучкості мислення, універсалізму

(на нормативному рівні) та відсутності владної орієнтації у взаємопов'язаній системі толерантності на рівні особистісних рис і установок.

2.5.3. Аналіз взаємозв'язків показників комунікативної толерантності на матеріалі гендерних груп

Розберемо співвідношення «відкритість до спілкування» як для чоловіків, так і для жінок. Подібно до аналізу всієї вибірки, можна помітити, що цей показник, як правило, менше пов'язаний зі змінними дослідження, ніж субшкали «індекс толерантності» як для дівчат, так і для хлопців (див. Таблицю 3.13; «толерантність до спілкування» та кореляція самого себе), індексів «індексу толерантності», методу Розенцвейга та таблиці в гендерних групах. табл.3.14. Співвідношення «комунікативної відкритості» та інших методичних заходів у гендерних групах.

Таблиця 3.13

Кореляції «комунікативної толерантності» з власними субшкалами, показниками «індексу толерантності» та методики Розенцвейга у гендерних груп

	Студентки			Студенти		
	Кореляція Пірсона	Знч.(2-бічна)	N	Кореляція Пірсона	Знч.(2-бічна)	N
1	2	3	4	5	6	7
Неприйняття іншого	,732	,000	170	,798	,000	81
Я як еталон	,642	,000	170	,634	,000	80
Категоричність	,733	,000	170	,791	,000	81
Невміння приховувати почуття	,638	,000	170	,731	,000	81
Прагнення переробити	,667	,000	170	,743	,000	81
Прагнення підігнати	,704	,000	170	,764	,000	81
Невміння вибачати	,703	,000	170	,795	,000	81
Нетерпимість	,577	,000	170	,626	,000	81
Невміння пристосовуватися	,684	,000	170	,819	,000	81
Індекс толерантності	-,798	,000	170	-,559	,000	81
Етнічна толерантність	-,612	,000	169	-,380	,000	81

Соціальна толерантність	-,640	,000	169	-,477	,000	81
Особистісна толерантність	-,635	,000	169	-,358	,001	81
Інтегративний рівень	-,172	,025	170	-,178	,111	81
Соціальна адаптація	-,774	,000	170	-,487	,000	81
Екстрапунітивність	,750	,000	170	,361	,001	81
Інтрапунітивність	,172	,025	170	,158	,160	81
Імпунітивність	-,638	,000	170	-,322	,003	81
Фіксація на перешкодах	,646	,000	170	,440	,000	81
Самозахист	,314	,000	170	,122	,279	81
Фіксація на задоволенні потреби	-,677	,000	170	-,510	,000	81

Примітка. У таблиці подано кореляції, що є значущими хоча б в одній з груп.

Для студенток (без урахування шкали навчання стійкості) три найсильніші кореляції становлять -0,774, 0,750 і -0,726 для першого показника, порівняно з 0,960, -0,887 і -0,887 для другого індикатора 0,882. Для студентів три найсильніші кореляції були 0,895, 0,811, -0,722 для «Індексу толерантності» та 0,514, -0,51, -0,487 для «Толерантності до спілкування». Слід зазначити, що всі показники, корельовані для хлопчиків, також присутні для дівчат (разом з дев'ятьма іншими значущими асоціаціями). Як і при розгляді кореляційної системи «індекс толерантності», узагальнена шкала методології В.В. Бойка показала, що сварки менше корелюють з іншими досліджуваними змінними для хлопчиків, ніж для дівчат. Таким чином, значне зниження сили кореляції у вибірці при переході від «індексу толерантності» до «толерантності до спілкування» в основному пов'язано зі зниженням сили кореляції у молодих чоловіків. Крім того, ми зазначаємо, що деякі асоціації не вдалося виявити через їх слабкість і недостатню кількість суб'єктів для встановлення статистичної значущості цих кореляцій. З причин, зазначених вище, кількість значущих кореляцій значно зменшилася у хлопчиків порівняно з дівчатками.

«Толерантність до спілкування» студентів чоловічої статі корелює лише за тією ж шкалою, що й студенток, але існує чітка різниця в структурі зв'язків залежно від статі. У студенток цей показник найбільш тісно корелює з

індивідуальними показниками Розенцвейга і Шварца, «індексом толерантності», і лише потім з власною підшкалою. Для юнаків, навпаки, ми фіксуємо найбільшу кореляцію з власною підшкалою, а вже потім з «індексом толерантності» та іншими методичними показниками. При цьому, на відміну від дівчат, яким всі або більшість субшкал В.В. Бойка слабо корелювала із загальною мірою порівняно з індивідуальними мірками Розенцвейга та Шварца, а її асоціація з власними підшкалами була менш вираженою на фоні інших кореляцій.

Тепер перейдемо до більш детального аналізу співвідношення окремих технік. Почнемо з методики В.В. Для дівчат кореляція між «Толерантністю до спілкування» та власними субшкалами була сильною в 4 і помірною в 5 (діапазон r Пірсона від 0,577 до 0,733; $p < 0,001$ у всіх випадках), тоді як для хлопчиків — 7 і 2, відповідно (діапазони r Пірсона від 0,577 до 0,733). Діапазон становить від 0,626 до 0,819. $p < 0,001$ у всіх випадках). Найпоширеніша шкала методики В.В. Конфлікти серед школярів пов'язані з «напористістю» і «неприйняттям інших», особливо за шкалами «нетерпимість», «не вмію приховувати почуття», «я еталон». Таким чином, загальна нетерпимість до студенток значною мірою є вираженням неприйняття та класифікації інших. Серед студентів найбільш поширеними показниками були нонконформність, нездатність приймати інших, нездатність прощати та напористість, тоді як найменш поширеними показниками були нетерпимість і самооцінка. На мою думку, ці дані свідчать про те, що інтолерантність у студентської молоді є більш поведінково інтегрованою та має більш вимогливий характер, ніж у студенток.

Ми вважаємо, що зниження прагнення наслідувати інших, жорсткі стереотипи та небажання прощати є феноменами, які підкреслюють загальні критерії методології В.В. Бойко.

Слід зазначити, що як у студенток, так і у студентів (якщо для останніх не враховувати субшкали методики В.В. Бойка) виявлено найсильніший кореляційний зв'язок між толерантністю до спілкування та «індексом толерантності». Для дівчат це сильна негативна кореляція ($r = -0,798$; $p \leq 0,001$ у всіх випадках). При цьому обидві групи найбільш тісно пов'язані з соціальною

толерантністю. Це означає, що ставлення до різних субкультур і груп у нашому суспільстві найтісніше пов'язане зі ступенем толерантності чи нетерпимості на рівні поведінки. Слід зазначити, що поведінкові прояви нетерпимості та вседозволених рис особистості та установок сильніше пов'язані (на високому та помірному рівнях) у дівчат, ніж у загальній вибірці. Це свідчить про більш інтегровану систему толерантності в жіночій частині нашої вибірки, і загалом про гірший ступінь інтеграції толерантності в поведінку в реальному житті та про більш толерантну рису особистості у студентської молоді. Тобто, хоча потреба бути толерантним і ступінь сприйняття толерантності як частини характеру є різними, фактична поведінка, фактична поведінка та фактичні прояви толерантності чи нетерпимості часто є різними, що часто є різними. Один із способів підвищити справжню толерантність у студентів – це перевести знання та ідеї про те, що є «правильним», у «справжні» мотивації та ставлення, засновані на реальній поведінці та ставленні до людей у конкретних життєвих ситуаціях.

Переходячи до аналізу кореляцій з показниками фрустраційної толерантності методу Розенцвейга, зупинимося лише на відмінностях між групами. На відміну від дівчат, кореляція між «толерантністю до спілкування» хлопців і показниками соціальної адаптації вже не була найближчою з показників, не врахованих у методах дослідження толерантності. Також рівень спілкування зовсім не сильний, але є так собі. Таким чином, прояви нетерпимості та соціального пристосування є менш жорсткими опозиціями для студентів, ніж для студенток. Це може свідчити про те, що наше суспільство більш толерантне до певних ознак нетерпимості у чоловіків, ніж у жінок. Крім того, гендерні стереотипи про те, що чоловіки є «жорсткими», можуть виправдовувати або навіть терпіти певні прояви труднощів і нетерпимості. З іншого боку, як показує зворотна негативна кореляція, навіть низький рівень толерантності не повинен перевищувати певну межу.

Окрім слабшої кореляції зі шкалою методу Розенцвейга у молодих чоловіків, було відзначено зміну акценту порівняно з жінками. Для студенток спостерігався найсильніший зв'язок між соціальною адаптацією та безкарністю,

за якою йшли задоволення потреби та одержимість інвалідністю, за якими йшли показники безкарності (усі кореляції були вище середнього). Серед студентів «прихильність до задоволення потреб» більше пов'язана з «комунікативною відкритістю», ніж «соціальна адаптація», тоді як «прихильність до обмежених можливостей» стоїть поряд із цими двома параметрами, за якими слідує, і лише потім, міра зовнішнього осуду чи відсутності цього. Так, у юнаків відносно важлива для відкритості до спілкування схильність шукати конструктивні рішення в ситуаціях стресу чи фрустрації або застрягати в проблемі, тоді як для дівчат загальна соціальна адаптивність і допитливість важливіші за складні ситуації. Важливіше джерело проблеми та розподіл відповідальності. У будь-якому випадку загальний результат підтверджується і уточнюється. З толерантністю тісно пов'язана система реагування на проблемні ситуації. У той же час, схильність звинувачувати інших у виниклих проблемах (більш важливо для студенток), одержимість інвалідністю можуть призвести до розчарування та негативного ставлення до інших, а також можуть матеріалізуватися моделі нетерпимості. дію. Зосередженість на управлінні ситуаціями та пошуку конструктивних рішень (що відносно важливо для учнів) і відсутність схильності звинувачувати себе чи інших у проблемах і проблемах можуть призвести до більш конструктивної поведінки. сприяти та запобігати розвитку нетерпимості.

Далі розглянемо кореляцію з показником ціннісної сфери (див. таблиця 3.14. Кореляції «комунікативної толерантності» зі шкалами інших методик у гендерних груп).

Таблиця 3.14

**Кореляції «комунікативної толерантності»
зі шкалами інших методик у гендерних груп**

	Студентки			Студенти		
	Кореляція Пірсона	Знч.(2-бічна)	N	Кореляція Пірсона	Знч.(2-бічна)	N
1	2	3	4	5	6	7
Нервово-психічна стійкість	,226	,003	170	,430	,000	81
Емпатія Мехрабіан	-,241	,002	170	-,152	,175	81

Інтегративний рівень	-,172	,025	170	-,178	,111	81
Емоційна поінформованість	-,151	,049	170	-,006	,958	81
Впізнання емоцій інших	-,163	,033	170	-,142	,206	81
конформність2	-,187	,015	170	-,100	,373	81
доброта1	-,556	,000	170	-,439	,000	81
доброта2	-,597	,000	170	-,480	,000	81
універсалізм1	-,726	,000	170	-,446	,000	81
універсалізм2	-,707	,000	170	-,420	,000	81
самостійність1	,151	,050	170	,139	,216	81
гедонізм1	,439	,000	170	,266	,017	81
гедонізм2	,426	,000	170	,291	,008	81
досягнення1	,516	,000	170	,304	,006	81
досягнення2	,327	,000	170	,275	,013	81
влада1	,653	,000	170	,514	,000	81
влада2	,527	,000	170	,487	,000	81
безпека1	,153	,047	170	-,003	,982	81
гнучкість	-,638	,000	170	-,474	,000	81
розробленість	-,524	,000	170	-,239	,032	81
оригінальність	-,356	,000	170	-,255	,022	81
назва	-,573	,000	170	-,302	,006	81
Разом Вільямс	-,591	,000	169	-,321	,004	80

Примітка. Позначка 1 означає нормативний рівень цінностей, 2 – поведінковий

Спостерігаємо гендерні відмінності в цінностях, які найчастіше асоціюються з «комунікативною відкритістю». Для дівчат це корелює з «універсалізмом», за яким іде «влада» на нормативному рівні, а «доброта» (як поведінкова, так і нормативна) вже на третьому місці з точки зору сили зв'язку (абсолютна). З іншого боку, у молодих чоловіків найбільш тісна кореляція (зокрема, менш виразна) спостерігалася між «силою», потім «добротою» на поведінковому рівні, потім «універсальністю» та «добротою» на нормативному рівні. Продовжити. Таким чином, отримані дані свідчать на користь того, що ціннісна система юнаків меншою мірою (ніж у дівчат) керує їх ставленням до інших, зокрема рівнем толерантності поведінки. У той же час регуляція високими загальнолюдськими і просоціальними цінностями (універсалізм,

доброта) спочатку зменшується, але егоцентричні цінності та прагнення (влада, особисті досягнення, задоволення, тобто егоцентризм) негативний вплив домінування набагато менше. Це означає, що весь набір цінностей має не стільки спільного з толерантністю молоді, скільки більше пов'язаний з високими соціальними цінностями. Деякі з цих результатів можна пояснити постійним відставанням у соціально-психологічному розвитку хлопчиків порівняно з дівчатками. Це важливий напрямок роботи для підвищення студентської толерантності, тобто переведення високих цінностей з рівня «знання» на рівень реальної поведінки в дії, тим самим роблячи егоцентричним. Відкриває важливий напрямок виявлення недоліків напрямку.

Дивлячись на дивергентну шкалу аргументації методу Вільямса, ми бачимо дуже чіткі відмінності між чоловіками та жінками в структурі їхніх зв'язків із «комунікативною толерантністю». І хлопчики, і дівчатка продемонстрували найсильніший зв'язок із гнучкістю мислення, але сила зв'язку з цим показником була набагато більш вираженою для хлопчиків і дівчаток, коли справа доходила до кореляції зі змінними дивергентного мислення. На мій погляд, це вказує на набагато меншу важливість розвитку вербального інтелекту щодо «комунікативної стійкості» та його зв'язку з гнучкістю мислення у хлопчиків порівняно з дівчатками. Тобто, якщо порівнювати з іншими показниками методу Вільямса, гнучкість у вирішенні когнітивних проблем, різні підходи до ситуацій і різні перспективи були відносно пов'язані з толерантністю на поведінковому рівні у молодих чоловіків більше, ніж у жінок. Водночас в абсолютному вимірі спостерігаємо значне зниження тісноти асоціації за всіма показниками серед юнаків.

Інтригуючими та теоретично несподіваними видаються результати кореляційного аналізу зі шкалою нейропсихологічної стійкості. Слабка пряма кореляція між «толерантністю до спілкування» та цим показником виявлена у дівчат ($r=0,226$; $p=0,003$) і помірна пряма кореляція у хлопців ($r=0,430$; $p<0,001$). Це єдина значуща кореляція, яка сильніша для хлопчиків, ніж для дівчат. Тобто, всупереч теоретичним очікуванням щодо можливості підвищення

толерантності за рахунок психофізіологічних рівнів (охоплених моїм дослідженням у розділі «Нейропсихологічна толерантність»), несхильність зростає разом із підвищенням нейропсихологічних рівнів. Можна побачити, що ймовірність розвитку резистентності зростає опір. Це може бути пов'язано з більшою нейропсихологічною стабільністю, меншою сформованістю просунутих механізмів самоконтролю та соціальних норм або відсутністю проблемного чи травматичного досвіду, що може призвести до. З іншого боку, це знижує нейропсихологічну стабільність, а з іншого боку покращує розуміння. Ви, швидше за все, сприятимете більш толерантній поведінці інших людей. Такі результати також підтверджують відокремлення рівнів психофізіологічної толерантності від інших компонентів цього явища.

Лише слабкі або дуже слабкі кореляції зі шкалами емпатії (Мехраб'ян і Епштейн) і методом емоційного інтелекту Холла роблять непрактичним проведення порівняльного аналізу двох груп, особливо враховуючи різну кількість членів. Будьте реалістами. Такі результати, з одного боку, свідчать про наявність чіткого зв'язку між міжособистісною толерантністю на поведінковому рівні та цими важливими аспектами емоційної сфери (тобто толерантністю та ступенем незалежності від емоційної складової особистості), що його немає. Це ще раз підтверджує наші уявлення про наші системи самооцінки, наші особисті конструкції та нашу особливу дисоціацію того, як ми думаємо про власні моделі поведінки (і фактичну поведінку). Певною мірою це також може свідчити про низьку відповідність особистості та плутанину ідентичності через неадекватну структуру особистості та особистісну зрілість у студентів-чоловіків і, меншою мірою, у студенток.

Підбиваючи підсумки розгляду кореляцій узагальненої шкали методики В.В.Бойка з іншими показниками у гендерних груп можна відзначити наступне.

Для обох статевих груп «толерантність до спілкування» була загалом менш актуальною для досліджуваних змінних, ніж «індекс толерантності». Слід зазначити, що всі показники, корельовані для хлопчиків, також присутні для дівчат (разом з дев'ятьма іншими значущими асоціаціями). Подібно до розгляду

системи кореляції «індекс резистентності», методологічні узагальнені показники В. В. Бойка менше пов'язані з іншими досліджуваними змінними у хлопців, ніж у дівчат. Таким чином, значне зниження сили кореляції у вибірці при переході від «індексу толерантності» до «толерантності до спілкування» в основному пов'язано зі зниженням сили кореляції у молодих чоловіків.

Обидві групи комунікаційних систем мають велику схожість.

Важливе значення для толерантності спілкування юнаків і дівчат мають системи соціальної поведінки, особливо реакції на складні ситуації, ціннісні орієнтації, розвиток різнобічного мислення. Ці кореляції можуть визначатися як самостійним значенням цих рис у розвитку толерантності, так і їх інтеграцією в більш загальну систему дорослішання особистості. Обидві ці риси складаються з набору рис (особливо відкритості, високої ціннісної орієнтації), розвиток творчого мислення), системоутворюючих елементів, що визначають розвиток і взаємозв'язки власних компонентів.

У той же час існують також великі гендерні відмінності. Для юнаків прояви нетерпимості та соціального пристосування не є такими жорсткими протиставленнями, як для дівчат. Це може свідчити про те, що наше суспільство більш толерантне до певних проявів нетерпимості у чоловіків, ніж у жінок. Більше того, хоча гендерні стереотипи щодо чоловічої «жорсткості» можуть виправдовувати або навіть допускати певні форми труднощів і нетерпимості, нижчі рівні толерантності виходять за певні межі. Крім того, для юнаків відносно важливою для відкритості спілкування є схильність шукати конструктивні рішення ситуацій, які викликають стрес чи розчарування, або застрягати в проблемах, тоді як для дівчат загальна соціальна адаптованість і... дослідження причин проблеми або покладання відповідальності за складні ситуації.

Отримані дані свідчать про те, що цінності юнаків меншою мірою (ніж у дівчат) визначають рівень їх вседозволеності по відношенню до інших (зокрема, поведінку). У той же час регуляція високими загальнолюдськими і просоціальними цінностями (універсалізм, доброта) спочатку зменшується, але егоцентричні цінності та прагнення (влада, особисті досягнення, задоволення,

тобто егоцентризм) негативний вплив домінування набагато менше. Ми виявили, що важливість розвитку вербального інтелекту для комунікативної стійкості у студентів-чоловіків зменшилася набагато різкіше, ніж у гнучкості мислення порівняно зі студентками. Тобто когнітивна гнучкість, різні підходи до ситуацій і різні перспективи відносно сильно пов'язані з толерантністю на поведінковому рівні у молодих чоловіків порівняно з іншими показниками методології Вільямса.

Показано, що системи толерантності дівчат є більш інтегрованими як з точки зору зв'язків між їхніми особистісними, організаційними та поведінковими компонентами, так і з точки зору зв'язку між толерантною поведінкою та особистістю дівчат. Серед студентів ми спостерігаємо зниження міцності комунікативних і дозвільних відносин з більшістю шкал, за винятком власних субшкал. Отримані дані свідчать про те, що інтолерантність у студентської молоді більш консолідована на поведінковому рівні і має більш суворий характер, ніж у студенток (загальні показники – це переважно менша адаптація до стереотипів, небажання прощати). Можна сказати, що система толерантності слабо інтегрована на рівні характеру, ставлення та поведінки студента. Загалом толерантність до поведінки молодих чоловіків не дуже добре інтегрована в систему особистості. Тобто уявлення про свою потребу бути толерантним, з одного боку про власну толерантність як елемент особистості, і більш релевантні показники реальної поведінки, толерантного чи нетолерантного характеру, – це зовсім різні явища. Відносно висока сила кореляції з нервово-психологічною зрілістю на тлі зниження прихильності до високих гуманітарних цінностей у молоді говорить про те, що формування толерантності на соціально-психологічному рівні є недостатнім. Таким чином, результати ґрунтуються на реальній поведінці та ставленні до людей у конкретних життєвих ситуаціях, а студенти справжнього Ви отримали відкриту перспективу підвищення толерантності. Дефіцити індивідуальної зрілості, спрямованості на конструктивне вирішення проблемних ситуацій, егоцентрична спрямованість.

2.6. Прогнозування толерантності за допомогою множинного регресійного аналізу

Проведений кореляційний аналіз показав численні зв'язки зі змінними, дослідженими в дослідженні. Враховуючи системний характер резистентності, доцільно розглядати не лише останню, але й більш комплексні дослідження в контексті конкретних змінних систем. Це дає змогу зрозуміти ступінь взаємозалежності допусків з одного боку та взаємозалежність багатьох змінних з іншого. Ми також розглядаємо внесок предикторних змінних у загальний коефіцієнт множинної детермінації. Крім того, це надає конкретну додаткову можливість перевірити теоретичні уявлення про структуру та обумовленість толерантності.

Загальні етапи аналізу: Змінні дослідження в z-стандартизованій формі використовувалися як предиктори. Для виявлення найбільш вдалих рішень використовувалися різні методи регресії (пряма, зворотна, покрокова). Результати в таблицях цього розділу представлені з введенням в аналіз найбільш прогностично визначальних предикторів шляхом примусового включення для економії місця. Використовували шкалу «Індекс толерантності» В.В., Загальну шкалу нетерпимості. Розглянувши кожен з них, ми включаємо і виключаємо показники стійкості до різних технологій, а також включаємо або виключаємо багато важливих показників з причин, пояснених нижче. В обох випадках ми розраховували рішення. Крім того, рівняння регресії було побудовано відповідно до теоретичної ідеї для перевірки останнього. У кожному випадку перевіряли мультиколінеарність. Зазначимо, що це не становило суттєвої проблеми через достатню стабільність багатьох діагностичних показників і коефіцієнтів, хоча спостерігалися певні спотворення значень коефіцієнтів. Вони пояснюються окремо нижче.

2.7. Визначення детермінант толерантності як системної характеристики особистості

Проведений аналіз показав взаємозв'язки шкал толерантності з низкою змінних нашого дослідження. Отримані дані узгоджуються з твердженням щодо детермінованості цього феномену соціально-психологічним рівнем функціонування людини. У той же час використана раніше схема дослідження не дозволяє сформулювати це твердження без обмежень. Для більш обґрунтованого виходу на систему детермінації толерантності як складного соціально-психологічного феномену доцільно звернутися до квазіекспериментального плану дослідження. Цей план припускає формування груп з певними характеристиками для виявлення наявності розбіжностей між цими групами за іншими показниками, що має на меті визначення змінної, яка слугує критерієм виокремлення груп, як чинника відмінностей за показниками, що вивчаються. На додаток до виявлення відповідних відмінностей, квазіекспериментальні дослідження повинні контролювати існуючі зв'язки та інші змінні, які можуть призвести до відмінностей, щоб зробити обґрунтовані висновки про існування рішення.

Тепер, коли ми визначили зв'язок з усіма трьома можливими рівнями функціонування людини, рекомендуємо переходити до аналізу кожного рівня. Оскільки психофізіологічний рівень представлений лише нервово-психічною стійкістю, логічно виділити кілька груп за значимістю цього показника. Оскільки психологічний рівень по відношенню до толерантності найсильніше представлений індексом дивергентного мислення, для визначення вірогідності визначення комунікативної толерантності на цьому рівні доцільно використовувати узагальнену шкалу Вільямса. Однак, згідно з Меграбіаном, також справедливо посилатися на емпатію як на показник додавання емоційної сфери до когнітивної функції, яка була представлена при моделюванні обох індикаторів толерантності.

Ми розділили групи відповідно до наведеної вище шкали наступним чином: Приблизно по 25% найнижчих і найвищих показників на кожній шкалі становили першу і третю групи залежно від важливості відповідної змінної, а всі інші респонденти належали до другої середньої групи. Таким чином, щоб

отримати можливість проаналізувати відмінності експресивності між людьми, відповідно до рівня експресивності кожної змінної, наприклад нейропсихологічної стабільності, індексу узагальнення методу Вільямса, емпатії за Меграбіаном тощо. Я отримав 3 показники для групування людей. У своєму дослідженні толерантність використовувала ключові показники психологічного та психофізіологічного рівнів функціонування людини.

Ми рекомендуємо проаналізувати соціально-психологічний рівень через призму цінностей. За відсутності одного-двох ключових показників ціннісної орієнтації використовується спеціальна процедура (описана нижче) для виявлення реальних типів об'єктів з різними ціннісними орієнтаціями та застосування їх до конкретних узагальнених показників ціннісної сфери.

Для виявлення груп з різними ціннісними орієнтаціями ми звернулися до кластерного аналізу за допомогою методу К-середніх. Фактично такий аналіз дозволяє виділити групи з певними типовими поєднаннями досліджуваних ознак. У цьому випадку можна говорити про залучення груп з різними цінностями. В аналіз були включені всі шкали методології Шварца. Ми обрали 4-груповий варіант при аналізі рішень із різною кількістю груп. Це пояснюється тим, що цей варіант дуже добре інтерпретується, дозволяючи нам розрізняти типи з добре вираженими значеннями, які найбільше відповідають толерантності спілкування, з прийнятною кількістю респондентів у кожній групі. Найбільше кластери відрізнялися за показниками універсалізму, сили, доброти та гедонізму (за критерієм F), що дозволило говорити про формування груп переважно на основі відмінностей цінностей, важливих для дослідження. Статистичні дані (z-балів), отримані для кожного кластера, можна побачити в таблиці. 3.24.

Таблиця 3.24.

Виявлення груп (кластерів) з різними ціннісними орієнтаціями

	Кластер			
	1	2	3	4
Конформність1	-,4864	,0636	-,2330	,2874
Конформність2	,8080	-,6446	,8751	-,1740

Традиції1	,2682	-,2824	,1650	,1685
Традиції2	1,0122	-,6170	,8458	-,2435
Доброта1	-1,7993	-,1649	,9471	-,1419
Доброта2	-1,1036	-,3471	1,1975	-,3303
Універсалізм1	-1,7036	-,2809	1,1739	-,2203
Універсалізм2	-1,5218	-,3198	1,1357	-,1929
Самостійність1	-,5459	,6130	-,4031	-,3371
Самостійність2	,6339	,0032	,6745	-,8679
Стимуляція1	,1018	,3850	,0712	-,6560
Стимуляція2	,5667	,0686	,6983	-,9575
Гедонізм1	1,1129	,5560	-,6227	-,5484
Гедонізм2	1,8070	,3030	-,1546	-,8599
Досягнення1	1,4346	,4831	-,8051	-,3600
Досягнення2	1,8078	,0502	,0224	-,6803
Влада1	1,7646	,4298	-1,0155	-,1829
Влада2	1,8137	,3152	-,4559	-,5774
Безпека1	-,6538	,5977	-,6252	-,0504
Безпека2	,4850	-,0055	,5143	-,6629

Примітка. Позначка 1 означає нормативний рівень цінностей, 2 – поведінковий.

Як уже зазначалося, вийшло 4 кластери. До першого респондента увійшли 32 особи. На основі середнього значення низьких (більше 1 стандартного відхилення від загального середнього) «доброти», «універсальності» та високого (більше 1 стандартного відхилення від загального середнього) значень «сили» в цьому кластері, «досягнення» та принципи «задоволення» Цю групу можна інтерпретувати як суб'єктів із егоцентричними цінностями. Вони зосереджені на досягненні власного задоволення, власних цілей, статусу та переваги над іншими. Крім цих орієнтацій, цікаві також «традиція» і «конформність» на поведінковому рівні. Тобто дотримання певних норм і вимог суспільства, але в окремих випадках може мати «богоугодний» характер при розгляді інших ціннісних показників. Також дуже виразний.

Другий кластер охоплює 32 досліджуваних, тобто репрезентує найбільш розповсюджений тип цінностей. Відзначимо, що переважна більшість цінностей цього типу не відхиляється від загального середнього більш ніж на понад половину стандартного відхилення. Найбільш помітними відхиленнями від

загального середнього є зниженні показники поведінкового рівня «традицій» та «конформності», та підвищенні – нормативного рівня «самостійності», «безпеки» та «гедонізму». На мій погляд, цю сукупність ціннісних орієнтацій, ставлення до життя можна інтерпретувати, як юнацькі намагання встановити власну незалежність, певний максималізм і показова свобода щодо традицій та правил, бажання отримати задоволення від життя. Вони занепокоєні власною незалежністю, матеріальним статусом, бажанням жити тут і тепер, не дуже переймаючись наявними нормами і традиціями. Тому, на мій погляд, цей тип можна охарактеризувати як перехідні цінності під час (хоча б психологічно) відриву від сім'ї.

Третій кластер містив 32 осіб. Високі бали (більш ніж одне стандартне відхилення від загального середнього) для показників цінності, таких як універсальність і доброта, і низькі бали для нормативних рівнів цінностей, таких як сила та досягнення. Цікаво, що, як і перша група, дуже виразними є поведінкові рівні традиції та конформності, які вже мають різне значення в ціннісній структурі. На мою думку, такого роду цінності можна визначити як просоціальні. Він характеризується досить зрілим ставленням до життя, орієнтованим на високі гуманістичні цінності, позитивним ставленням до людей, тобто соціально чи навіть духовно центральним, статусом, незалежним від усього іншого і від себе, не характеризується орієнтацією на задоволення досягнень.

Четвертий і останній кластер містить 32 респонденти. Цінності, такі як «стимулювання», «гедонізм» і «незалежність», менш виразні (хоча і в меншій мірі) в цій групі. Нормативний рівень завжди вищий за поведінковий, за винятком цінності «універсалізму». На нашу думку, цей тип можна трактувати як суворий щодо вартісних показників. Він характеризується зниженою схильністю до ризику, новими враженнями, життєвими змінами, досягненням особистого задоволення, відсутністю мотивації до постановки цілей, автономією та допитливістю. Крім того, існує велика різниця між нормативним і поведінковим рівнями цінностей, що може свідчити про недостатню

ефективність цінностей і низьку практику в практичних діях і житті. Важливо відзначити, що те ж саме характерно і для другого типу.

Спостереження за типом отриманої цінності крізь призму чотирьох узагальнених ціннісних категорій, виділених С. Шварцем (полярність самоствердження – вихід за межі свого «Я», відкритість до змін – збереження) [52,53,56,58], бачимо, що егоцентричний і просоціальний типи цінностей добре відображають першу полярність, але не обмежуються нею. Особливо це стосується егоцентричних типів. Хоча вони найбільш чітко поляризують високі показники самооцінки та низькі показники перетину меж свого «Я», просоціальні типи менш виразні протилежних ціннісних категорій. Самоствердження за рамками «Я». Егоцентричні типи також характеризуються як найбільш терпимі до змін. У двох інших групах (орієнтація на сімейні цінності та відокремлення від аскетичного типу) ми можемо говорити про більшу вагу відкритості до змін та орієнтації на збереження відповідно, але ці тенденції, як правило, потрапляють на вісь самоствердження. виразна сила значно поступається. – Перетин кордону між егоцентричним і просоціальним «Я». Така знижена вираженість тенденції до відриву від сім'ї та аскетичний тип ціннісних орієнтацій, а також особлива суперечливість цінностей, що складають узагальнені категорії, наприклад, на мою думку, традиція (і навпаки) потребує ширшого тлумачення певних типів, ніж просто їх асоціація зі збереженням, що є дихотомією толерантності до змін доводить, що існує.

Визначивши чотири типи цінностей, ми переходимо до порівняння респондентів із цими типами за допомогою Індексу міжособистісної толерантності. Для цього звернемося до дисперсійного аналізу. У цьому підрозділі розглядаються декілька аналітичних можливостей через певні обмеження, які призвели до потреби у різнобічному аналізі даних, з одного боку, та необхідності застосування додаткових методів для отримання повних даних, з іншого. Ілюстрація взаємозв'язку між толерантністю та виробленням різних рівнів людського функціонування.

Почнемо з однофакторного дисперсійного аналізу. Отже, незалежна змінна є ціннісно-орієнтованим типом, а залежна змінна є узагальненою мірою методики співавторів Г. У. Солдатової та В. В. Бойка.

Відзначимо, що хоча критерій рівності коваріаційних матриць Бокса свідчить про певні відхилення від необхідних припущень щодо процедури аналізу, інші показники (зокрема рівні багатомірних та одномірних критеріїв на тлі лише двох залежних змінних, критерій Лівіня) свідчать на користь прийнятності результатів аналізу.

Згідно з усіма багатифакторними критеріями $p < 0,001$, відсоток дисперсії толерантності, поясненої двома основними змінними в нашому дослідженні, коливався між 33,9 і 66,7% залежно від критерію.

Згідно з результатами однофакторного аналізу, $p < 0,001$ відноситься до обох шкал. Частка пояснювальної дисперсії для нетерпимості становить 47,6% і 64,1% за шкалою «індекс толерантності».

Звертаючись до параметрів моделі (див. нижче для більш детального аналізу), відхилення від середнього першого типу цінностей і, меншою мірою, третього типу цінностей (тобто егоцентрична та просоціальна орієнтація) роблять найбільший внесок до індикатора F. Це також підтверджується середніми показниками за групами (див. табл.3.25 для описової статистики).

Таблиця 3.25

Описова статистика дисперсійного аналізу для типу ціннісних орієнтацій

Тип ціннісних орієнтацій	Середнє	Стд. відхилення	N
Показник рівня 1	1,672830	,5390001	21
Комуникативної 2	,260293	,7207815	97
Толерантності 3	-,892149	,6889302	65
4	-,038564	,8061507	67
Разом	-,000783	,9942110	250
Індекс 1	-1,748012	,3750491	21
1	-,333624	,5863267	97
Толерантності 2	1,115316	,6675656	65
3	-,051801	,5902366	67
3	-,000180	,9885458	250

4 Разом			
------------	--	--	--

Як видно з таблиці, ситуація за обома шкалами в основному однакова, зважаючи на те, що толерантність визначається за високим показником шкали «індекс толерантності», а низький за шкалою інтолерантності В.В.Бойка. Перша група, егоцентричний тип цінностей, пов'язаний з найбільшим зниженням толерантності до спілкування, тоді як просоціальний тип цінностей (третя група) має більше зниження, ніж у попередньому випадку. Хоч і невелике, воно пов'язане з найбільшим зростанням. Середнє значення четвертої групи, аскетичний тип, дуже близьке до загального середнього, тоді як другий тип (ціннісні орієнтації окремо) пов'язаний з деяким зниженням досліджуваного явища. За post-hoc критеріями всі групові відмінності є статистично значущими, крім другого та четвертого типів порівнянь за узагальненою шкалою методики В.В.Бойка $p < 0,001$ для всіх розбіжностей, за винятком двох уже згаданих видів, і різниця достовірна на рівні $p=0,018$ за шкалою «індекс резистентності». Ці результати цілком логічні. Ціннісна орієнтація сприяє толерантності, а егоцентрична орієнтація є суттєвою перешкодою для цього, тоді як перехідні труднощі, відокремлення від сім'ї та нові занепокоєння були досліджені нами пов'язані з постійним зниженням феномену

Таким чином, наші дані свідчать про наявність зв'язку між типами цінностей і толерантністю. Це дозволяє нам говорити про цю конкретну систему, а не про індивідуальні цінності. З теоретичної точки зору ми бачимо, що ці асоціації не можна пояснити виключно впливом толерантності на нашу систему цінностей. Н. Наші результати можна інтерпретувати як взаємовплив або толерантну залежність цінностей, або як обумовленість цих двох компонентів іншими факторами. Водночас, як на мене, всі ці причини є поважними. Зважаючи на варіативний зміст аналізу, можна сказати, що можливі спільні чинники належать переважно до соціально-психологічного та психологічного рівнів функціонування людини. Як уже зазначалося, це може бути дорослішання

особистості, розвиток певних соціальних переживань, розвиток певних психологічних якостей і рис. Весь цей комплекс факторів, які можуть визначати зв'язок між цінностями та толерантністю, також має велике значення для розвитку соціальної адаптації, емоційних сфер, особистого мислення та творчості. Таким чином, врахування цих змінних мінімізує вплив інших змінних на співвідношення толерантності та значення. У той же час це усуває деякі відмінності, пов'язані з впливом цінностей як однієї з вищих "ієрархій" психіки, яку інші реконструюють і обумовлюють.

Щоб зробити вищезазначене, я звернувся до дисперсійного аналізу з коваріантами або аналізу коваріації. Було проведено два варіанти аналізу. Перша стосується коваріати «соціальна адаптація», яка дозволяє нам значною мірою нейтралізувати вплив третього фактора психосоціального рівня (особливо психологічної зрілості) на розглянуті змінні. Другий з трьома коваріатами: «Соціальна адаптація», за Вільямсом, дивергентне мислення, емпатія за Меграбіаном. Завдяки цьому стає можливим врахування певних впливів і властивостей самого психологічного рівня. Іншими словами, ви отримуєте «складне» і «чисте» співвідношення типів значень і допусків без будь-якого розгляду. Розглянемо відсоток дисперсії, пов'язаний із вищезазначеними рівнями, якостями та характеристиками. Тому ми говоримо про квазіекспериментальний характер дослідження та маю засоби контролю, які дозволяють мені говорити (з певними обмеженнями) про те, як одна змінна визначається іншою.

Коли коваріату «соціальна адаптація» введено в аналіз, значущість різниці залишається на рівні $p < 0,001$ відповідно до результатів усіх багатофакторних критеріїв та однофакторних аналізів. стандарти»). «Однофакторний дисперсійний аналіз для типів цінностей із коваріативною соціальною адаптацією»).

З урахуванням соціальної адаптації частка прийнятних відмінностей, пояснених значеннями за двома основними змінними, у нашому дослідженні становила від 8,6% до 16,6% за критерієм 33.9 порівняно з попередніми

дослідженнями. Видно, що вона різко зменшується порівняно з діапазоном . 66,7%. На мій погляд, отримані дані свідчать про те, що природа цінностей визначає рівень міжособистісної толерантності, особливо з урахуванням цих змінних і багатьох загальних факторів і умов соціальної адаптації. Введення останньої як коваріати значною мірою є доказом того, що немає третього фактора, який міг би визначити асоціації, які я знайшов у цій версії аналізу. Однак частка дисперсії, вилученої порівняно з попередніми аналізами, може бути викликана багатьма факторами, відмінними від розглянутих. Хоча це може бути переважно вплив цінностей, особливо соціальної адаптації. Більше того, це знову підтверджує низький зв'язок між шкалою нетерпимості та змінними в нашому дослідженні, особливо з соціальною адаптацією. Дуже цікаво відзначити, що більш-менш особливостями соціальної адаптованості, розуміння правил поведінки, реакції на соціальні ситуації, що призводять до фрустрації, можна пояснити лише 10,2% узагальненої шкальної різниці в методиці В.В.Бойка.

Для більш точного контролю ми також враховуємо показники емоційної та когнітивної сфери, які, як ми виявили, пов'язані з толерантністю рівняння регресії. Меграбіанська емпатія та дивергентне мислення. Достовірність відмінностей за типом значення для всіх багатofакторних критеріїв та результатів однофакторного аналізу залишається на рівні $p < 0,001$, за винятком однофакторного аналізу шкали «індекс толерантності», де $p = 0,001$.

Видно, що пояснене падіння дисперсії значно менше, ніж у попередньому випадку. Залежно від критерію 7,4-14,0%, тобто до 2,6%. Враховуючи той факт, що більшість інших можливих причин існування асоціації були виключені на основі коваріат, на мій погляд, можна говорити про вплив цінностей на експресивність досить високого ступеня комунікативної толерантності. може ймовірність.

За словами Меграбіана, розглядаючи толерантність як двовимірну змінну, 71,0% різниці можна пояснити соціальною адаптацією, 6,5% – узагальненими показниками дивергентного мислення та 4,0% – емпатією. Включення індексу

нервово-психічної стійкості принципово не змінює ситуацію. Це підтверджує отримані раніше результати щодо взаємозв'язку між толерантністю та, зокрема, соціально-психологічним рівнями функціонування людини.

Для більш детального аналізу отриманих даних розглянемо параметри цих трьох варіантів аналізу. Цілком зрозуміло, що додавання кожної коваріати зменшує ціннісно-орієнтований внесок у модель. Як уже згадувалося, найважливішими «постачальниками» незгоди щодо незалежної змінної є групи з помітними проявами певних цінностей. Егоцентричні та просоціальні типи, які на момент відділення мають майже на порядок вищі передбачувані здібності, ніж ціннісно-орієнтовані типи (останній тип чітко визначається неналежністю до жодної з трьох інших груп). (Зверніть увагу, що це не аналізується, оскільки визначається). Цікаво відзначити, що для змінної «індекс толерантності», яка належить до егоцентричного або просоціального типу, можна пояснити приблизно таку саму частку дисперсії, тоді як для узагальненої міри нетерпимості В.В. Боротьба з членством в групі з егоцентричними цінностями є набагато сильнішим провісником, ніж просоціальні цінності.

Зауважте, що частка дисперсії, пояснена параметрами моделі, дуже суттєво зменшується (у кілька разів), коли вводяться коваріати. У той же час, дивлячись на узагальнений показник методики Г. У. Солдатової та співавторів, це більш виражено, ніж показник нетерпимості. При наявності коваріат внесок другої групи (з окремими значеннями) в модель стає незначним. Крім того, важливо відзначити, що коваріата зменшує вплив третього типу значення більше, ніж першого типу.

Ці результати свідчать про те, що сам тип цінностей може пояснити важливу частину відмінностей у міжособистісній толерантності. При цьому низькі індекси егоцентричної толерантності та високі індекси просоціальної толерантності переважно сприяють відмінностям між групами. Важлива частина вищевказаних відмінностей зумовлена різним походженням і соціальними адаптаціями, різноманітним мисленням і специфічними спільними стосунками з емпатією. Незважаючи на необхідність контролювати ці змінні, вплив вартості

може бути одним із найважливіших факторів, що визначають загальну варіабельність, описану вище, і введення коваріатів, значення Варто зазначити, що ризик недооцінки дійсного значення є дуже високим. . Толерантність. Отримані дані показують, що наявність цінностей егоцентричного типу, по-перше, знижує співпояснену дисперсію шкал толерантності з використанням змінних, згаданих вище, і, по-друге, знижує прогноз при непереносимості. Це показує, що шанси значно збільшуються.

Таким чином, навіть за умов, коли важливі психосоціальні та психологічні змінні контролюються, наявність егоцентричних цінностей знижує толерантність на рівні особистісних рис і установок і посилює поведінкові прояви нетерпимості. Хоча варіативна система містить більш сильний вплив просоціальних цінностей, формується розвинений комплекс особистості, що особливо виражається в підвищеній міжособистісній толерантності. Цікаво, що наявність експресивних егоцентричних цінностей, ймовірно, виражається в міжособистісних рішеннях толерантності, тобто, навіть якщо вони мають специфічні умови соціальної та особистої нетерпимості. , можливість співіснування з соціальними цінностями є дещо високою. Адаптивність і розвинене креативне мислення, навпаки, просоціальні цінності більш тісно пов'язані з зазначеними якостями і рисами.

Розглянувши взаємозв'язок толерантності з природою цінностей як одного з найважливіших показників соціально-психологічного рівня, необхідно поглянути на інші рівні функціонування людини. Для цього ми виконуємо двофакторний дисперсійний аналіз, що включає тип цінності та категориальні змінні, описані на початку підрозділу, на основі нейропсихологічної стійкості, дивергентного мислення та емпатичної експресивності. Зверніть увагу, що жодна з цих пар змінних не виявила жодної взаємодії (враховуючи коваріати), за винятком ціннісних властивостей і нейропсихологічної стабільності, які продовжують аналіз.

У цьому двофакторному дисперсійному аналізі ми включили всі три коваріати, використані в попередньому аналізі, а також тип цінності та

нейропсихологічні здібності. Однак, щоб отримати прийнятну міру ефективності моделі, мені довелося: Значний вплив на еквівалентність коваріаційних матриць має егоцентричний ціннісний тип (через те, що більшість респондентів цього типу належали до середньої групи нервово-психічної стійкості). Вилучить коваріату соціальної адаптації з аналізу. незалежна змінна. У цій ситуації коваріат емпатія втратив сенс і був видалений.

У відповідних аналізах достовірність відмінностей за результатами для всіх багатofакторних критеріїв та однофакторного аналізу становила $p \leq 0,007$ для нейропсихологічної стійкості та $p \leq 0,007$ для взаємодії між типом цінностей і нейропсихологічною стійкістю Рівень $p \leq 0,002$. Винятком є значущість $p = 0,026$ в одновимірному аналізі взаємодії між типом цінностей і нейропсихологічною стійкістю у випадку шкали «індекс толерантності» та значущість $p = 0,026$ для нейропсихологічної стійкості в останній шкалі. несуттєвість впливу. Порівнюючи результати аналізу з попереднім варіантом з використанням коваріати соціальної адаптації, дивергентне мислення пов'язане з набагато меншою часткою дисперсії залежної змінної, поясненої типами цінностей, ніж коваріата вище.

Враховуючи вказані вище зміни процедури аналізу, я провів низку додаткових статистичних дій для верифікації отриманих результатів. Беручи до уваги дані одномірних та багатомірних варіантів дисперсійного аналізу з залученням та ні тих чи інших коваріат, типів цінностей та змін параметрів моделі при цьому можна зазначити таке. Особливості взаємодії нервово-психічної стійкості та егоцентричного типу цінностей у їх взаємозв'язку з толерантністю потребують додаткової перевірки. Певною мірою це обумовлене наявністю взаємозв'язку типу цінностей та нервово-психічної стійкості за критерієм Хіквадрат:

у егоцентричного типу домінує середня нервово-психічна стійкість, у просоціального – більше респондентів з низькою нервово-психічною стійкістю, а у аскетичного – з високою. Можна говорити про наявність впливу нервово-психічної стійкості на шкалу інтолерантності В.В. Бойка. Також спостерігаємо

взаємовплив ціннісного типу та нервово-психічної стійкості у визначенні толерантності на поведінковому рівні. Отримані дані показують зв'язок між нервово-психічною стійкістю та шкалою «індекс толерантності». У той же час, коли ми не включаємо соціальну адаптацію як коваріату, ми спостерігаємо взаємодію між ціннісними рисами та нейропсихологічною стабільністю у визначенні толерантності на рівні особистісних рис і ставлень. Враховуючи зміст коваріат, існуюча взаємодія визначається насамперед компонентом нервово-психічної стійкості, який більшою мірою визначається соціально-психологічним фактором, тобто фактичним психофізіологічним рівнем.

Для більш детального аналізу вищезазначених ефектів і взаємодій розгляньте описову статистику та графіки взаємодії. У таблиці 3.31 представлені статистичні дані щодо двох основних показників нейропсихологічної стабільності та психологічних рівнів функціонування людини.

Таблиця 3.31

Описова статистика за трьома ключовими шкалами психологічного та психофізіологічного рівнів

		Рівні змінної	Середнє	Стд. відхилення	N
1	Показник рівня комунікативної толерантності	1	-,455716	,9144239	66
		2	,111092	,9650312	126
		3	,271169	,9806482	59
		Разом	-,000321	,9922475	251
	Індекс толерантності	1	,195650	1,0934631	66
		2	-,092033	,9721169	126
		3	-,012953	,8733350	59
		Разом	,002201	,9872875	251
2	Показник рівня комунікативної толерантності	1	,481826	,8776949	58
		2	,201384	,8993193	130
		3	-,861490	,7157651	61
		Разом	,006325	,9898281	249
	Індекс	1	-,528741	,8101534	58

	толерантності	2	-,237397	,8189299	130
		3	,975621	,7518442	61
		Разом	-,008095	,9825667	249
3	Показник рівня комунікативної толерантності	1	,202305	1,0966980	62
		2	,006696	,9789997	130
		3	-,228713	,8660543	59
		Разом	-,000321	,9922475	251
	Індекс толерантності	1	-,307424	1,0224680	62
		2	,036334	,9529655	130
		3	,252363	,9556929	59
		Разом	,002201	,9872875	251

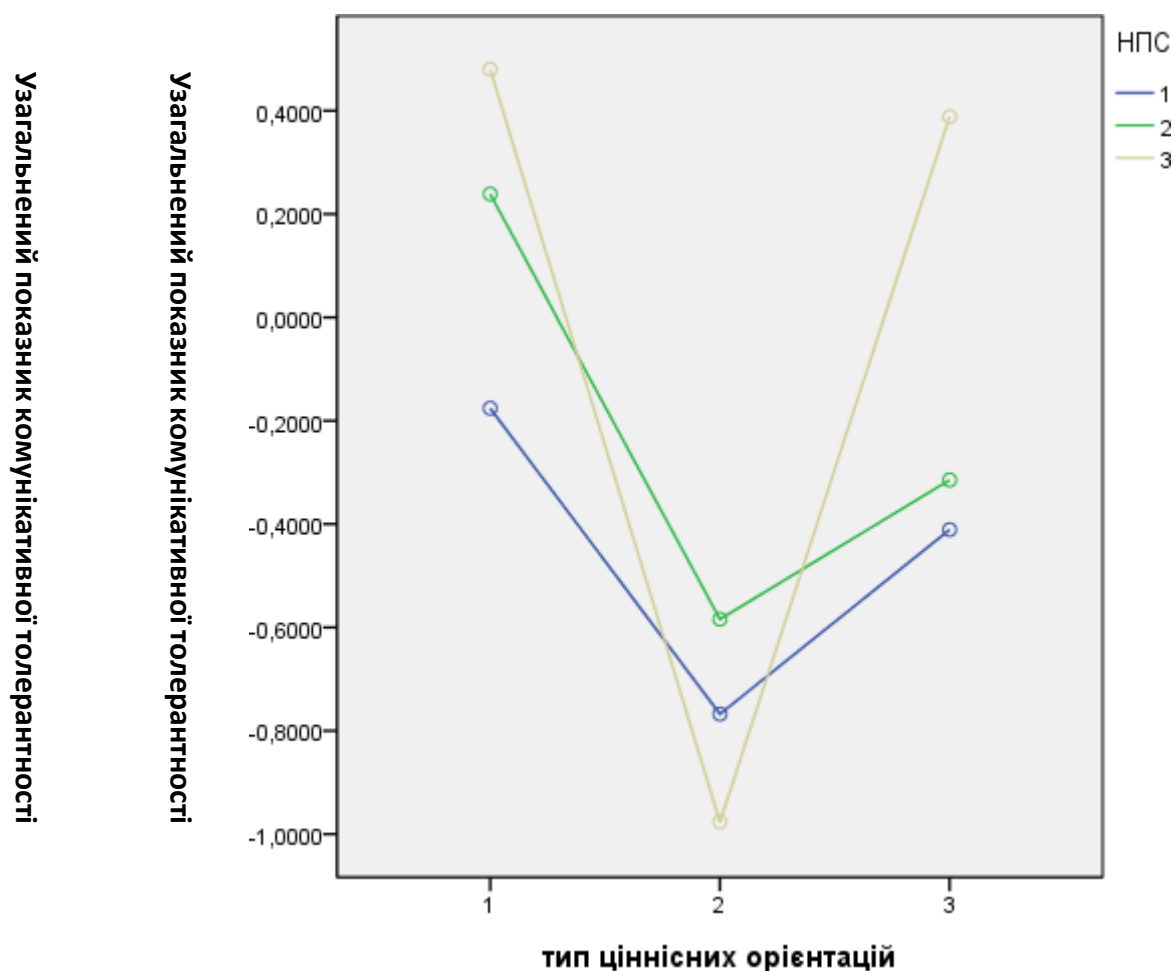
Примітка. 1-3 у лівому стовпчику – описова статистика для різних рівнів нервово-психічної стійкості, дивергентного мислення, емпатії за Мехрабіаном відповідно.

Як бачимо, найвищим показником толерантності характеризується група з низькою нервово-психічною стійкістю. Для узагальненої шкали методики В.В.Бойка спостерігаю лінійне зростання інтолерантності з підвищенням нервово-психічної стійкості, тоді як за шкалою «індекс толерантності» найнижчі показники присутні в середній групі. Як уже зазначалося, тільки різниця в першій змінній є статистично значущою, коли розглядаються всі коваріати. Крім того, ретроспективні критерії показали, що група з низькою нейропсихологічною толерантністю також мала найнижчий рівень нетерпимості ($p < 0,001$).

Ми доходимо до більш детального розгляду взаємодії ціннісного класу та нервово-психічної стійкості у визначенні толерантності. На рис. 3.1 показані відповідні залежності (див. нижче).

Як видно з рис. 3.1 і параметрів моделі ми спостерігаємо взаємний вплив між типом цінностей і нейропсихологічною стійкістю, особливо при розгляді просоціальних типів цінностей. Тобто для сегрегаційних цінностей і аскетичних типів спостерігається інша ситуація, коли нервово-психічна стійкість лінійно пов'язана з прогресуванням інтолерантності, а для просоціальних типів. Ми

виявили, що група з найвищою нейропсихологічною стабільністю є найбільш толерантною щодо підтримки інших рівнів та інших видів співвідношень значень цих змінних. У той же час ці дані зберігаються, якщо всі три коваріати включені в аналіз. Тому ці результати говорять про перебудову психофізіологічних рівнів сенсу під впливом просоціальних цінностей і розвитку особистості: цей рівень є основою для толерантної поведінки, поваги до інших і відмови від негативних біхевіоральних патернів.

1 – група з цінностями сепарації; 2 – просоціальний тип; 3 – аскетичний тип

Рис. 3.1. Залежність шкали інтолерантності від типу цінностей і нервово-психічної стійкості.

Таким чином, ми спостерігаємо надзвичайно складні та нелінійні особливості толерантних взаємодій не лише на психофізіологічному рівні, а й на рівні особистісних рис та установок. Можливо, сама складність цього зв'язку заважає нам говорити про статистичну значущість або кореляцію конкретних

відмінностей між групами. У будь-якому випадку ми виявляємо, що висока нейропсихологічна стабільність сприяє толерантності, коли значення високі, але заважає їй в інших випадках. Водночас ця закономірність слабо виражена за шкалою індексу толерантності та значною мірою пояснюється психосоціальними факторами. Це підтверджує думку про інтерпретацію отриманих результатів як доказів перебудови процесів на психофізіологічному рівні під впливом вищих «ієрархій» психіки. Таким чином, в умовах високого індивідуального розвитку висока нервово-психічна стійкість інструментального характеру сприяє реалізації особистісних цілей і цінностей і сприяє толерантності, тоді як в інших випадках служить більш прямим дзеркалом психофізіологічних механізмів і перешкоджає порушенню. Вони. У той же час низька нервово-психічна стійкість сама по собі пов'язана з більшою толерантністю, принаймні на поведінковому рівні (з можливих причин, які вже пояснені вище).

Переходимо до аналізу змінних психологічного рівня. Почнемо із загальних показників дивергентного мислення.

У двофакторному дисперсійному аналізі тип цінностей і узагальнена міра методу Вільямса були введені як незалежні змінні, а соціальна адаптація та емпатія за Меграбіаном були введені як коваріати. Достовірність різниці за всіма багатовимірними критеріями знаходиться на рівні $p \leq 0,004$ за шкалою Вільямса та $p = 0,018$ для непереносимості залежної змінної за В.В. Бойко. За результатами однофакторного аналізу Бойко $p = 0,005$ для залежної змінної «Індекс толерантності» (вибіркові дані для аналізу наведені в таблиці 3.31. Критерії для двостороннього дисперсійного аналізу для типу цінностей і дивергентного типу мислення).

З наведеної вище описової статистики ми бачимо, що толерантність зростає лінійно зі збільшенням рівня дивергентного мислення, з помітним стрибком цього збільшення між проміжним і високим рівнями шкали Вільямса. Це було підтверджено численними порівняннями, в яких група з дуже різним мисленням явно перевершила два інших рівні шкали Вільямса з

$p < 0,001$. Отримані дані демонструють, що дивергентне мислення (випереджаючий розвиток) визначає розвиток і прояв міжособистісної толерантності. Крім того, хоча важлива частина зв'язку між толерантністю та дивергентним мисленням пов'язана з психосоціальними факторами, вона не зводиться до психосоціальних факторів, і ми говоримо про дивергентне мислення як окрему детермінанту толерантності. Ви також можете бачити, що існують унікальні елементи які роблять це можливим. поведінковий рівень (менше) та організаційно-особистісний рівень (більше). Зверніть увагу, що ця модель дуже потужна. За скоригованим R-квадратом він може пояснити до 90,2% дисперсії експоненціальної шкали толерантності та 53,0% інтолерантності В.В.Бойка. Зауважимо, що введення коваріати нейропсихічної стійкості принципово не змінює отримані результати, але також дозволяє підвищити рівень поясненої дисперсії шкали непереносимості до 58,0%.

Дивлячись на шкалу емпатії Мехрабіана, ми бачимо, що вона пов'язана з толерантністю (на рівні особистісних рис і установок) без урахування інших змінних. Водночас, на основі кількох порівнянь можна сказати, що група з високою емпатією статистично достовірно ($p = 0,003$) краща за групу з низькою емпатією за шкалою «індекс толерантності». Розгляд природи цінностей робить цей зв'язок менш важливим, але включення коваріати соціальної адаптації робить можливим, навіть беручи до уваги природу цінностей, що існує значна різниця між шкалою «індексу толерантності» та ступінь емпатії. Можна сказати, що є стосунки цінності та дивергентне мислення ($p = 0,014$). На нашу думку, отримані дані свідчать про зв'язок між толерантністю та емоційною складовою функціонування людини на реальному психологічному рівні, але цей зв'язок жодним чином не можна вважати причинно-наслідковим.

Результати аналізу можна підсумувати наступним чином. За допомогою кластерного аналізу k-середніх було визначено чотири групи з різними ціннісними напрямками. Егоцентричний тип (найбільш рідкісний), перехідні цінності, що відокремлюються від сім'ї, просоціальний і аскетичний тип. Дисперсійний аналіз показав, що перша група, егоцентричні типи цінностей,

була пов'язана з найбільшим зниженням толерантності до спілкування, тоді як просоціальні типи (третя група) зазнали найбільшого зростання, що значно менше зменшення в попередньому випадку. Таким чином, у той час як високоціннісні орієнтації сприяють толерантності, а егоїстичні орієнтації є основними перешкодами для толерантності, перехідні труднощі, відокремлення від сім'ї та нові занепокоєння є одними з тих, що пов'язані з постійним зменшенням цього явища. Включивши три коваріати для соціально-психологічного та власне психологічного рівнів функціонування людини, можна з високою вірогідністю говорити про наявність впливу цінностей на вираженість толерантності. тому що завдяки їм існуючі зв'язки виключаються з коваріантів. Підтвердилися отримані раніше дані про домінування психосоціальних факторів у детермінації толерантності.

Виявляється, що сам тип значення може пояснити значну частину дисперсії допуску. Водночас низький індекс егоцентричної толерантності та високий індекс просоціальної толерантності переважно сприяють відмінностям між групами. Важлива частина вищевказаних відмінностей зумовлена різним походженням і соціальними адаптаціями, різноманітним мисленням і специфічними спільними стосунками з емпатією. Незважаючи на необхідність контролювати ці змінні, вплив значення може бути одним із найважливіших факторів, що визначають загальну варіативність, описану вище, і коваріати можна використовувати для визначення значення допуску. Зауважте, що існує дуже високий ризик недооцінки справжнє значення. Отримані дані показують, що наявність егоцентричних типів цінностей пов'язана, по-перше, з низькою співпояснювальною дисперсією в шкалі толерантності з використанням змінних вище, а по-друге, має значно більші прогностичні можливості у випадку шкали інтолерантності В. В. Бойка.

Таким чином, навіть за умов, які контролюють ключові змінні на соціально-психологічному та психологічному рівнях, наявність егоцентричних цінностей знижує толерантність на рівні особистісних рис і установок, що призводить до інтолерантної поведінки. Важливим фактором є те, що збільшує

експресію. Хоча варіативна система містить більш сильний вплив просоціальних цінностей, формується розвинений комплекс особистості, що особливо виражається в підвищеній міжособистісній толерантності. Цікаво, що наявність виражених егоцентричних цінностей більш конкретно визначає комунікативну толерантність, тоді як просоціальні цінності більш тісно пов'язані з комплексами зрілих особистісних якостей і рис, що визначає рівень толерантності.

Виявлено вплив нервово-психічної стійкості на шкалу інтолерантності В.В.Бойка. Також спостерігаємо взаємовплив типу цінностей і нервово-психічної стійкості у визначенні толерантності на поведінковому рівні. Не використовуючи соціальну адаптацію як коваріату, я оцінюю взаємовплив характеру цінностей і нервово-психічної стійкості у визначенні толерантності на рівні особистісних рис і установок. Враховуючи зміст коваріат, існуюча взаємодія визначається насамперед компонентом нервово-психічної стійкості, який більшою мірою визначається соціально-психологічним фактором, тобто фактичним психофізіологічним рівнем, можна припустити, що він не є. Встановлено, що найвищим індексом толерантності характеризується група з низькою нейропсихічною стійкістю. За узагальненою шкалою методики В.В.Бойка ми спостерігаємо лінійне зростання інтолерантності з підвищенням нервово-психічної стійкості, тоді як за шкалою «індекс толерантності» середня група має найнижчий показник.

Виявлено, що взаємовплив типу ціннісних орієнтацій і нервово-психічної стійкості спостерігається насамперед при розгляді просоціального типу цінностей, при яких змінюються наявні при інших типах цінностей закономірності. Отже, спостерігаємо досить складні, нелінійні особливості взаємодії міжособистісної толерантності на поведінковому рівні і психофізіологічного рівня:

за наявності високих цінностей, висока нервово-психічна стійкість сприяє толерантності, тоді як у іншому випадку – перешкоджає. У той же час зі шкалою «Індекс толерантності» така закономірність слабкіше і вона більшою мірою пояснюється соціально-психологічними чинниками. Це

підтверджує думки щодо пояснення отриманих результатів як свідчення процесу перебудови психофізіологічного рівня:

під впливом більш високих «поверхів» психіки цей рівень стає не базою для «твердошкірості», байдужості і жорсткості у стосунках, а основою для толерантної поведінки, уваги до інших і утримання від негативних біхевіоральних патернів. Отже, за умови високого особистісного розвитку, висока нервово-психічної стійкість маючи інструментальний характер допомагає здійсненню особистісних цілей і цінностей, сприяючи толерантності, у інших випадках – виступаючи більш безпосередньо як віддзеркалення психофізіологічних механізмів – перешкоджає. У той же час низька нервово-психічна стійкість за своєю суттю призводить до більшої толерантності, принаймні на поведінковому рівні.

Аналізуючи змінні психологічного рівня, ми виявили, що толерантність зростає лінійно зі збільшенням рівня дивергентного мислення, і що цей ріст значно зростає між проміжним і високим рівнями шкали Вільямса. Отримані дані свідчать про те, що дивергентне мислення (випереджаючий розвиток) визначає розвиток і прояв толерантності. Крім того, важлива частина зв'язку між толерантністю та дивергентним мисленням зумовлена психосоціальними факторами, але замість того, щоб зводитися до них, це дозволяє нам думати про дивергентне мислення як про іншу детермінанту. Ви також можете бачити, що воно має свої власні елементи. Толерантність як на поведінковому, так і на інституційному рівнях. індивідуальний рівень.

З огляду на інші дані та теоретичні міркування, зв'язок між толерантністю на рівні особистісних рис і ставленнями за шкалою емпатії Меграбіана, на мій погляд, не можна розглядати як причинно-наслідковий зв'язок у будь-якому напрямку.

Таким чином, виявлено, що всі три рівні людського функціонування визначають міжособистісну толерантність, хоча соціально-психологічний рівень є найважливішим детермінантом. Використана в одиницях лінійна модель може пояснити до 90,2 % дисперсії за шкалою «індекс толерантності» та 58 %

інтолерантності за В.В. Бойко пояснення має хороший прогноз. Таким чином, за Мехрабіаном, цінності, соціальна адаптація, дивергентне мислення, нейропсихологічна стабільність і емпатія пояснюють «основні» варіації толерантності на рівні особистісних рис і установок і половину нетерпимості на рівні поведінки.

2.8. Визначення місця толерантності студентів у структурі особистісних характеристик

Для більш повного аналізу взаємозв'язків і визначення толерантності рекомендується звернутися до вивчення глибинної структури досліджуваних властивостей, якостей і явищ, тобто до факторного аналізу.

До аналізу було включено дослідження значного розміру.

Обидва є узагальненими показниками толерантності, ціннісної орієнтації, нейропсихологічної стабільності, меграбівської емпатії, рівня інтеграції емоційного інтелекту, узагальненого рівня дивергентного мислення та соціальної адаптації. Якщо було недостатньо спільності або надмірна неоднозначність у приписуванні змінних тому чи іншому фактору, відповідні змінні вилучалися з аналізу. Ми виокремили чотири чинника методом головних компонент, що пояснюють 71,6% спільної дисперсії. Для більших можливостей інтерпретації даних було проведене обертання варімакс з нормалізацією Кайзера.

На думку В.В. Бойко, перший фактор найбільш сильно представлений такими показниками, як «індекс толерантності», «соціальна адаптація», інтолерантність, а також ціннісні орієнтації: «універсалізм» на нормативному та поведінковому рівнях, «влада» на нормативному рівні і «доброта» на обох рівнях. Дещо менша кореляція наявна з узагальненою шкалою дивергентного мислення Вільямса.

При цьому нетерпимість і «влада» знаходяться в оберненій залежності від фактора, що розглядається. Враховуючи наведені вище змінні, я вважаю, що це можна інтерпретувати як соціально-психологічний рівень розвитку, соціальну зрілість. Це пов'язано з соціальною адаптивністю, високими цінностями і відкритістю. Отже, ми бачимо, що міжособистісна толерантність є складовою і

вираженням соціальної зрілості. Підтверджуються отримані раніше дані про детермінацію міжособистісної толерантності, особливо через соціально-психологічний рівень, ціннісну орієнтацію та психологічну зрілість особистості. Відмінність від раніше отриманих даних полягає в тому, що толерантність, соціальна адаптація, набори цінностей і дивергентне мислення узагальнено в одному факторі, а також існує конкретний одиничний фактор, який частково залежить і визначається толерантністю.

Другий фактор корелює з поведінковими рівнями цінностей, таких як «незалежність», «стимулювання», «гедонізм» і «досягнення». Це можна інтерпретувати як позицію, яка зосереджена на собі, своїх емоціях і результатах. Цікаво, що цей коефіцієнт не залежить від метрики допуску. Н. Остання більше пов'язана із загальною соціальною зрілістю, ніж із виразністю відповідної системи цінностей. Водночас ми виявляємо, що певні компоненти простору цінностей виключаються з аналізу через їх зв'язок із кількома факторами. Тобто вони пов'язані із соціальною незрілістю та є проявами егоцентризму, що негативно впливає на толерантність. Отже, сама по собі увага до власних досягнень, стимулів, задоволення не є чинником зниження толерантності, якщо вона не поєднується з намаганнями отримати високий статус, домінувати над іншими, а також низькою соціальною адаптованістю і соціальною зрілістю. Певною мірою це пояснює суттєве зниження впливу типу ціннісних орієнтацій за умови врахування соціальної адаптації як коваріати у попередньому аналізі. Третій чинник складають нормативний і поведінковий рівень цінності «традиції», а також поведінковий рівень «конформності». Отже, цей фактор можна інтерпретувати як традиційність, дотримання правил і норм. При цьому, така традиційність і нормативність не є пов'язаною з міжособистісною толерантністю. З одного боку це може пояснюватися тим, що толерантне ставлення до людей з одного боку частково входить до норм і традицій, а з іншого – високий рівень дотримання останніх може викликати певну «негнучкість», жорсткість у ставленні до інших. Четвертий фактор корелює з нормативними значеннями незалежності та безпеки. Це можна інтерпретувати як

прагнення до незалежності та матеріального достатку. Оскільки мова йде не про власну безпеку, логічно, що цей фактор не має нічого спільного з опором.

Отримані результати зазвичай підтверджуються результатами більш потужного узагальненого факторного аналізу найменших квадратів. Згідно з наведеними вище умовами залишається лише 7 змінних. Показники толерантності, інтолерантності за В.В.Бойком, соціальної адаптації, універсалізму на нормативно-поведінковому рівні, конформності та традиційності на поведінковому рівні. Останні дві змінні утворюють другий фактор, а всі інші змінні утворюють перший фактор. Разом ці два фактори пояснюють 84,0% загальної дисперсії дев'яти розглянутих показників.

Перший фактор можна інтерпретувати як соціальну зрілість, подібно до попереднього варіанту аналізу. Цікаво, що, як і в цій версії, відкритість найбільш репрезентативна на рівні рис характеру та установок і асоціюється з цим елементом. Як зазначалося раніше, на думку В.В. Бойко, це підтверджують обидва варіанти факторного аналізу. Бойк менше залучений до набору змінних у нашому дослідженні, менше визначається цінностями та соціальною зрілістю, і це (лише особистий) спосіб детермінації нашої поведінки, певною мірою відображає важливість обставинного фактору. Другий фактор можна інтерпретувати так само, як і третій, якщо аналізувати за методом головних компонентів. Відповідність традиціям, правилам і положенням. Це підтверджує, що толерантність не залежить від цього фактора. Егоцентризм, навпаки, не можна розглядати повністю окремо від толерантності за попередньо отриманими даними.

Узагальнюючи результати проведеного факторного аналізу, можна сказати, що толерантність є чинником і вираженням соціальної зрілості, детермінованої переважно соціально-психологічним рівнем, ціннісною орієнтацією та психологічною зрілістю особистості. Відмінність від отриманих на даний момент результатів полягає в тому, що толерантність, соціальна адаптація, системи цінностей і дивергентне мислення узагальнені в одному факторі, а специфіка, на основі якої визначається толерантність, частково,

показує, що вони об'єднані в єдине явище. Увага до власних досягнень, стимулів і задоволення сама по собі є фактором, що знижує толерантність, якщо не супроводжується прагненням до високого статусу, переваги над іншими, слабкою соціальною адаптованістю чи зрілістю. Виявилось, що ні. Виявляється, традиціоналізм, прихильність правилам і нормам, прагнення до незалежності і матеріального добробуту є незалежними факторами і не мають нічого спільного з толерантністю.

2.9. Побудова програми тренінгу розвитку толерантності студентів

Дана частина дослідження присвячена розробці та обґрунтуванню програми розвитку толерантності студентів.

Попередні результати дослідження свідчать, що системоутворюючим фактором толерантності як системної риси характеру студента є розвиток соціально-психологічного рівня функціонування людини та ступінь навченості, тобто специфічні цінності та є обумовлений і визначений. Перебудуйте визначення толерантності для інших рівнів.

Отримані результати покликані допомогти учням розвинути справжні мотиви та ставлення як практичні завдання, щоб перевести свої знання та уявлення про «правильність» у реальні мотивації та ставлення, засновані на їхній реальній поведінці та ставленні до людей у конкретних життєвих ситуаціях. Відкрив горизонт для більшої толерантності. Орієнтується на особистісну зрілість, конструктивне вирішення проблемних ситуацій, виявляє недоліки егоцентричної орієнтації, прагне переваги.

Розвиток відповідної системи цінностей у студентів-педагогів (як координаторів ключових неситуативних форм поведінки) передбачає спочатку передачу знань про деталі (когнітивні елементи) цінностей професійних викладачів і розвиток їх потреби в цьому. Позитивне емоційне ставлення до них (емоційний компонент). Але цього недостатньо. Це пояснюється тим, що формування особистісних цінностей і набуття актуальних поведінкових станів (позитивних елементів) можливі лише за умови залучення до виконання відповідної діяльності. Тому необхідна організація самого навчального процесу,

який не тільки сприяє набуттю особистістю конкретних знань, умінь і навичок, а й створює умови для формування відповідної ціннісно-орієнтаційної системи. Це в свою чергу сприяє розвитку толерантності.

Найсприятливіший час для формування ціннісних пріоритетів (як особистісних загалом, так і професійних зокрема) для майбутніх учителів – це період навчання студентів.

Для формування ціннісних орієнтирів майбутнього вчителя насамперед рекомендується використовувати позитивний метод групової роботи. Тому значний ефект має соціально-психологічний тренінг (СПТ), спрямований на набуття конкретних психологічних знань, розвиток навичок спілкування та самоаналізу, уміння аналізувати ситуації та дії, уміння адекватно сприймати себе та інших. широкий спектр можливостей. Крім того, персональні семантичні поля аналізуються та модифікуються за допомогою SRT для створення нових семантичних структур. Участь у СПТ сприяє особистісному зростанню, самовизначенню, формуванню життєвих і професійних цінностей.

Така цінна педагогічна спрямованість знаходить відображення у професійних якостях учня-вчителя, що виражається в самостійності та гнучкості мислення, виборі способів дій на власний розсуд, позитивному ставленні до поставлених пріоритетів. Мотивація дослідницької діяльності та вміння вирішувати проблеми в діях і діяльності. Крім того, вважається, що освіта, заснована на цінностях, допомагає підвищити рівень розвитку індивідуальної емпатії. На нашу думку, наявність цих якостей є важливою для виховання толерантності у майбутніх учителів.

2.10. Загальні положення програми тренінгу розвитку толерантності

На нашу думку, тренінгові програми розвитку толерантності повинні ґрунтуватися на базових принципах гуманістичної психології, згідно з якою суб'єктом вважається суб'єктом суб'єкта людину, яка має повноваження, здатність приймати рішення та керувати своїм життям. Прихильники цього підходу наголошують на свідомому прагненні людини розпізнати та реалізувати свій духовний потенціал. Тому основними принципами гуманістичного

виховання і розвитку є орієнтація на особистість учня, повага до учня і довіра до його здібностей, толерантність у стосунках з учнем.

Пропонована програма «Толерантність у моєму житті» фактично є психосоціальним тренінгом з елементами тренінгу особистісного зростання. Програма рекомендує використання методів і технік гештальт-, арт-, психодраматичної та поведінкової терапії в «Тренінгу морального мислення» А. Гольдштейна. Базуючись на керівних принципах гуманістичної психології, програма включає широкий спектр методологій і технік. Ігровий метод, метод групової дискусії, метод «мозкового штурму», метод «відкриття цінностей», проекційна діаграма, кейс-стаді.

Враховуючи вищезазначене, основними принципами, яких необхідно дотримуватись для підвищення ефективності реалізації програми, є:

1. Діалогізація взаємодії, що заснована на довірі, толерантності та рівноправності у міжособистісній взаємодії учасників.
2. Добровільна участь у тренінгових заняттях взагалі та окремих вправах зокрема.
3. Активна участь – ініціативність, зацікавленість, активність учасників при виконанні вправ та обговоренні проблемних питань, висловлювання власної думки, свого ставлення до проблеми тощо.
4. Зворотний зв'язок – отримання інформації про результати, оптимальність, доцільність своєї поведінки та діяльності від тренера і членів групи.
5. Самодіагностика – усвідомлення, розкриття учасниками власних здібностей та можливостей, відкриття невідомих аспектів власного «Я», формулювання особистісних проблем.
6. Включеність – занурення у проблематику заняття, що вимагає організації роботи протягом досить тривалого часового відрізка.
7. Гармонізація інтелектуальної та емоційної сфер.
8. Забезпечення конфіденційності занять.

Заняття проводяться раз на тиждень. Кількість учасників групи – 14-15

осіб.

Для проведення тренінгових занять необхідно забезпечити приміщення, яке б дозволяло проводити як аудиторну роботу, так і роботу «в колі», рухливівправи, рольові ігри. Тобто, для проведення тренінгових занять можна використовувати простору, добре освітлену кімнату.

Серед основних матеріалів, необхідних для організації занять, слід зазначити: фліп-чарт, папір (формат А-1, А-3 та А-4), олівці, фломастери, стікери, ножиці, клей, папки для виконання індивідуальних завдань («Домашня робота»).

Програми розвитку толерантності спрямовані на формування цінностей майбутнього педагога, тому повинні включати присутність компоненту глибокої рефлексії, отримання зворотного зв'язку та вправи, що передбачають інтенсивні емоційні переживання. Це визначає, чи існують наступні передумови для навчання тренера:

- а) наявність досвіду тренерської роботи;
- б) участь у СПТ або у тренінгах особистісного зростання самим тренером.

Ми вважаємо, що найкращим способом реалізації програми є залучення двох тренерів, які роблять заняття ефективнішим і продуктивнішим, а також полегшують організацію роботи.

Загальною метою програми є формування ціннісних орієнтацій, що сприятимуть розвитку толерантності майбутніх педагогів.

в свою чергу, дана мета конкретизується у ряді **завдань**:

- формувати вміння взаємодіяти з іншими;
- розвивати здібності до рефлексії, формувати позитивне ставлення до себе та до оточуючих;
- сприяти усвідомленню учасниками групи власних ціннісних орієнтацій;
- сприяти формуванню гуманістичних ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів.

На нашу думку, найбільш доцільним є використання модульного підходу

для реалізації програми. Організація роботи у вигляді певних змістовних блоків – модулів дає можливість спрямувати заняття в межах певної проблематики. Таким чином, кожен модуль складається з предмета (забезпечує певний набір тем), діяльності (організація відповідної діяльності для набуття вмінь і навичок) і рефлексивної (сприяє самоаналізу та самооцінці студентів), щоб представити певний багатовимірний система. Він підструктурований власними особистісними характеристиками та якостями, розумінням «зворотного зв'язку» тренерів та учасників групи і становить самостійний освітній комплекс, що забезпечує реалізацію відповідних цілей. При цьому кожний наступний модуль є логічним продовженням попереднього, що дає змогу безперервно та поступально розвивати цінності майбутнього вчителя, щоб змістові блоки функціонували як компоненти єдиної програми (це головна мета програми). Отже, було визначено наступні етапи реалізації програми:

Модуль 1. «Я для себе, я для інших» (10 год.). Він має на меті сприяти успішній взаємодії учнів у різноманітних життєвих ситуаціях, будувати конструктивні стосунки та вивчати навички та техніки ненасильницького спілкування.

Модуль 2. «Мої цінності» (14 год). Його мета – надати учасникам засоби самосвідомості та сприяти формуванню толерантних систем цінностей майбутніх учителів.

Модуль 3. «Я» – майбутній толерантний педагог» (8 год.) Це забезпечує реалізацію цілей розширення знань студентів про майбутню професійну діяльність, закріплення неупереджених цінностей майбутніх учителів і перетворення їх у практичні навички.

На нашу думку, цей набір змістовних елементів програми ступеня є можливістю оптимізувати розвиток у студентів навичок дозволеної поведінки та отримати розуміння деталей у процесі взаємодії всіх суб'єктів у студентській спільноті. Повідомлення вимог до особистості вчителя сприяє зміцненню у майбутніх учителів дозвільних цінностей на особистісному рівні, формуванню їх професійної ідентичності та професійної культури.

Крім того, рекомендується, щоб програма включала серію окремих завдань, які виконуються поза груповим заняттям, але є логічним продовженням кожної теми в програмі. Виконання цих завдань сприяє закріпленню та поглибленню знань і вмінь, набутих під час навчального курсу, сприяє самоаналізу та самопізнанню, мотивує до самоосвіти та саморозвитку. Звертаємо увагу, що запропоноване завдання може бути використане не лише для самостійної науково-дослідної роботи студентів, а й як самостійний комплекс у рамках семінарських та лабораторних заходів. Усі вищезазначені заходи щодо формування системи толерантних цінностей у майбутніх учителів будуть реалізовуватися в рамках різних напрямків психолого-педагогічного циклу (наприклад, «Вступ до спеціалізації», «Спеціалізація «Вступ до загальної психології», Загальна психологія»), різні спецкурси, спецпрактикуми тощо). Зазначені методичні прийоми (або їх елементи) використовуються як на лекціях (наприклад, проблемні), так і на семінарах (обговорення теми, вирішення проблемних ситуацій), а також на лабораторних заняттях (рольові та імітаційні ігри). Час поза школою (наприклад, робота в групах, відвідування додаткових навчальних заходів тощо).

Висновки до другого розділу

Аналіз теоретичної та методичної літератури з проблеми дослідження толерантності як системної характеристики особистості дозволив зробити такі висновки:

1. Вказано принципи, зокрема системний підхід, що повинні бути враховані при дослідженні толерантності особистості.

2. Обґрунтовано доцільність стандартизованого опитування як методу емпіричного дослідження і вибір окремих методик.

3. Показано, що експрес-опитувальник «Індекс толерантності» Г. У. Солдатової з співавторами та методику діагностики загальної комунікативної толерантності (за В.В. Бойко) можна використати як інтегральні показники толерантності, при цьому перший опитувальник більше спрямований на рівень особистісних установок і ставлень, а другий – на поведінку у реальному спілкуванні.

4. Методика оцінки нервово-психічної стійкості (ЛВМА ім. С.М. Кірова) була обґрунтована як показник психофізіологічного рівня толерантності.

5. Тест дивергентного (творчого) мислення Ф. Вільямса, опитувальник для діагностики здібності до емпатії (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном), методика визначення рівня емоційного інтелекту Н. Холла були залучені у дослідження як показники когнітивного й емоційного компоненту психологічного рівня толерантності. Методика дослідження малюнкової фрустрації (за С. Розенцвейгом), включена у початкове дослідження як показник поведінкового компоненту психологічного рівня, виявилася діагностичним інструментом, що більш інтегрально оцінює толерантність і на власне психологічному і на соціально-психологічному рівні, виходячи за межі вузької поведінкової складової толерантності.

6. Для дослідження виключно соціально-психологічного рівня толерантності залучено опитувальник Ш. Шварца для вивчення цінностей особистості (Schwartz Values Inventory – SVI), адаптований В. М. Карандашевим.

Отже, підібраний методичний інструментарій дозволяє перейти до вивчення толерантності як системної характеристики особистості.

Аналіз емпіричних даних дослідження дозволив зробити такі висновки:

1. При дескриптивному аналізі результатів було виявлено, що переважній більшості студентів притаманний середній рівень вираженості толерантності. Найбільш виразними проявами інтолерантності в наших студентів є категоричність та невміння приховувати почуття, а найменш виразними – нетерпимість і невміння пристосовуватися. Відсутність базових рис толерантності, таких як справедливість і прийняття різних субкультур, компенсується увагою до почуттів і поведінки інших і здатністю пристосовуватися до інших. Хлопчики виявилися кращими за дівчаток за класифікацією, наявністю певних жорстких установок щодо певних груп людей, нетерпимістю до певних відмінностей між різними людьми. Молоді чоловіки менш толерантні, ніж дівчата, у відповідних аспектах.

Обстежувана вибірка мала уявлення про потребу в толерантності, з одного боку, власну потребу в толерантності як складову їхньої особистості, а з іншого – їх реальну поведінку, більш відповідний показник реальної поведінки толерантної людини. . або нетолерантний характер – мова може йти про вирішення дуже різних і не пов'язаних між собою аспектів толерантності. Частково це можна пояснити слабким соціально-психологічним розвитком учнів.

2. Кореляції говорять про включення толерантності до всеосяжної системи соціальної адаптації, характеристики реакцій на стрес і фрустрацію, її зв'язок із індивідуальними поведінковими стратегіями загалом, а також важливість індивідів і особистих ціннісних сфер. Я тут. Розвиток дивергентного мислення до прояву толерантності. Показники психофізіологічних та емоційних аспектів толерантності, такі як емпатія, емоційний інтелект, нервово-психічна стійкість, лише незначно асоціювалися із загальними проявами толерантності. Проведений аналіз демонструє складність систем толерантності, де такі компоненти, як етнічна толерантність, соціальна толерантність і толерантність як риса

особистості, значною мірою пов'язані з тими самими факторами та явищами та не порівнюються один з одним. Показують значну ідіосинкразію в порівнянні з іншими. Компонент багаторівневої системи толерантності.

3. Кореляційний аналіз, який окремо аналізував хлопчиків і дівчаток, показав, що система толерантності як одиниця багатьох факторів (зокрема особистих, психосоціальних і поведінкових) була більш інтегрованою у дівчаток. Порівняно з дівчатами, юнаки мають меншу толерантність до інтеграції особистих якостей і рис у свої системи, більші відмінності в толерантності на рівнях поведінки та ставлення, а також більшу гнучкість зважування думки. , можна говорити про брак влади. Толерантний напрямок. Загальний ступінь прояву симптомів поведінкової інтолерантності у юнаків найбільш тісно пов'язаний із поведінковою системою інтолерантної поведінки, тоді як у дівчат – із психосоціальними факторами. Більше того, в кореляційній системі юнаків дуже чітко простежується зв'язок між цим феноменом і нервово-психічною стійкістю, тобто психофізіологічним рівнем. Загалом субстанційні кореляційні структури були дуже схожими в усіх трьох групах (загальній та двостатевій), особливо в загальній та жіночій вибірках, що підтверджує важливість перерахованих вище якостей та характеристик для толерантності.

4. Проведений регресійний аналіз показав, що інші показники можна використовувати для прогнозування кожної з двох узагальнених шкал толерантності (39,8-91,9% дисперсії, залежно від рівняння регресії та еталонної шкали). Було показано дивовижну подібність регресійних моделей для обох узагальнених показників толерантності. До них відносяться цінності, соціальна адаптація, дивергентне мислення, показники емпатії та узагальнені методи толерантності, які відрізняються від модельних норм. Встановлено, що толерантність не лише на рівні поведінки, а й на рівні рис характеру та установок пов'язана головним чином із соціально-психологічним рівнем функціонування людини (ціннісні орієнтації, соціальна адаптація), який включає в основному такі асоціації: Толерантності та стани функціонування людини на психологічному та психофізіологічному рівнях. У той же час реальний психологічний рівень,

ігноруючи соціально-психологічний рівень, насправді може пояснити принаймні 40% похибки. Показники розвитку дивергентного мислення відіграють провідну роль на цьому рівні, важливість формування лінгвістичного інтелекту, здатності сприймати різні перспективи та точки зору, а також враховувати та терпіти їх у своїх діях та вчинках. відображає стать. . Набагато меншу роль у цьому рівнянні відіграє емоційна сфера, яка пов'язана з нашою здатністю керувати своїми емоціями та відчувати емоції інших. Стосовно психофізіологічного рівня можна зробити висновок, що він не є більш-менш важливою детермінантою для розвитку толерантності на вищих рівнях. Навпаки, отримані дані свідчать про те, що окремі його компоненти можуть негативно впливати на розвиток особистісної та поведінкової толерантності. Водночас слід зазначити, що ця тема потребує більш детального дослідження з урахуванням інших показників психофізіологічного рівня.

Отже, отримані дані свідчать про те, що толерантність визначається ступенем розвитку та сформованості соціально-психологічного рівня функціонування людини, який пов'язаний переважно з толерантністю та психолого-психічними аспектами функціонування людини, охоплює та визначає взаємозв'язки з фізіологічними рівнями.

При аналізі соціально-психологічного рівня було виділено чотири групи з різними цінностями.

Егоцентризм, перехідні цінності від сім'ї, просоціальний, аскетичний. Виявляється, що сам тип значення може пояснити значну частину дисперсії допуску. Низький індекс егоцентричної толерантності та високий індекс просоціальної толерантності спричинили найбільші відмінності між групами. Це підтверджує результати кореляційного аналізу, які вказують на домінування в структурі особистості за БС орієнтації на загальнолюдський ціннісний рівень, тобто принаймні просоціальний, а то й духовний рівень. Братусем асоціюється з толерантним ставленням до інших, тоді як рівень егоїзму може призвести до нетолерантної поведінки.

Аналізуючи рівні психологічного функціонування людини при визначенні толерантності, міжособистісна толерантність зростає лінійно зі збільшенням рівня дивергентного мислення, будучи більш вираженою між середнім і високим рівнями останнього. Я дійшов висновку, що. Важлива частина зв'язку між толерантністю та дивергентним мисленням зумовлена психосоціальними факторами, але замість того, щоб зводитися до них, існує унікальний набір висновків, які дозволяють нам говорити про дивергентне мислення як окрему детермінанту толерантності. Я виявив, що є елементи З огляду на інші дані, прямий зв'язок, який існує між толерантністю та емпатією на рівні особистісних рис і установок, не можна вважати причинно-наслідковим у будь-якому напрямку.

При аналізі психофізіологічних рівнів функціонування людини відзначено наявність впливу на поведінкову інтолерантність. Встановлено, що найвищим індексом толерантності характеризується група з низькою нейропсихічною стійкістю. Також спостерігаємо взаємовплив характеру цінностей і нервово-психічної стійкості у визначенні толерантності на поведінковому рівні. Це в основному виявляється при розгляді просоціальних цінностей, коли шаблони, присутні в інших цінностях, змінюються.

Таким чином, ми спостерігаємо дуже складні та нелінійні особливості, які визначають поведінкову толерантність на психофізіологічному рівні. Вищі значення сприяють толерантності через більшу нервово-психічну стабільність, інакше це заважає толерантності. Водночас ця закономірність менш терпима на рівні особистісних рис і установок і значною мірою пояснюється соціально-психологічними факторами. Це підтверджує наші погляди на різні аспекти толерантності та пояснює наші висновки доказом процесу перебудови на психофізіологічному рівні. Під впливом вищих «рівнів» психіки цей рівень не лежить в основі «жорсткості», байдужості або жорсткості у стосунках, а допускає всюдозволеність, увагу до інших і негативізм. Візерунки. В умовах високого особистісного розвитку висока нервово-психічна стійкість за своєю природою корисна, допомагає в реалізації особистих цілей і цінностей, а також

сприяє толерантності; вона постає як дзеркало більш прямих психофізіологічних механізмів і втручається в них. У той же час низька нервово-психічна стійкість за своєю суттю призводить до більшої толерантності, принаймні на поведінковому рівні.

5. Проведені факторні аналізи показали, що толерантність є складовою і вираженням соціальної зрілості, яка визначається насамперед психосоціальним рівнем особистості, її ціннісною орієнтацією та психологічною зрілістю. Результати аналізу показують, що толерантність, соціальна пристосованість, різні цінності та дивергентне мислення узагальнено в єдиний фактор, а толерантність частково залежить і детермінована одним конкретним явищем, що свідчить про їх поєднання.

Зосередженість на власних досягненнях, стимулах і задоволенні сама по собі не знижує толерантності, якщо не поєднується з бажанням високого статусу, переваги над іншими та слабкою соціальною адаптованістю чи зрілістю. Я знаю Це свідчить про те, що традиції, дотримання правил і норм, прагнення до незалежності та матеріального добробуту є незалежними факторами і не мають нічого спільного з толерантністю.

6. У цілому проведений аналіз свідчить про складність усієї студентської толерантності як системи. Його особистісні, поведінкові, емоційні та психофізіологічні аспекти не є настільки інтегрованими та лінійно пов'язаними, як припускають теоретичні припущення. Водночас показано, що міжособистісна толерантність визначається різними рівнями функціонування людини. Це дозволяє говорити про цінності, дивергентне мислення, психофізіологічні рівні як фактори, механізми та умови міжособистісної толерантності, розкриваючи їх як системні риси особистості учня. Елементом, що утворює систему, є ступінь розвитку. Становлення соціально-психологічних рівнів людини. Функції, що її обумовлюють і детермінують, перебудовуються під детермінацією інших рівнів вседозволеності.

ВИСНОВКИ

На підставі аналізу одержаних даних можна зробити такі висновки:

1. Толерантність – це системна риса особистості з такою структурою, що визначає рівень, як: психофізіологічний, індивідуально-психологічний та соціально-психологічний рівні. Виходячи з системного розуміння, пропонується розглядати толерантність як прийняття (толерантність на психосоціальному рівні), толерантність (толерантність на індивідуально-психологічному рівні) і толерантність (толерантність на психофізіологічному рівні).

2. Більшість студентів мають середній рівень толерантності. Студентська нетерпимість найкраще виражається в категоризації та невмінні приховувати свої почуття, найменше у формі нетерпимості та непримиренності. Відсутність базових рис толерантності, таких як справедливість і прийняття різних субкультур, компенсується увагою до почуттів і поведінки інших і здатністю пристосовуватися до інших. Хлопчики виявилися кращими за дівчаток за класифікацією, наявністю певних жорстких установок щодо певних груп людей, нетерпимістю до певних відмінностей між різними людьми. Н. Молоді чоловіки менш толерантні, ніж дівчата, у відповідних аспектах.

3. Толерантність пов'язана насамперед зі ступенем розвитку і сформованості егоцентричних і просоціальних цінностей, які в першу чергу охоплюють і обумовлюють взаємозв'язки толерантності та інших особистісних якостей. Індекс розвитку дивергентного мислення займає друге місце за показником толерантності, але емоційна та поведінкова сфери менш важливі. Найнижча асоціація з толерантністю свідчить про нервово-психічну стабільність.

4. Толерантність визначається всіма трьома рівнями функціонування особистості, але найважливішою детермінантою є соціально-психологічний рівень. За допомогою лінійної моделі, що використовується в даному дослідженні, типи цінностей (переважно егоцентричний і просоціальний), соціальна адаптація, дивергентне мислення, нервово-психічна стійкість, емпатія корелювали з особистісними властивостями, виявлено, що це визначає

варіабельність толерантності на рівні ставлення. на поведінковому рівні. Таким чином, цінності, різноманітне мислення та нервово-психічна стійкість є елементами толерантності, які можна визначити як системні риси особистості учня. Детермінантою толерантності є ступінь розвитку і сформованості функції особистості на соціально-психологічному рівні, що визначає характер цієї функції на інших рівнях. Існує взаємодія соціально-психологічного рівня і психофізіологічного рівня. У ситуаціях, де домінують загальнолюдські та просоціальні цінності, висока вираженість нервово-психічної стійкості сприяє толерантності, а навпаки – заважає толерантності.

5. У структурі толерантності виявлено 4 фактори, які підтверджують запропоновану теоретичну модель рівнів детермінації толерантності та її структурних елементів, дещо поглиблюючи та розширюючи її: «соціальна зрілість» (толерантність, соціальна адаптація, ціннісні орієнтації «універсалізм», «влада» (з від'ємним знаком), «доброта» і дивергентне мислення); «самоповага» (ціннісні орієнтації «самостійність», «стимуляція», «гедонізм», «досягнення»); «традиційність» (ціннісні орієнтації «традиції», «конформність»); «прагнення до незалежності» (ціннісні орієнтації «самостійність», «безпека»). Сформованість даних факторів переважно складовими соціально-психологічного рівня свідчать про істотний вплив цього рівня функціонування особистості на толерантність. Толерантність є складовою та водночас проявом «соціальної зрілості», що свідчить про їх діалектичний взаємозв'язок. Емоційна сфера та психофізіологічний рівень є відокремленими від вказаної вище системи якостей і характеристик. Проведений аналіз показує всю складність толерантності студентів як системи. Його особистісні, поведінкові, емоційні, когнітивні та психофізіологічні аспекти не настільки інтегровані та лінійно пов'язані, як припускають теоретичні міркування.

6. Основним напрямком розвитку толерантності є робота з системою цінностей.

Вони повинні перетворитися з простих відомих об'єктів на інструменти, які ефективно впливають на індивідуальну поведінку. Психологічний тренінг,

спрямований на оновлення та розвиток просоціальних цінностей, ціннісного та шанобливого підходу до інших, здатності розглядати аспекти себе для формування такого впливу. Запропоновано теоретико-методологічну основу «толерантності в моєму житті». мислення і спосіб життя.

Перспективою подальших досліджень є перехід до більш комплексного вивчення загальної системи толерантності, розгляду її різноманітних компонентів, факторів і механізмів, детального аналізу емоційних і психофізіологічних вимірів їх положення в цій системі. Толерантність, ситуативні та контекстуальні ознаки та детермінанти толерантності, а також подальший розвиток системного інструментарію для вимірювання толерантності як багаторівневого явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антологія світової філософії: У 4-х т. – М: Думка, 1992.
2. Гуревич П. С. Філософська антропологія: досвід систематизації / П. С. Гуревич // Питання філософії. – 1995. – № 8.3. Роменець В. А. Історія психології 19 – 20 століття / В. А. Роменець. – К: Вища школа, 1995. – 64 с.
3. Ананьєв Б. Г. Людина як предмет пізнання / Б. Г. Ананьєв. - Л.: ЛДУ, 1968. - 338 с.
4. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Л. Ситниченко. – К: Либідь, 1996. – 176 с.
5. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття / О. В. Безкоровайна // Педагогіка толерантності. – 2003. – № 3 (25).
6. Тейяр де Шарден П. Феномен людини / Тейяр де Шарден П. – М.: Видво «Республіка», 1997. – 210 с.
7. Бахтін М. Проблеми поетики Достоевського / М. Бахтін. – М: Знання, 1979. – С. 35 – 78.
8. Словник практичного психолога/уклад. С. Ю. Головін, 1997. – 800 с.
9. Асмолов А. Г. Про зміст поняття «толерантність» / А. Г. Асмолов, Г. В. Солдатова, Л. А. Шайгерова // Вік толерантності: Науково-публ. вісник. - 2001. - Вип.1. - С. 8 - 18.
10. Бондырева С. К. Толерантность. Введение в проблему / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2003. – 239 с.
11. Асмолов А. Р. Про сенси поняття «толерантність» / А. Р. Асмолов, Р. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова // Вік толерантності: Науково-публ. вісник. - 2001. - Вип.1. - С. 8 - 18.
12. Моргун В. Ф. Типологія адаптивних психологічних механізмів у багатовимірній структурі особистості // Моргун В. Ф. Делінквентний підліток. Навчальний посібник / В. Ф. Моргун, К. В. Сєдих. – Полтава, 1995. – С. 78–79.
12. Гріншпун І. Б. Поняття та змістовні характеристики толерантності / І. Б. Гріншпун // Толерантна свідомість та формування толерантних відносин,

2003. - 367 с. – С. 34 – 35 13. Блауберг И. В. Становление и сущность системного похода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин, 1969.
13. Асмолов А. Г. Слово про толерантність / А. Г. Асмолов // Вік толерантності: Науково-публ. вісник. - 2001. - Вип. 1. - С. 4 - 7.
14. Рюмшина Л. І. Бібліотека психології та педагогіки толерантності / Л. І. Рюмшина // Питання психології. – 2002. – №2
15. Братченко С. Л. Психологічні засади дослідження толерантності в освіті / С. Л. Братченко // Педагогіка розвитку: ключові компетентності та їх становлення: Матеріали 9-й наук.-практ. конф., 2003. – С. 104 – 117.
16. Собчик Л. Н. Діагностика міжособистісних відносин: модифікований варіант інтерперсональної діагностики Т. Лірі / Л. Н. Собчик // Сер. «Методи психологічної діагностики». – Вип. 3. – М.: ВНІТЕМР, 1990.
17. Скрипченко О. Толерантність як морально-психологічне явище // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: Зб. Матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 27–28 березня 2003р.: У 5-ти томах / Ред. М. І. Шкіль. – К: Вид-во Європейського ун-ту, 2003. – Т. 2. – 356 с. – С. 287-290.
18. Ганзен В. А. Систематика психічних станів людини/В. А. Ганзен, В. Н. Юрченко// Вісник Ленінградського Університету. – 1991. – № 6. – С. 47 – 55 19. Гамезо М. В. Возрастная психология: личность от молодости до старости / М. В. Гамезо, В. С. Герасимова, Г. Г. Горелова, Л. М. Орлова. – 1999. – 234 с.
19. Асмолов А. Г. Толерантність: від утопії до реальності// На шляху до толерантної свідомості/А. Г. Асмолов. – 2000. – 255 с.
20. Гапонова С. А. Особливості адаптації студентів вузів у процесі навчання // Психологічний журнал. – 1994. – № 3. – С. 57 – 65.
21. Зінов'єв Д. В. Соціально-психологічний портрет студента в контексті толерантності / Д. В. Зінов'єв // Режим доступу: <http://res.krasu.ru/paradigma/cont2.htm>
22. Виноградова Є. Г. Діагностика розвитку особистості у юності/Є. Г. Виноградова, О.М. Масленікова., 2000. – 195с. 23. Почебут Л. Г.

- Організаційно-методичні засади функціонування центру толерантності.
Методичний посібник/Л. Г. Почебут., 2004. – 24 с.
23. Бабчук О. Г. Особливості толерантності осіб із різними типами емоційності / Олена Григорівна Бабчук // Автореф. ... кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Одеса: Державний заклад «Південно-український національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», 2012. – 20 с.
24. Кант І. Трактати та листи / І. Кант. – М.: Наука, 1980. – 709 с. – С. 96 – 124.
25. Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – К.: ВД «Слово», 2009. – 464 с.
26. Загальна психологія, історія психології; Інститут психології імені Г. С. Костюка. Київ, 2015. 213 с.
27. Wainryb C., Shaw L. A., Maianu C. 1998. Tolerance and Intolerance: Children's and Adolescents' Judgements of Dissenting Beliefs, Speech, Persons, and Conduct // *Child Development*. Vol.69. No.6. P.1541-1555.
28. Юрченко В. М. Психічні стани людини: системний опис: монографія / В. М. Юрченко. – Рівне, 2006. – 574 с.
29. Романчук О. Соціальна толерантність як фактор суспільної свідомості (проблеми формування в сучасному ринковому середовищі) / О. Романчук // *Вища школа*. – 2004. – №1. – С. 87-91.
30. Роменець В. А. Історія психології 19 – 20 століття / В. А. Роменець. – К: Вища школа, 1995. – 64 с.
31. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології/С. Л. Рубінштейн., 1998. – 688 с.
32. Седих К. В. Психологія взаємодії систем: «сім'я та освітні інституції» / Кіра Валеріївна Седих. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 228 с.
33. Основи практичної психології: Підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.

34. Носенко Е. Л. Новий підхід до дослідження «цінностей у дії»: переваги, досвід, застосування для вивчення чинників емоційного вигорання педагога / Е. Л. Носенко, Н. В. Грисенко // Збірник наукових праць КПНУ Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С.Костюка АПН України. – Київ, 1999. – С. 34 – 41.
35. Левко Г. М. Толерантність до фрустрації / Г. М. Левко // Словник-довідник термінів з конфліктології / [відпов. ред. М. І. Пірен, Г. В. Ложкін]. – К. – Чернівці: ЧДУ ім. Ю. Федьковича, 1995. – С. 281.
36. Іванцев Н. І. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської молоді протягом професійної підготовки: Автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. психологічних наук / Н. І. Іванцев. – Київ.
37. Журавльова Л. П. Психологія емпатії / Л. П. Журавльова – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
38. Жидко М. Є. Особистісні чинники формування відносин подружньої співзалежності у чоловіків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук зі спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Максим Євгенович Жидко. – Харків: Харківський національний ун-т імені В. Н. Каразіна, 2006. – 18 с.
39. Губко О.Т. Психологія українського народу: наук. дослідж.: в 4 кн. – Кн. 1: Психологічний склад праукраїнської народності / Олексій Тимофійович Губко. – К.: ПВП «Задруга», 2004. – 400 с.
40. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: монографія / О. А. Грива. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2005. – 228 с.
41. Горський В. С. Історія української філософії / В.С. Горський. – К.: Наукова думка, 1996. – 243 с.
42. Васютинським В. Інтеракційна психологія влади / В. Васютинським. – К.: Вид-во КСУ, 2005. – 492 с.
43. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття / О. В. Безкоровайна // Педагогіка толерантності. – 2003. – № 3 (25).

44. Барінова Н. В. Гендерний аспект сучасної освіти. Психологічні особливості становлення жіночої статевої ролі Я-концепції / Наталія Вікторівна Барінова. – 2011. – № 1. – С. 60–62.
45. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально – філософські та психолого-педагогічні аспекти. – Рівне: «Листа-М», 2003. – 128 с.
46. Бабчук О. Г. Особливості толерантності осіб із різними типами емоційності. Одеса: Державний заклад «Південно-український національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», 2012. – 20 с.
47. Москаленко В. В. Соціальна психологія / В. В. Москаленко. – К: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
48. Піроженко Т. О. Психологія комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини. / Тамара Олександрівна Піроженко // Автореф. дис. д-ра психолог.наук: 19.00.07 // Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 40 с.
49. Пісоцький В. Толерантність і виживання людства / В. Пісоцький // Людина і світ. – 1997. – № 10. – С. 33-36.
50. Роменець В. А. Історія психології стародавнього світу і середніх віків / В. А. Роменець. – К: Вища школа, 1983. – 416 с.
51. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Л. Ситниченко. – К: Либідь, 1996. – 176 с.
52. Скрипченко О. Толерантність як морально-психологічне явище // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 27–28 березня 2003р.: У 5–ти томах / Ред. М. І. Шкіль. К: Вид-во Європейського ун-ту, 2003. Т. 2. 356 с. С. 287-290.
53. Соловйов Е. Толерантність як новоєвропейська універсалія / Е. Соловйов // Демони миру та боги війни: соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К.: Либідь, 1997. – С. 99-115.
54. Хомуленко Т. Б. Основи психосоматики: навч.-метод. посібник / Т. Б. Хомуленко – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 120 с
55. Богданова І.М. Соціальна педагогіка. Київ : Знання, 2008. 343 с. Богданова І.М. Соціальна педагогіка. Київ : Знання, 2008. 343 с.

56. Філософія кохання. – Політвидав, 1990. – Ч. 2. – 510 с.
57. Толерантність та згода / за ред. В. А. Тишкова. - М.: ІЕАРАН, 1997. – 298 с.
58. Толерантна свідомість та формування толерантних відносин (теорія та практика): зб. наук. . –Метод. ст. – 2-ге вид., Вид-во НВО «МОДЕК», 2003. – 368 с.
59. Симоненко С. М. Психологія візуального мислення: стратегіально–семантичний підхід / С. М. Симоненко. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. – 320 с.
60. Роджерс К. Клиентоцентрированна терапія. М.: Рефлбук, 1997. – 240 с.
61. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
62. Психодіагностика толерантності особистості / за редакцією Г. У. Солдатової, Л. А. Шайгерової. – М.: Сенс, 2008. – 172 с.
63. Мясичев В. Н. Основні проблеми та сучасний стан психології відносин людини // Психологічна наука в СРСР / За ред. Б. Г. Ананьєва. – Т.2. – М., 1960. – С. 110 – 125.
64. Маслоу А. Самоактуалізація / / Психологія особистості / За ред. Ю. Би. Гіппенрейтер. – М., 1985. – С.108 – 117.
65. Максименко С. Д. Генетична психологія (методологічна рефлексія проблем розвитку у психології). М.: Рефл–бук; К.: Ваклер, 2000. 320 с.
66. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д. А. Леонтьев. – М.: СМЫСЛ, 1992. – 17 с.
67. Кораблева Н. С. Дисциплінарні технології у техніках покарань: рольовий вимір / Надія Степанівна Корабльова // Практична філософія та правовий порядок: Збірка наукових статей. – Харків, 2000. С 34 – 40.
68. Журавльова Л. П. Емпатійні ставлення та їх класифікація / Л. П. Журавльова // Соціальна психологія. – 2008. – № 5(31). – С. 39 – 46.
69. Dalcourt G. J. Tolerance // New Catholic Encyclopedia; second edition, 2003. – Vol. 14. – P. 11.
70. Gardner, H. Frames of mind: The theory of multiple intelligences. New York: Basic Books, 1983.

71. Mayer, J. D. and Geher, G. Emotional Intelligence and the Identification of Emotion //Intelligence. – 1996. – V.22. – P.89 – 113.
72. Mayer, J. D., and Salovey, P. The Intelligence of emotional intelligence // Intelligence. – 1993. – V.17. – N4. – P.433 – 442.
73. Schwartz, S. H., & Bardi, A. Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective // Journal of Cross Cultural Psychology, 2001, 32. P. 268.
74. Sigelman C. K., Toebben J.L. 1992 Tolerant reactions to advocates of disagreeable ideas in childhood and adolescence // Merrill-Palmer Quarterly. Vol.38. № 4. P. 542-557.
75. Wainryb C., Shaw L. A., Maianu C. 1998. Tolerance and Intolerance: Children's and Adolescents' Judgements of Dissenting Beliefs, Speech, Persons, and Conduct // Child Development. Vol.69. No.6. P.1541-1555.
76. Furnham A. Tolerance of ambiguity : a review of the concept, its measurement, and applications / A. Furnham, T. Ribchester // Current Psychology : developmental, learning, personality, social. – 1995. – № 14. – P. 179-199.
77. Torrance E. P. Scientific views of creativity and factors affecting its growth. Daedalus: Creativity and Learning, 1965. – P. 663-679.
78. Torrance E. P. Guiding creative talent – Englewood Cliffs, W. J.: PrenticeHoll, 1962. – 278 p.
79. Goleman, D. Emotional Intelligence. New York: Bantam books, 1995. – 352 p.
80. Guilford J. The nature of human intelligence. N.Y.,1968.

Додатки

Додаток А

**ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ КОМПЛЕКС ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК СИСТЕМНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ**

Рівні детермінації толерантності	Комплекс методик для дослідження толерантності як системної характеристики особистості
Соціально-психологічний рівень	Методика Ш. Шварца вивчення цінностей особистості
Індивідуально-психологічний рівень	
Когнітивний компонент	«Тест дивергентного (творчого) мислення Ф. Вільямса»
Емоційний компонент	«Опитувальник для діагностики здібності до емпатії (за А.Мехрабіаном, Н. Епштейном)»; Методика Н. Холла на визначення рівня емоційного інтелекту
Поведінковий компонент	Методика дослідження малюнкової фрустрації (за С.Розенцвейгом)
Психофізіологічний рівень	«Опитувальник оцінки нервовопсихичної стійкості (ЛВМА ім.С.М. Кірова)»
Толерантність	«Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (за Г.У.Солдатовою, О.О. Кравцовою, О.Є. Хухлаєвим, Л.А. Шайгеровою)»; Методика діагностики загальної комунікативної толерантності (за В.В. Бойко)

Додаток Б

**МЕТОДИКИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК СИСТЕМНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ**

**МЕТОДИКА ЕКСПРЕС-ОПИТУВАЛЬНИК «ІНДЕКС ТОЛЕРАНТНОСТІ» (за
Г.У. СОЛДАТОВОЮ, О.О. КРАВЦОВОЮ, О.Є. ХУХЛАЄВИМ, Л.А. ШАЙГЕРОВОЮ)**

Мета дослідження. Визначення рівня етнічної та соціальної толерантності, толерантності як риси особистості, загального рівня толерантності.

Інструкція для учасників опитування

Шановний учаснику дослідження! Оцініть, будь ласка, наскільки Ви згодні або не згодні з наведеними твердженнями, і відповідно до цього поставте галочку або будь-який інший значок напроти кожного твердження:

	Твердження	<i>Абсолютно незгодний</i>	<i>Незгодний</i>	<i>Скоріше незгодний</i>	<i>Скоріше згодний</i>	<i>Згодний</i>	<i>Повністю згодний</i>
1.	У засобах масової інформації може бути представлена будь-яка думка						
2.	У змішаних шлюбах зазвичай більше проблем, ніж в шлюбах між людьми однієї національності						
3.	Якщо друг зрадив, треба помститися йому						
4.	До кавказців стануть ставитися краще, якщо вони змінять свою поведінку						
5.	У суперечці може бути правильною тільки одна точка зору						
6.	Злиденні й бурлаки самі винуваті у своїх проблемах						
7.	Нормально вважати, що твій народ краще, ніж усі інші						
8.	З неохайними людьми неприємно спілкуватися						
9.	Навіть якщо в мене є своя думка, я готовий вислухати й інші точки зору						
10.	Усіх психічно хворих людей необхідно ізолювати від суспільства						

11.	Я готовий прийняти в якості члена своєї сім'ї людину будь-якої національності						
12.	Біженцям треба допомагати не більше, ніж усім іншим, тому що в місцевих проблемах не менше						
13.	Якщо хтось поводить із мною грубо, я відповідаю тим же						
14.	Я прагну, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей						
15.	Для наведення порядку в країні необхідна «сильна рука»						
16.	Приїжджі повинні мати ті ж права, що й місцеві жителі						
17.	Людина, яка думає не так, як я, викликає в мене роздратування						

18.	До деяких націй і народів важко добре ставитися						
19.	Безладдя мене дуже дратує						
20.	Будь-які релігійні течії мають право на існування						
21.	Я можу представити чорношкіру людину своїм близьким другом						
22.	Я прагнув би стати більш терпимою людиною стосовно інших						

Обробка та інтерпретація результатів дослідження

Для кількісного аналізу підраховується загальний результат, без розподілу на субшкали. Кожній відповіді на пряме твердження привласнюється бал від 1 до 6 («абсолютно не згодний» — 1 бал, «повністю згодний» — 6 балів). Відповідям на зворотні твердження привласнюються реверсивні бали («абсолютно не згодний» — 6 балів, «повністю згодний» — 1 бал). Потім отримані бали підсумуються

Номера прямих тверджень: 1,9,11,14,16,20,21,22.

Номера зворотних тверджень: 2, 3, 4, 5, 6,7, 8,10,12, 13,15,17,18,19.

Індивідуальна або групова оцінка виявленого рівня толерантності здійснюється по наступних ступеням:

22-60 — низький рівень толерантності. Такі результати свідчать про високу інтолерантність людини й наявність в неї виражених інтолерантних установок стосовно навколишнього світу й людей.

61 —99 — середній рівень. Такі результати показують респонденти, для яких характерна комбінація як толерантних, так і інтолерантних рис. В одних соціальних ситуаціях вони поведуться толерантно, в інших можуть проявляти інтолерантність.

100-132 — високий рівень толерантності. Представники цієї групи мають виражені риси толерантної особистості. У той же час необхідно розуміти, що результати, що наближаються до верхньої границі (більше 115 балів), можуть свідчити про розмивання в людини «границь толерантності», пов'язаного, приміром, із психологічним інфантилізмом, тенденціями до потурання, поблажливості або байдужності. Також важливо враховувати, що респонденти, що потрапили в цей діапазон, можуть демонструвати високий ступінь соціальної бажаності (особливо якщо вони мають уявлення про погляди дослідника й мету дослідження).

Для якісного аналізу аспектів толерантності можна використовувати поділ на субшкали:

1. Етнічна толерантність: 2,4, 7, 11, 14, 18, 21.)
2. Соціальна толерантність: 1, 6, 8, 10, 12, 15,16, 20.
3. Толерантність як риса особистості: 3, 5, 9, 13, 17, 19,22.

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ ЗАГАЛЬНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ (за В. В. БОЙКОМ).

Мета дослідження: Дослідження рівня загальної комунікативної толерантності.

Інструкція для учасників опитування:

Оцініть, наскільки наведені нижче судження вірні стосовно Вас. При відповіді використовуйте бали від 0 до 3, де

- 0 — зовсім невірно,
- 1 — вірно в деякій мірі,
- 2 — вірно в значній мірі,
- 3 — вірно найвищою мірою

Шкала 1. Неприйняття або незрозуміння індивідуальності іншої людини

№	Твердження	Бали
1.	Повільні люди зазвичай нервують мене	
2.	Мене дратують метушливі, непосидючі люди	
3.	Шумні дитячі ігри я переносю важко	
4.	Оригінальні, нестандартні, яскраві особистості найчастіше діють на мене негативно	
5.	Бездоганна у всіх відношеннях людина насторожила б мене	
Усього:		

Шкала 2. Використання себе як еталона при оцінці поведінки й наряду думок інших людей

№	Твердження	Бали
6.	Мене зазвичай виводить із рівноваги некмітливий співрозмовник	
7.	Мене дратують любителі поговорити	
8.	Мені важко підтримувати розмову з байдужим для мене попутником у поїзді (літаку), розпочату з його ініціативи	
9.	Я б тяготився розмовами випадкового попутника, який уступає мені за рівнем знань і культури	
10.	Мені важко знайти спільну мову з партнерами іншого інтелектуального рівня, ніж в мене	
Усього:		

Шкала 3. Категоричність або консерватизм в оцінках інших людей

№	Твердження	Бали
11.	Сучасна молодь викликає неприємні почуття своїм зовнішнім виглядом (зачіски, косметика, вбрання)	
12.	Так звані «нові росіяни» звичайно створюють неприємне враження або безкультур'ям, або рвацтвом	
13.	Представники деяких національностей у моєму оточенні відверто мені несимпатичні	
14.	Є тип чоловіків (жінок), який я не виношу	
15.	Терпіти не можу ділових партнерів з низьким інтелектуальним або професійним рівнем	
Усього:		

Шкала 4. Невміння приховувати або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікбельними якостями партнерів

№	Твердження	Бали
16.	Вважаю, що на брутальність треба відповідати тим же	

17.	Мені важко приховати, якщо людина мені чимось неприємна	
18.	Мене дратують люди, що прагнуть у суперечці настояти на своєму	
19.	Мені неприємні самовпевнені люди	
20.	Зазвичай мені важко стриматися від зауваження на адресу озлобленої або нервової людини, яка штовхається в транспорті	
Усього:		

Шкала 5. Прагнення переробити, перевиховати партнерів

№	Твердження	Бали
21.	Я маю звичку повчати оточуючих	
22.	Невиховані люди обурюють мене	
23.	Я часто ловлю себе на тому, що намагаюся виховувати кого-небудь	
24.	Я за звичкою постійно роблю кому-небудь зауваження	
25.	Я люблю командувати близькими	
Усього:		

Шкала 6. Прагнення підігнати партнера під себе, зробити його «зручним»

№	Твердження	Бали
26.	Мене дратують старі, коли вони в годину пік знаходяться в міському транспорті або в магазинах	
27.	Жити в номері готелю зі сторонньою людиною для мене просто катування	
28.	Коли партнер не погоджується в чомусь із моєю правильною позицією, то це дратує мене	
29.	Я проявляю нетерпіння, коли мені заперечують	
30.	Мене дратує, якщо партнер робить щось по-своєму, нетак, як мені того хочеться	
Усього:		

Шкала 7. Невміння вибачати іншим помилки, незручність, ненавмисно заподіяні вам неприємності

№	Твердження	Бали
31.	Зазвичай я сподіваюся, що моїм кривдникам дістанеться по заслугах	
32.	Мене часто дорікають у буркотливості	
33.	Я довго пам'ятаю образи, нанесені мені тими, кого я ціную або поважаю	

34.	Не можна вибачати товаришам по службі безтактні жарти	
35.	Якщо діловий партнер ненавмисно зачепить моє самолюбство, я все одно ображуся на нього	
Усього:		

Шкала 8. Нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, створюваному іншими людьми

№	Твердження	Бали
36.	Я засуджую людей, які плачуться в чужу жилетку	
37.	Внутрішньо я не схвалюю своїх знайомих, які призручному випадку розповідають про свої хвороби	
38.	Я намагаюся відійти від розмови, коли хто-небудь починає скаржитися на своє сімейне життя	
39.	Зазвичай я без особливої уваги вислухую сповіді друзів (подруг)	
40.	Мені іноді подобається позлити кого-небудь із рідних або друзів	
Усього:		

Шкала 9. Невміння пристосовуватися до характеру, звичок і бажання інших

№	Твердження	Бали
41.	Як правило, мені важко йти на поступки партнерам	
42.	Мені важко ладити з людьми, в яких поганий характер	
43.	Звичайно мені складно пристосуватися до нових партнерів по спільній роботі	
44.	Я намагаюся не підтримувати відносин із дещо дивними людьми	
45.	Найчастіше я із принципу наполягаю на своєму, навіть якщо розумію, що партнер правий	
Усього:		

Обробка та інтерпретація результатів дослідження

За кожною шкалою підраховується загальна сума балів. Максимальне число балів по кожній шкалі – 15, загальне по всіх шкалах – 135. Чим вище число набраних респондентом балів, тем вище ступінь його нетерпимості до оточуючих. У середньому опитані набирають: вихователі ДООУ – 31 бал, медсестри – 43, лікарі – 40 балів. Розгляд відповідей за окремими шкалами дозволяє виявити найбільш характерні аспекти й тенденції прояву комунікативної толерантності й інтолерантності.

МЕТОДИКА ДЛЯ ДІАГНОСТИКИ ЗДІБНОСТІ ДО ЕМПАТІЇ (за А. МЕХРАБІАНОМ, Н. ЕПШТЕЙНОМ)

Мета дослідження: Дослідження рівня емпатичної тенденції.

Інструкція для учасників опитування:

Шановний респонденте! Прочитайте твердження й, орієнтуючись на те, як Ви поведетесь в подібних ситуаціях, виразіть свою згоду «+» або незгоду «-» з кожним з них.

№	Твердження	Згоден	Не згоден
1.	Мене засмучує, коли я бачу, що незнайома людина почуває себе серед інших людей самотньо		
2.	Люди перебільшують здатність тварин відчувати й переживати		
3.	Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися й відкрито проявляють свої почуття		
4.	Мене дратує в нещасних людях те, що вони себе самі жаліють		
5.	Коли зі мною поруч хтось нервує, я теж починаю нервувати		
6.	Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно		
7.	Я близько до серця приймаю проблеми своїх друзів		
8.	Іноді пісні про любов викликають у мене багато почуттів		
9.	Я дуже хвилююся, коли повинен повідомити людині неприємну для неї звістку		
10.	На мій настрій сильно впливають оточуючі мене люди		
11.	Я вважаю іноземців холодними й байдужими		
12.	Мені хотілося б одержати професію, пов'язану зі спілкуванням з людьми		
13.	Я не занадто засмучуюсь, коли мої друзі поводяться нерозважно		
14.	Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки		

15.	По-моєму, самотні люди часто бувають недобррозичливими		
16.	Коли я бачу плачучу людину, то й сам засмучуюсь		
17.	Слухаючи деякі пісні, я часом почуваю себе щасливим		
18.	Коли я читаю книгу (роман, повість), то так переживаю, начебто те, про що читаю, відбувається насправді		
19.	Коли я бачу, що до когось погано відносяться, то завжди гніваюся		
20.	Я можу залишатися спокійним, навіть якщо всі навколо хвилюються		

21.	Якщо мій друг або подруга починають обговорювати зімною свої проблеми, я намагаюся перевести розмову на іншу тему		
22.	Мені неприємно, коли люди, дивлячись кіно, зітхають і плачуть		
23.	Чужий сміх мене не заражає		
24.	Коли я приймаю рішення, відношення інших людей до нього, як правило, ролі не відіграє		
25.	Я втрачаю душевний спокій, якщо оточуючі чимось пригноблені		
26.	Я переживаю, якщо бачу людей, що легко засмучуються через дрібниці		
27.	Я дуже засмучуюся, коли бачу страждання тварин		
28.	Нерозумно переживати із приводу того, що відбувається в кіно або про що читаєш у книзі		
29.	Я дуже засмучуюсь, коли бачу безпомічних старих людей		
30.	Чужі сльози викликають у мене роздратування		
31.	Я дуже переживаю, коли дивлюся фільм		
32.	Я можу залишатися байдужим до будь-якого хвилювання навколо		
33.	Маленькі діти плачуть без причини		

Обробка та інтерпретація результатів Відповіді зіставляються із ключем і підраховується кількість збігів.

Відповідь	Номера тверджень																
	1	5	7	8	9	10	12	14	16	17	18	19	25	26	27	29	31
Згоден																	
Не згоден	2	3	4	6	11	13	15	20	21	22	23	24	28	30	32	33	

Отримана загальна кількість збігів (сума балів) порівнюється із середніми значеннями (Таблиця 2):

Таблиця 2. Рівень емпатичних тенденцій у юнаків і дівчат

Стать	Рівень емпатичних тенденцій			
	Високий	Середній	Низький	Дуже низький
Юнаки	26 – 33	17 – 25	8 – 16	0 – 7
Дівчата	30 – 33	23 – 29	17 – 22	0 – 16

Виявлено, що рівень емпатичних тенденцій у дівчат вищий, чим у юнаків, що, ймовірно, пов'язано з впливом культурних особливостей, очікувань і стереотипів, які проявляються в заохоченні більшої чуйності в дівчат і більшої стриманості й незворушності в юнаків. Необхідно пам'ятати про можливість розвитку здатностей до емпатії в міру особистісного росту й прагнення до самоактуалізації.

МЕТОДИКА «ОПИТУВАЛЬНИК ОЦІНКИ НЕРВОВО-ПСИХІЧНОЇ СТІЙКОСТІ (ЛВМА ім. С.М. КІРОВА)»

Мета дослідження. Визначення рівня нервово-психічної стійкості людини.

Інструкція для учасників дослідження:

Вам пропонується тест із 84 питань, на кожному з яких необхідні відповіді «так» чи «ні». Пропоновані питання стосуються Вашого самопочуття, поведінки або характеру. «Правильних» або «неправильних» відповідей тут немає, тому не намагайтеся довго їх обмірковувати — відповідайте, виходячи з того, що більше відповідає Вашому стану або уявленням про самого себе. Якщо Ваша відповідь позитивна, то відмітьте відповідь «так»; якщо відповідь негативна, то відмітьте відповідь «ні». Якщо Ви вагаєтеся з відповіддю на якесь питання, відмітьте обидві відповіді — це відповідає відповіді «не знаю».

№	Твердження	Так	Ні
1.	Іноді мені в голову приходять такі негарні думки, що краще про них нікому не розповідати		
2.	Запори в мене бувають рідко (або не бувають зовсім)		
3.	Часом у мене бувають приступи сміху або плачу, з якими я ніяк не можу впоратися		
4.	Бувають випадки, що я не стримую своїх обіцянок		
5.	У мене часто болить голова		
6.	Іноді я говорю неправду		
7.	Раз на тиждень або частіше я без будь-якої видимої причини відчуваю жар у всьому тілі		
8.	Бувало, що я говорив про речі, у яких не розбираюся		
9.	Буває, що я гніваюся		
10.	Тепер мені важко сподіватися на те, що я чого-небудь доб'юся в житті		
11.	Буває, що я відкладаю на завтра те, що потрібно зробити сьогодні		

№	Твердження	Так	Ні
12.	Я охоче беру участь у зборах та інших суспільних заходах		
13.	Найважча боротьба для мене — боротьба із самим собою		
14.	М'язові судороги й посмикування в мене бувають рідко (або не бувають зовсім)		
15.	Іноді, коли я погано себе почуваю, я буваю дратівливим		
16.	Я досить байдужний до того, що зі мною буде		

18.	Якщо мені не загрожує штраф і машин поблизу немає,я можу перейти вулицю там, де мені хочеться, а не там, де потрібно		
19.	Я вважаю, що моє сімейне життя таке ж гарне, як у більшості моїх знайомих		
20.	Мені часто говорять, що я запальний		
21.	У дитинстві в мене була така компанія, де всі намагалися завжди й у всьому стояти один за одного		
22.	У грі я хочу вигравати		
23.	Останні кілька років більшу частину часу я відчуваю себе добре		
24.	Зараз моя вага постійна (я не повнію й не худну)		
25.	Мені приємно мати серед своїх знайомих значних друзів, це ніби надає мені ваги у власних очах		
26.	Я був би досить спокійний, якби в когось із моєї сім'ї були неприємності		
27.	З моїм розумом діється щось негарне		
28.	Мене турбують сексуальні (статеві) питання		
29.	Коли я намагаюся щось сказати, то часто помічаю, що в мене тремтять руки		
30.	Руки в мене такі ж спритні й моторні, як колись		
31.	Серед моїх знайомих є люди, які мені не подобаються		
32.	Вважаю, що я людина приречена		
33.	Я сварюся зі членами моєї сім'ї дуже рідко		
34.	Буває, що я з ким-небудь трохи попліткую		

№	Твердження	Так	Ні
35.	Часто я бачу сни, про які краще нікому не розповідати		
36.	Буває, що під час обговорення деяких питань я, особливо не замислюючись, погоджуюся з думкою інших		
37.	У школі я засвоював матеріал повільніше, чим інші		
38.	Моя зовнішність мене в цілому влаштовує		
39.	Я цілком впевнений у собі		
40.	Раз у тиждень або частіше я буваю дуже збудженим або схвильованим		

41.	Хтось керує моїми думками		
42.	Я щодня випиваю дуже багато води		
43.	Буває, що навіть непристойний жарт викликає в мене сміх		
44.	Найбільш щасливим я буваю тоді, коли один		
45.	Хтось намагається впливати на мої думки		
46.	Я люблю казки Андерсена		
47.	Навіть серед людей я звичайно почуваю себе самотнім		
48.	Мене злить, коли мене кваплять		
49.	Мене легко привести в замішання		
50.	Я легко втрачаю терпіння з людьми		
51.	Часто мені хочеться вмерти		
52.	Бувало, що я кидав почату справу, тому що боявся, що не впораюся з нею		
53.	Майже щодня трапляється що-небудь, що лякає мене		
54.	До питання релігії я ставлюся байдуже, вона мене не займає		
55.	Пристипи поганого настрою бувають у мене рідко		
56.	Я заслуговую суворого покарання за свої вчинки		
57.	У мене були дуже незвичайні містичні переживання		
58.	Мої переконання й погляди непохитні		

№	Твердження	Так	Ні
59.	У мене бувають періоди, коли через хвилювання я втрачаю сон		
60.	Я людина нервова й легко збуджуюся		
61.	Мені здається, що нюх у мене такий же, як і в інших (не гірший)		
62.	Усе в мене виходить погано, не так, як треба		
63.	Я майже завжди відчуваю сухість у роті		
64.	Більшу частину часу я почуваю себе втомленим		
65.	Іноді я відчуваю, що близький до нервового зриву		
66.	Мене дуже дратує, що я забуваю, куди кладу речі		

67.	Я дуже уважно ставлюся до того, як я одягаюся		
68.	Пригодницькі оповідання мені подобаються більше, ніж оповідання про любов		
69.	Мені дуже важко пристосуватися до нових умов життя, роботи; перехід до будь-яких нових умов життя, роботи, навчання здається нестерпно важким		
70.	Мені здається, що саме до мене особливо часто відносяться несправедливо		
71.	Я часто почуваю себе несправедливо скривдженим		
72.	Моя думка часто не збігається з думкою оточуючих		
73.	Я часто відчуваю почуття втоми від життя, і мені не хочеться жити		
74.	На мене звертають увагу частіше, ніж на інших		
75.	У мене бувають головні болі й запаморочення через переживання		
76.	Часто в мене бувають періоди, коли мені нікого не хочеться бачити		
77.	Мені важко прокинутися в потрібний час		
78.	Якщо в моїх невдачах хтось винуватий, я не залишу його безкарним		
79.	У дитинстві я був примхливим і дратівливим		
80.	Мені відомі випадки, коли моя родичка лікувалася в невропатологів, психіатрів		
81.	Іноді я приймаю валеріану, еленіум чи інші заспокійливі засоби		

№	Твердження	Так	Ні
82.	Серед моїх близьких родичів є особи, що залучалися до кримінальної відповідальності		
83.	У мене були приводи в міліцію		
84.	У школі я вчився погано, бували випадки, коли мене намагалися залишити (залишали) на другий рік		

Обробка та інтерпретація результатів дослідження

Показник по шкалі НПС одержують шляхом простого підсумовування позитивних і негативних відповідей, що збігаються з «ключем». Якщо половина або більше відповідей на пункти, що становлять шкалу неправди (7 і більше), збігаються із ключем, бланк вважається недійсним.

Шкала неправди	Шкала нервово-психічної стійкості	
	ні (-)	так (+)
1, 4, 6, 8, 9, 11, 17, 18, 22, 25, 31, 34, 36, 43	3, 5, 7, 10, 15, 20, 26, 27, 29, 32, 33, 35, 37, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84	2, 12, 13, 14, 19, 21, 23, 24, 28, 30, 38, 39, 46, 54, 55, 58, 61, 68

Бали	Результати та рекомендації
29 чи більше	Висока вірогідність нервово-психічних зривів. Може знадобитися додаткове обстеження психіатра, невропатолога
14 – 28	Нервово-психічні зриви вірогідні, особливо в екстремальних умовах. Необхідно враховувати цей факт при винесенні висновку про професійну придатність
13 чи менше	Висока нервово-психічна стійкість, мала вірогідність зривів. При наявності інших позитивних даних можна рекомендувати на спеціальності, що вимагають підвищеної нервово-психічної стійкості

МЕТОДИКА «ТЕСТ ДИВЕРГЕНТНОГО (ТВОРЧОГО) МИСЛЕННЯ Ф. ВІЛЬЯМСА»

Мета дослідження. Дослідження рівня дивергентного мислення та особистісних характеристик людини.

Інструкція для учасників опитування: Будь-ласка, завершіть розпочатий малюнок.

Обробка та інтерпретація результатів. Оцінюються показники швидкості (продуктивності), гнучкості, розробленості, оригінальності та особливості назви малюнку.

Швидкість (продуктивність) визначається шляхом підрахунку загальної кількості виконаних малюнків. Максимальна кількість балів – 12(1 бал за кожний малюнок).

Гнучкість характеризується кількістю змін категорій, починаючи від першого малюнку. Максимальна кількість балів – 11 (1 бал за кожну зміну категорії).

Існує 4 можливі категорії:

- *живе (Ж)* – людина, будь-яка тварина або рослина;
- *механічне, предметне (М)* – човен, космічний корабель, велосипед, машина, інструмент, іграшка, обладнання, меблі, предмети побуту тощо;
- *символічне (С)* – літера, цифра, назва, герб, прапор, символічне позначення тощо;
- *видове, жанрове (В)* – місто, шосе, будинок, парк, космос, гори тощо.

Розробленість характеризується тим, де додаткові деталі створюють асиметрію зображення:

- *симетрія всередині та ззовні малюнку* (0 балів);

- асиметрія поза замкненого стимульного контуру (1 бал);
- асиметрія всередині замкненого стимульного контуру (2 бали);
- асиметрія всередині та ззовні стимульної фігури (3 бали).

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ (за Н. ХОЛОМ)

Мета дослідження. Визначення здатності розуміти відносини особистості, які репрезентуються в емоціях та керувати емоційною сферою на основі прийняття рішень.

Інструкція для учасників дослідження

Нижче Вам будуть запропоновані висловлення, які, так чи інакше, відбивають різні сторони Вашого життя. Будь ласка, відзначте зірочкою або будь-яким іншим знаком той стовпець із відповідним балом праворуч, який найбільше відбиває ступінь Вашої згоди з висловленням.

Позначення балів:

Повністю не згодний (-3 бали).

В основному не згодний (-2 бали).

Почасти не згодний (-1 бал).

Почасти згодний (+1 бал).

В основному згодний (+2 бали).

Повністю згодний (+3 бали).

№	Висловлення	Бал (ступінь згоди)					
		-3	-2	-1	+1	+2	+3
1	Для мене як негативні, так і позитивні емоції служать джерелом знання про те, як поводитися в житті.						
2	Негативні емоції допомагають мені зрозуміти, що я повинен змінити в моєму житті.						
3	Я спокійний, коли відчуваю тиск зі сторони.						
4	Я здатний спостерігати зміни своїх почуттів.						
5	Коли необхідно, я можу бути спокійним і зосередженим, щоб діяти відповідно до запитів життя.						
6	Коли необхідно, я можу викликати в себе широкий спектр позитивних емоцій, такі, як веселощі, радість, внутрішній підйом і гумор						
7	Я стежу за тим, як я себе почуваю.						
8	Після того як щось засмутило мене, я можу легко справитися зі своїми почуттями.						

9	Я здатний вислухувати проблеми інших людей.						
10	Я не зациклююся на негативних емоціях.						
11	Я чутливий до емоційних потреб інших.						
12	Я можу діяти заспокійливо на інших людей.						
13	Я можу змусити себе знову й знову встати перед перешкодою.						
14	Я намагаюся підходити творчо до життєвих проблем.						
15	Я адекватно реагую на настрої, спонукання й бажання інших людей.						
16	Я можу легко входити в стан спокою, готовності й зосередженості.						
17	Коли дозволяє час, я звертаюся до своїх негативних почуттів і розбираюся, у чому проблема.						
18	Я здатний швидко заспокоїтися після несподіваного засмучення.						
19	Знання моїх справжніх почуттів важливо для підтримки «гарної форми».						
20	Я добре розумію емоції інших людей, навіть якщо вони не виражені відкрито.						
21	Я добре можу розпізнавати емоції по вираженню особи.						
22	Я можу легко відкинути негативні почуття, коли необхідно діяти.						

23	Я добре вловлюю знаки в спілкуванні, які вказують на те, у чому мають потребу інші.						
24	Люди вважають мене гарним знавцем переживань інших людей.						
25	Люди, що усвідомлюють свої справжні почуття, краще керують своїм життям.						
26	Я здатний поліпшити настрої інших людей.						

27	Із мною можна порадитися з питань відносин між людьми.						
28	Я добре настроююся на емоції інших людей.						
29	Я допомагаю іншим використовувати їхні спонукання для досягнення особистих цілей.						
30	Я можу легко відключитися від переживання неприємностей.						

Обробка та інтерпретація результатів

Шкали

Емоційна поінформованість

Керування своїми емоціями

Самотивація

Емпатія

Розпізнавання емоцій інших людей

Рівні парціального емоційного інтелекту у відповідності зі знакомрезультатів:

- 14 і більше – високий;
- 8-13 – середній;
- 7 і менш – низький.

Інтегративний рівень емоційного інтелекту з урахуванням домінуючого знака визначається за наступними кількісними показниками:

- 70 і більше – високий;
- 40-69 – середній;
- 39 і менше – низький.

Питання

1, 2, 4, 17, 19, 25

3, 7, 8, 10, 18, 30

5, 6, 13, 14, 16, 22

9, 11, 20, 21, 23, 28

12, 15, 24, 26, 27, 29

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ МАЛЮНКОВОЇ ФРУСТРАЦІЇ (ЗА С. РОЗЕНЦВЕЙГОМ).

Мета дослідження: Діагностика особливостей поведінки в ситуаціях, які пов'язані з появою труднощів, перепон, що перешкоджають досягненню цілей.

Інструкція для учасників дослідження. Шановний респонденте!

На кожному малюнку зображено дві людини, що розмовляють. Те, що говорить перша людина, написано у квадраті ліворуч. Уявіть собі, будь ласка, що буде відповідати інша людина в цій ситуації. Напишіть найпершу відповідь, яка приходить вам на розум. Працюйте якнайшвидше.

Обробка та інтерпретація результатів

Кожна з отриманих відповідей оцінюється, відповідно до теорії, *Розенцвейга*, за двома критеріями: *за напрямком реакції* (агресії) і *за типом реакції*.

За напрямком реакції поділяються на:

Екстраунітивні: реакція спрямована на живе або неживе оточення, засуджується зовнішня причина фрустрації, підкреслюється ступінь фруструючої ситуації, іноді вирішення ситуації вимагають від іншої особи.

Інтраунітивні: реакція спрямована на самого себе, із прийняттям провини або ж відповідальності за виправлення виниклої ситуації, фруструюча ситуація не підлягає осуду. Досліджуваний приймає фруструючу ситуацію як сприятливу для себе.

Імунітивні: фруструюча ситуація розглядається як щось незначне або неминуче, переборне „згодом”, обвинувачення оточуючих або самого себе відсутнє.

За типом реакції поділяються на:

Перешкодно-домінантні. Тип реакції «з фіксацією на перешкоді». Перешкоди,

що викликають фрустрацію, усіляко акцентуються,

власної провини, відхилення від докору, спрямовані на захист свого «Я», відповідальність за фрустрацію нікому не може бути приписана.

Необхідно-завзяті. Тип реакції «з фіксацією на задоволення потреби». Постійна потреба знайти конструктивне рішення конфліктної ситуації у формі або вимоги допомоги від інших осіб, або прийняття на себе обов'язків вирішення ситуації, або впевненості в тому, що час і хід подій приведуть до її вирішення.

Для позначення напрямку реакції використовуються букви:

E – екстрапунітивні реакції,

I – інтропунітивні реакції,

M – імпунітивні.

Типи реакцій позначаються наступними символами:

OD – «з фіксацією на перешкоді»,

ED – «з фіксацією на самозахисті»,

NP – «з фіксацією на задоволення потреби».

З комбінацій цих шести категорій одержують дев'ять можливих факторів і два додаткові варіанти.

Спочатку дослідник визначає напрямок реакції, що міститься у відповіді досліджуваного (E, I або M), а потім виявляє тип реакції: ED, OD або NP.

Опис значення змісту факторів, використовуваних при оцінці відповідей (дорослий варіант)

	OD	ED	NP
Е	<p>Е'. Якщо у відповіді підкреслюється наявність перешкоди. <i>Приклад:</i> «На вулиці сильний дощ. Мій плащ був дуже до речі» (мал.9). «А я розраховував, що ми з нею підемо разом» (8).</p>	<p>Е. Ворожість, осудження спрямовані проти кого-небудь або чого-небудь в оточенні. <i>Приклад:</i> «Розпал робочого дня, а вашого завідуючого немає на місці» (9). «Зношений механізм, новими їх уже не</p>	<p>е. Необхідно, очікується або явно мається на увазі, що хтось повинен вирішити цю ситуацію. <i>Приклад:</i> « Однаково, Ви повинні знайти для мене цю книгу» (18). «Вона могла б пояснити нам, у чому справа» (20).</p>
	<p>Зустрічається головним чином у ситуаціях з перешкодою.</p>	<p>зробити» (5). «Ми йдемо, вона сама винувата» (14). Е. Досліджуваний активно заперечує свою провину за здійснений проступок. <i>Приклад:</i> «У лікарні лежить повно людей, при чому тут я?» (21).</p>	

<p>I</p>	<p>I'. Фруструюча ситуація інтерпретується як сприятливо-вигідно-корисна, що приносить задоволення. <i>Приклад:</i> «Мені одному буде навіть простіше» (15). «Зате тепер у мене буде час, щоб дочитати книгу» (24).</p>	<p>I. Осудження, осуд спрямований на самого себе, домінує почуття провини, власної неповноцінності, каяття. <i>Приклад:</i> «Це я знову прийшов не вчасно» (13). I. Суб'єкт, визнаючи свою провину, заперечує відповідальність, призиваючи на допомогу пом'якшувальні обставини. <i>Приклад:</i> «Але сьогодні вихідний, тут немає жодного дитини, а я дуже поспішаю» (19).</p>	<p>i. Суб'єкт сам береться вирішити фруструючу ситуацію, відкрито визнаючи або натякаючи на свою винуватість. <i>Приклад:</i> «Як-небудь сам викручуся» (15). «Я зроблю все можливе, щоб спокутувати свою провину» (12).</p>
<p>M</p>	<p>M'. Труднощі фруструючої ситуації не помічаються або зводяться до її повного заперечення. <i>Приклад:</i> «Спізнився так спізнився» (4).</p>	<p>M. Відповідальність особи, що потрапила у фруструючу ситуацію, зведена до мінімуму, осуд уникається. <i>Приклад:</i> «Ми ж не могли знати, що машина зламається» (4).</p>	<p>m. Виражається надія, що час, нормальний хід подій вирішать проблему, просто треба небагато почекати, або ж взаєморозуміння й взаємоповажливість усунуть фруструючу ситуацію. <i>Приклад:</i> «Почекаємо ще хвилин 5» (14). «Було б добре, якби це не повторилося.» (11).</p>

Комбінації тих або інших двох варіантів привласнюється власне буквене значення.

- Якщо у відповіді з екстрапунітивною, інтропунітивною або імпунітивною реакцією домінує ідея перешкоди, додається значок «прим» (E', I', M').
- Тип реакції «з фіксацією на самозахисті» позначається прописними буквами без значка (E, I, M).
- Тип реакції «з фіксацією на задоволення потреби» позначається малими літерами (e, i, m).
- Екстра- і інтропунітивні реакції самозахисного типу в ситуаціях обвинувачення мають ще два додаткові варіанти оцінки, які позначаються символами E і I. Поява додаткових варіантів підрахунку E і I обумовлена поділом ситуації тесту на два типи. У ситуаціях «перешкоди» реакція суб'єкта звичайно спрямована на фруструючу особистість, а в ситуаціях

«обвинувачення» вона частіше є вираженням протесту, відстоювання своєї невинності, відкидання обвинувачення або докору, коротше – наполегливого самовиправдання.

Оцінка більшості відповідей залежить від одного фактора. Особливим випадком є взаємопроникаючі або взаємозалежні комбінації, використовувані для відповідей.

За основу підрахунку завжди приймається явне значення слів суб'єкта йтак як відповіді нерідко бувають у формі двох фраз або речень, кожна з яких може мати відмінну функцію, то можна встановлювати за однією групоюслів одну рахункову величину, а за іншою – іншу.

Отримані дані у вигляді буквених виражень (E, I, M, E', M', I', e, i, m) виносяться в таблицю.

Інтерпретація результатів тесту

Перший етап інтерпретації полягає у вивченні GCR, рівня соціальної адаптації досліджуваного. Аналізуючи отримані дані, можна припустити, що досліджуваний має *низький відсоток GCR*, часто конфліктує з оточуючими, оскільки недостатньо адаптований до свого соціального оточення.

Дані, що стосуються ступеня соціальної адаптації досліджуваного, можуть бути отримані за допомогою повторного дослідження, яке полягає в наступному: досліджуваному повторно пред'являються малюнки, із проханням дати в кожному завданні таку відповідь, яку на його думку було б потрібно дати в цьому випадку, тобто «правильну», «еталонну» відповідь.

«Індекс неузгодженості» відповідей досліджуваного в першому й у другому випадках надає додаткову інформацію про показник «ступеня соціальної адаптації».

На другому етапі вивчаються отримані оцінки шести факторів у таблиці профілів. Виявляються *стійкі характеристики фрустраційних реакцій досліджуваного, стереотипи емоційного реагування*, які формуються в процесі розвитку, виховання й становлення людини й становлять одну з характеристик його індивідуальності. Реакції досліджуваного можуть бути спрямовані *на оточуюче його середовище*, виражаючись у формі різних вимог до нього, або *на самого себе як винуватця того, що відбувається*, або людей може зайняти своєрідну *примиренську позицію*. Так, наприклад, якщо в дослідженні ми одержуємо у досліджуваного оцінку M – нормальну, E – дуже високу й I – дуже низьку, то на підставі цього можна сказати, що суб'єкт у фрустраційної ситуації буде з підвищеною частотою відповідати в екстрапунітивній манері й дуже рідко в інтропунітивній. Тобто, можна сказати, що він висуває підвищені вимоги до оточуючих, і це може слугувати ознакою неадекватної самооцінки.

Оцінки, що стосуються типів реакцій, мають різний сенс.

□ Оцінка **OD** (тип реакції «з фіксацією на перешкодах») показує, у якому ступені перешкода фруструє суб'єкта. Так, якщо ми одержали підвищену оцінку OD, то це говорить про те, що у фрустраційних ситуаціях у суб'єкта переважає більш ніж нормально ідея перешкоди.

□ Оцінка **ED** (тип реакції «з фіксацією на самозахисті») означає силу або слабкість «Я» особистості. Підвищення ED означає слабку, уразливу особистість. Реакції суб'єкта зосереджені на захисті свого «Я».

□ Оцінка **NP** – ознака адекватного реагування, показник того ступеня, у якому суб'єкт може вирішити фрустраційні ситуації.

Третій етап інтерпретації – вивчення тенденцій. Вивчення тенденцій може мати велике значення в розумінні відносини досліджуваного до своїх власних реакцій.

У цілому можна додати, що на підставі протоколу обстеження можна зробити висновки щодо деяких аспектів адаптації досліджуваного до свого соціального оточення. Методика в жодному разі не дає матеріалу для висновків про структуру особистості. Можна лише з більшою часткою ймовірності прогнозувати *емоційні реакції досліджуваного на різні труднощі або перешкоди*, які постають на шляху до задоволення потреби, до досягнення мети.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

(ЗА Ш. ШВАРЦЕМ)

Мета дослідження. Кількісне вираження значущості кожного з десяти мотиваційних типів цінностей на рівні нормативних ідеалів та на рівні індивідуальних пріоритетів.

ІНСТРУКЦІЯ: Нижче наведені описи деяких людей. Будь ласка, прочитайте кожний опис і подумайте, наскільки кожна людина схожа або не схожа на Вас. Поставте хрестик в одній із клітинок праворуч, яка показує, наскільки описувана людина схожа на Вас.

	Дуже схожий на мене	Схожий на мене	В деякій мірі схожий на мене	Дещо схожий на мене	Не схожий на мене	Зовсім не схожий на мене
1. Придумувати щось нове й бути винахідливим важливо для нього. Він любить надходити по-своєму, на свій лад.						
2. Для нього важливо бути багатим. Він прагне, щоб у нього було багато грошей і дорогих речей.						
3. Він вважає, що важливо, щоб з кожною людиною у світі обходилися однаково. Він вірить, що у всіх повинні бути рівні можливості в житті.						
4. Для нього дуже важливо показати свої здатності. Він прагне, щоб люди захоплювалися тим, що він робить.						

	Дуже схожий на мене	Схожий на мене	В деякій мірі схожий на мене	Дещо схожий на мене	Не схожий на мене	Зовсім не схожий на мене
5. Для нього важливо жити в безпечному оточенні. Він уникає всього, що може загрожувати його безпеці						

6. Він вважає, що важливо робити багато різних справ у житті. Він завжди прагне до новизни						
7. Він вірить, що люди повинні робити те, що їм говорять. Він вважає, що люди повинні дотримуватися правил завжди, навіть коли ніхто не бачить						
8. Для нього важливо вислухати думки людей, які відрізняються від його власних. Навіть якщо він не згодний з ними, він однаково прагне їх зрозуміти						
9. Він вважає, що важливо не просити більшого, ніж маєш. Він вірить, що люди повинні задовольнятися тим, що в них є						
10. Він завжди шукає привід для розваги. Для нього важливо робити те, що приємно						
11. Для нього важливо самому вирішувати, що робити. Йому подобається бути вільним у плануванні й виборі своєї діяльності.						
12. Для нього дуже важливо допомагати оточуючим. Він прагне опікуватися про їхнє благополуччя.						

	Дуже схожий на мене	Схожий на мене	В деякій мірі схожий на мене	Деяко схожий на мене	Не схожий на мене	Зовсім не схожий на мене
13. Для нього дуже важливо превстигнути в житті. Йому подобається здійснювати враження на інших людей.						

14. Для нього дуже важлива безпека його країни. Він вважає, що держава повинна бути готовою до захисту від зовнішньої й внутрішньої загрози.						
15. Він любить ризикувати. Він завжди шукає пригод.						
16. Для нього важливо завжди поводитися належним чином. Він прагне уникати вчинків, які люди вважали б невірними						
17. Для нього важливо бути головним і вказувати іншим, що робити. Він прагне, щоб люди робили те, що він говорить.						
18. Для нього важливо бути відданим своїм друзям. Він прагне присвятити себе своїм близьким.						
19. Він щиро вірить, що люди повинні опікуватися природою. Опікуватися навколишнім середовищем важливо для нього.						
20. Бути релігійним важливо для нього. Він дуже намагається дотримуватися своїх релігійних переконань						

	Дуже схожий на мене	Схожий на мене	В деякій мірі схожий на мене	Деяко схожий на мене	Не схожий на мене	Зовсім не схожий на мене
21. Для нього важливо, щоб речі утримувалися в порядку й у чистоті. Йому не подобається безлад.						

22. Він вважає, що важливо цікавитися багатьма речами. Йому подобається бути допитливим і намагатися зрозуміти різні речі						
23. Він вважає, що всі народи світу повинні жити в гармонії. Сприяти встановленню миру між усіма групами людей на землі важливо для нього.						
24. Він думає, що важливо бути честолюбним. Йому хочеться показати на що він здатний.						
25. Він думає, що найкраще діяти відповідно до встановлених традицій. Для нього важливо дотримуватися звичаїв, які він засвоїв.						
26. Для нього важливо одержувати задоволення від життя. Йому подобається «балувати» себе.						
27. Для нього важливо бути чуйним до потреб інших людей. Він намагається підтримувати тих, кого він знає						
28. Він вважає, що завжди повинен проявляти повагу до своїх батьків і людей старшого віку. Для нього важливо бути слухняним						

	Дуже схожий на мене	Схожий на мене	До деякої міри схожий на мене	Небагато схожий на мене	Не схожий на мене	Зовсім не схожий на мене
--	---------------------	----------------	-------------------------------	-------------------------	-------------------	--------------------------

29. Він прагне, щоб до всіх відносилися справедливо, навіть до людей, яких він не знає. Для нього важливо захищати слабких.						
30. Він любить сюрпризи. Для нього важливо, щоб його життя було повне яскравих вражень.						
31. Він дуже намагається не захворіти. Збереження здоров'я дуже важливо для нього.						
32. Просування вперед у житті важливо для нього. Він прагне робити усе краще, чим інші.						
33. Для нього важливо вибачати людей, які скривдили його. Він намагається бачити гарне в них і не тримати образу						
34. Для нього важливо бути незалежним. Йому подобається покладатися на себе.						
35. Мати стабільний уряд важливо для нього. Він турбується про збереження громадського порядку.						
36. Для нього дуже важливо увесь час бути ввічливим з іншими людьми. Він намагається ніколи не дратувати й не турбувати інших.						
37. Він по-справжньому прагне насолоджуватися життям. Добре проводити час дуже важливо для нього.						

	Дуже схожий на мене	Схожий на мене	До деякої міри схожий на мене	Небагато схожий на мене	Не схожий на мене	Зовсім не схожий на мене
--	---------------------	----------------	-------------------------------	-------------------------	-------------------	--------------------------

38. Для нього важливо бути скромним. Він намагається не залучати до себе увагу.						
39. Він завжди прагне бути тим, хто приймає рішення. Йому подобається бути лідером.						
40. Для нього важливо пристосовуватися до природи, бути частиною її. Він вірить, що люди не повинні змінювати природу.						

Обробка та інтерпретація результатів

Методика дає кількісне вираження значимості кожного з десяти мотиваційних типів цінностей на двох рівнях:

- на рівні нормативних ідеалів
- на рівні індивідуальних пріоритетів.

Обробка результатів проводиться шляхом співвіднесення відповідей досліджуваного із ключем. Відповідний ключ приводиться в таблиці 1. У ньому зазначені номери пунктів обох частин опитувальника, що відповідають кожному типу цінностей. Середній бал за даним типом цінності показує ступінь її значимості.

При обробці першого розділу опитувальника — «Огляд цінностей» (рівень нормативних ідеалів) — результати по списках 1 і 2 підсумовуються.

Перед підрахунком результатів другого розділу опитувальника — «Профіль особистості» — необхідно перевести шкалу опитувальника в бали. Ключ для переведення відповідей досліджуваних у бали приводиться нижче в таблиці 1.

Кількість балів, приписуваних пунктам шкали «Профіль особистості» при обробці результатів

Пункти шкали	Дуже схожий на мене	Схожий на мене	В деякій мірі схожий на мене	Деяко схожий на мене	Несхожий на мене	Зовсім не схожий на мене
Кількість балів	4	3	2	1	0	-1

КЛЮЧ ДЛЯ ОБРОБКИ РЕЗУЛЬТАТІВ

ТИП ЦІННОСТЕЙ	НОМЕРИ ПУНКТИВ ОПИТУВАЛЬНИКА	
	ОГЛЯД ЦІННОСТЕЙ (рівень нормативних ідеалів) – список 1 і 2	ПРОФІЛЬ ОСОБИСТОСТІ (урівень індивідуальних пріоритетів)
Конформність	11, 20, 40, 47	7, 16, 28, 36

Традиції	18, 32, 36, 44, 55	9, 20, 25, 35
Доброта	33, 45, 49, 52, 54	12, 18, 27, 33
Універсалізм	4, 17, 24, 26, 29, 30, 35, 38	3, 8, 19, 23, 29, 40
Самостійність	5, 16, 31, 41, 51	1, 15, 22, 34
Стимуляція	9, 25, 37	6, 16, 30
Гедонізм	4, 50, 57	10, 24, 37
Досягнення	34, 39, 43, 55	4, 13, 24, 32
Влада	3, 12, 27, 46	2, 17, 39
Безпека	8, 13, 15, 22, 56	5, 14, 21, 31, 35